

M A S K A

M U N I — J U Š K O Z A K

Spomin na Munija je list iz dnevnika.

Munijeva mati se je zatekla v hladni zimski noči pred naša vrata. Bila je negovana in priliznjena bela mačica s črnimi lisami. Bržkone so jo zaradi stiske, ki je pričela vznemirjati družine, prinesli od nekod na naše dvorišče in jo prepustili usodi.

Imel sem jo rad in bi jo pogrešal v sobi. Toda bila je premilobna, vse preveč vdana, da bi me priklenila in zanimala. Kakor ženska, ki je sladka, voljna in vselej brižno pazljiva, da bi ustregla. Skrivnosti nisem opazil na njej, ne v sivih očeh ne v krempljih — živa črno-bela igračka.

Spomladi je zanosila in se v juniju tako otežila, da se ji je poznalo pri hoji.

Navsezgodaj me je Vlasta prebudila. Razburjena je pripovedovala, kako se je mačica oklenila njenih meč ter se pričela zvijati v porodnih krčih. Miklavž ni dolgo premišljal. Še ves zaspan je dvignil žival za vratno kožo in brzel z njo k sosedovim, da bi na senu v miru povrgla. Visela je navzdol in spustila na cesti majhnega, črnega mladiča, česar zaradi vneme niti opazil ni. Prinesli so ga kesneje za njim, ga položili k materi, ki je dopoldne skotila še dva mladiča.

Krstili smo le prvorojenca, povrženega na cesti, najslabotnejšega in nebogljenega. Drobno črno telo se je komaj premikalo. Zato sta ga mlajša dva vedno odrivala in uspelo mu je, da se je počasi splazil do sescev šele, kadar sta že oba nasičena spala poleg matere na slami in kazala napete rožnate trebuščke. V jeseni smo ga prinesli domov.

Deset mesecev sva preživela z Munijem skupaj. Bil je molčeca priča misli in dela v sobi, življenja zunaj na cesti, ki ga je ure in ure opazoval skozi okno, dokler ga ni izvabilo.

Pod ognjiščem se v novem domu ni mogel vživeti. Nezaupljivo nas je opazoval iz toplega skrivališča, jedel malo, najrajši, kadar ga ni

nihče videl. Iz kuhinje se ni drznil. Če so ga prinesli v sobo, se je zvil na zofi ali postelji in se ni premaknil. Včasih so se mu posvetile žotle oči, ozrl se je po navzočih, takoj nato pa zopet zamižal. Ljubkovanje mu ni prijalo. Tudi na čohlanje za ušesi, ki je njegovi materi tako dobro delo, se ni menil. Motovilil se je sam zase, mršav in pretegnjen po kuhinji, se s strupenim pogledom izmikal rokam in se skrival po kotih.

Življenje je sililo v stanovanje. Od zunaj smo prinašali skrbi, jih tolmačili in zmajevali z glavo. Število brezposelnih je naraščalo.

„Spomladi so se branili kruha,“ se je govorilo v hiši, „le denar so hoteli. Sedaj prosijo kruha in poliježe krožnik.“

Ves dan so postajali pred vrati, zvonili in ponavljali svoje brige. Tu jim je pomolila usmiljena roka kos kruha, tam skledo z ostanki. Ponekod so stanovalci vdělali rešetkaste zaklopke v vrata, ki se niso potem brezposelnim več odpirala. Meščani, ki jih je človeška beda v udobnih stanovanjih vznemirjala, so pritrjevali pod imenom pločevinaste ploščice, okrašene z mestnim grbom in napisi, da se je gospodar odkupil na občini in je poslej policijski prepovedano pred stanovanjem beračiti. Tako se je vest olajšala in se je misel oprostila vsiljive stiske.

Dopoldne je pozvonilo. Pred vrati je čakal mlad mož v zamazani srajci in skoraj prosojni obleki. Vedro me je pogledal.

„Gospod, imate kaj dela?“

Odvrnil sem, da ga nimam.

„Drva bi sekal, premog bi nosil.“

„Ne potrebujem. Bi ne vedel kaj.“ Ponudil sem mu kruha in dinar.

Z jasnim pogledom me je zavrnil: „Ne prosim, zaslužil bi rad. Za vsako delo primem. Zagorski rudar sem, že štiri mesece brez dela. Pomagal sem prej pri kmetih, sedaj me je pomanjkanje dela prignalo v mesto. Mater imam, staro in nadložno.“

Še enkrat sem mu ponudil kruha in se opravičil, da mu dela ne morem dati. Zdelo se mi je, da me je preslišal; oziral se je v zadregi po vratih, dokler mu niso oči obvisle na imenu.

„Vi pišete?“ je smehljaje vprašal.

„Pišem.“

„Čital sem vašo povest. O, prej sem mnogo čital, dokler sem delal v revirju. Knjige in časopise. Ali ni čudno, da sem se pri vas oglasil?“

Morda mi je laskalo, ponudil sem mu denarja. Ni iztegnil roke.

„Drugič, gospod,“ je odgovoril z jasnim glasom, „oglasim se, če boste imeli kaj dela.“ Odšel je in v nadstropju višje pozvonil.

Ko sem opoldne pripovedoval, kaj se mi je primerilo, se je oglasil Damjan. „Ali se ne godi Muniju dobro, še ljudem se ne tako.“ Nadlegoval je mačka, da bi se igral, a se je žival branila in se miže stiskala v kotu na zofi. Čez čas je s svetlimi očmi vprašal mater: „Ti, zakaj mu oče ni dal knjige?“

„O, Damjan“, se je nasmehnila Vlasta. Molčali smo, dokler nisem prepričevalno poudaril, da se je Miklavž osuplo ozrl.

„Vse to usmiljenje in miloščine so nesmiselne. Kaj bi zoper železne zakone razvoja?“

„Tako mislijo vsi, ki so se s ploščicami odkupili“, se je uprl Miklavž.

„Oni se skrivajo pred življenjem, mi pa okušamo stisko in gledamo z odprtimi očmi, kako smo se razgalili v našem človeškem dostojanstvu.“

„Naš Muni bi ne prosil“, se je zopet vmešal Damjan. „Ta bi ugriznil.“ Ni še izpregovoril do konca, ko je bolešno zajavkal.

Muni je ležal na hrbtu. Oklepal je Damjanovo roko s sprednjima šapama, jo grizel in suval vanjo z zadnjima od spodaj. Otrok je zastokal od bolečine in je komaj oprostil vso marogasto roko. Muni se je stisnil v kot in zamižal. Zver se je pričela prebujati.

Podnevi je zvonilo in zvonilo. Oglašali so se vse vprek, mladeniči, ženske, starejši možje, ljudje iz Banjaluke, celó Bosanci in Dalmatinci. Moledovale so redovnice. V procesijo brezposelnih so se uvrščali frančiškanski bratje, ki so nabirali za novo cerkev. Za silo oblečenemu moškemu je bilo nerodno stati pred vrati in je prosil, da bi se pogovoril na samem: bivši pisarniški ravnatelj, štirje nepreskrbljeni otroci, že šest mesecev brez dela, bolehná žena. Prosimi se sramuje, stoji pa na robu. Bil sem v zadregi. Mučno je gledati človeku v notranjost, kadar se mu zatika glas, ko slika svojo bedo. Ali bi mu razlagal lastne stiske, ali njene filozofsko-ekonomske vzroke?

Prihajali so otroci in ponujali jesenske cvetice. — Na dvorišču je invalid igral harmoniko, lepo dekletce, ki še ni imelo deset let, je s prijetnim glasom pelo ‚Gozdič je že zelen‘ ter se z bistrim pogledom oziralo v okna velike stanovanjske hiše. — Šumno so zacingljali kraguljčki na bobnih, ciganski otroci so se prekopicavali, peli in vrešče prosili. Muni je preplašen odskočil z okna. Okoren medved, do krvi odrgnjen na vratu, se je topo zibal na zadnjih šapah in poskušal plesati po udarih. Ugasle oči so videle le železno palico nad glavo.

V stranski ulici je v kletnem stanovanju zastrupil brezposelni delavec sebe, ženo in otroka. Izgubil je živce v stiski, ki se je razlezla po vseh zemeljskih celinah.

Muni se je popravil. Zalile so se mu lakotnice, dasi je ostal vitek kakor jegulja. Dlaka se mu ni več mršila. Voljna in gladka se je motno svetila. Nenavadno dolgi rep je nosil vedno lahno privihan.

Ure in ure je predsedel na oknu moje sobe, v pritličju velike, rdeče stanovanjske hiše. Bil je še vedno plah, da se je vznemiril ob vsaki glasnejši besedi in skočil z okna, kadar je kdo nenadno stopil iz veže. Počasi se je privadil zunanjim šumom.

Lepi in topli jesenski dnevi so minevali. Okna smo imeli odprta do noči. Marsikateri večer sem slonel ob Muniju, ki je negibno z žoltimi očmi opazoval ljudi na cesti in se le tedaj premaknil na polici, kadar je ugledal nagajivca, ki ga je vselej dražil.

Življenje zunaj na cesti se nerazdružno poveže z življenjem v sobi. Poznal sem ljudi iz hiše in vse, ki so hodili mimo kakor slike na steni.

Mlada vdova, gospa Fani, si je v jeseni svetlo pobarvala lase, rdeči si ustnice in riše ločne obrvi. Vsak dan popoldne odhaja v mesto in se vrača proti večeru. Lahno se pozibava v bokih, s hudomušnim nasmeškom se pritajeno ozira v okna. Jetično truplo njenega moža razpada že drugo leto v jami. Ostala ji je hiša, popoldne poseda v kavarni na nebotičniku.

Okoli šeste ure hiti Elza mimo okna. Spomladi je nosila še preprosto pralno obleko, sedaj ima bluzo iz lahnega krepa, na rokah pisano volнено majko, in svilene nogavice. Kakor se je prej sama ozirala za drugimi, tako ji sedaj očividno ugaja, da jo vrstnice ogledujejo. Mati je perica v Štepanji vasi, ona služi v modni trgovini.

Ob tej uri brze vajenci, delavci in profesionisti, dekleta iz trgovin in uradov v gručah proti domu Zavôdó in na Spodnje Poljane. Pisarniški uradniki se vračajo v rdečo hišo. Mala Berta pričakuje vsak večer očeta na balkonu. Iz kuhinje se raznaša značilni votli glas „... Radio Ljubljana ... domači kvartet...“ Gospa z otrokom v vozičku čaka pred hišo in kliče postrežnico: „Miiii-mi-ca.“

Stanovanjska rdeča hiša stoji v predmestju, kjer so pred leti prebivali po večini krčmarji, mesarji in drugi obrtniki v lastnih hišah, obdanih s prostranimi vrtovi. Med nizkimi domovi sta bila baročno poslopje duhovniškega zavoda in šola za odrasla dekleta iz boljših družin izjemi. Kesenje so na gorenjem koncu sezidali moderno tiskarno za katoliško časopisje, nekje na sredi gimnazijo. Med vilami na travnikih pod Gradom se je dvignila nova cerkev svetega Jožefa, sezidana v ponesrečenem moderniziranem romanskem slogu. V rdeči hiši so se naselili ljudje najraznovrstnejših poklicev iz vseh mestnih okrajev. Pol stoletja — sta-

remu predmestju se oblikuje nova fiziognomija, življenjske okoliščine združujejo prebivalce v enoto. Na Spodnjih Poljanah in pašnikih na Kodeljevem so zrasla nova predmestja, ki se pretakajo po naših ulicah in Zavôdó v mestno osrčje.

Na oni strani vode je pod klancem odprla brhka gospa, tako se vidi skoz okno, vinotoč, kjer se ustavljajo delavci in obrtniki. Zvečer se razlega čez vodo kričanje pijancev, ki jih lastnica odganja izpred vinotoča. Potem razsajajo in se opotekajo pod visokim tovarniškim zidom. V sklenjeni vrsti stoji tam na nabrežju moja rojstna hiša. Mestnega vzdušja na nasipu ni čutiti. S Šentpeterske ceste se zatekajo po klancu doli k vodi kmetiške žene, ki opravljajo potrebo pod lipami. Taka je bila navada, odkar pomnim.

Pod mojim oknom se igrajo otroci „peklo in nebesa“. Oglušno kriče in poskakujejo po eni nogi. Iz kuhinj se širi v večernem hladu vonj po čebuli. Nekje nad mano igra nekdo na klavir motiv iz ‚Trubadurja‘. Okoli vogala zavije pesnik, ekspresionistične duhovne smeri, ki se v hladu do vratu zavija v črno pelerino. Zavôdó pridrsa počasi uradnik, kateremu so že dvakrat rezali v želodcu. Nekateri trdijo, da ima raka, sam pa vneto razlaga, da ima preveč kisline. Bledolična usmiljena sestra je privedla postarnega gospoda in ga podpira za podpazduho. Glava se mu trese, noge mu hromé od arterije.

Življenje bi moral človek tako mirno opazovati kakor ga Muni, ki ne trene z očesom in ne zmigne s štrlečimi brki. Mogoče bi mu potem snel pajčolan varljivega patosa.

Stemnilo se je, na cesti se je umirilo, visoko nad mladimi jagnedi so se prižigale zvezde. Na zapadu je ugašal stekleni večerni sij. Ljudje so se preoblekli in počasi odhajali v gostilne in kino.

V mraku sem prisluhnil. Šepetanje, sedaj pritajeno in zopet sikajoče se je čulo v veži poleg okna. Razločil sem le posamezne besede, „... separatisti... premisli... narod... država“. Glasovi so za hip utihnili. Čez čas se je zopet oglasilo razvneto prišepetavanje, nekdo je silil v nekoga. „... družino imaš... stanovanje... ni pardona...“ Zamokli glas je ugovarjal. Vzhičeno mu je pojoči glas dokazoval „... železna fronta... Mussolini...“ Poudarjena imena sem zajel. Iz veže sta stopila plavolasi gospod, ki se mu vselej mudí, in mladi učitelj. Na cesti sta se z glasnim udarom poslovila, politik je spešil proti mestu, učitelj pa je z razkrcenimi koraki in z glavo uprto v zvezde krenil dalje ob vodi.

Volitveni boji so razvneli predmestje. V političnih arenah so boji bolj neusmiljeni in strupeni kakor v strelskih jarkih, kjer stoje eni in

drugi pred obličjem smrti, in ne podžigajo posameznikov individualni gospodarski pogoni.

V rdeči hiši so se vročične razburjenosti našli tudi otroci. Ko sem se na dan volitev dopoldne vrnil domov, me je pozdravil Damjan z žarečim obrazom. Rinil me je v kuhinjo, kjer je bil prilepil na vrata lepak in ga z okornimi črkami poslikal. V sredi je narisal nekakšnega mačka, spodaj napis s tiskanimi črkami: — Stopnjišče — Kandidat — Muni. —

Pod ognjiščem je ždel Muni z rdečo pentljo okoli vratu. Plaho je pogledoval drobno sekljano meso pred seboj.

„Muni ima danes posebno kosilo, ker je kandidat“, se je smejal Damjan in kazal bleščече zobe. Ves dan je prenašal mačka, dokler ni proti večeru opraskan prijokal.

Pričelo je deževati in lilo je vse dni. Okna so se zaprla. Muni ni mogel opustiti svoje navade. Posedal je na ozki polici in se skož steklo oziral na cesto. Popoldne je pogoledal na zofi v moji sobi, kjer je užival blagodejno toploto peči. Po navadi je spal. Kadar se je prebudil, so se uprle vame žolte oči. Včasih se mi je dozdevalo, da se je pod črnim noskom utrnil zadovoljiv nasmešek. Nato se je pretegnil na hrbtu, kolikor se je mogel na dolžino, iz mehkih tačic so pogledali kremplji. Kakor bi me vabil, da bi se igrala. Ko sem ga poščegetal po kosmatih prsih, se je oklenil roke in pričel suvati z zadnjima šapama vanjo. Grizel je le za šalo, vendar se je na koži poznalo. Preobrnil sem ga in ga pričel čohati za ušesi. Stegnil je glavo po zofi in kmalu zopet zadovoljno zahrnjajal. Njegovo dolgo, črno telo, na katerem ni bilo videti svetlejših dlake, se je ostro odražalo od zelenih blazin. Kadar se je ozrl nazaj in so zablestele žolte oči, se mi je zdelo, da gledam Goyevo sliko.

Po kosilu je redno pristopical v mojo sobo in se zvil na zofi, kjer je poležkaval do večera. V mraku se je pričel igrati sam zase z zavesami, okoli katerih se je vrtel v najraznovrstnejših poskokih. V tišini sem se nekajkrat zdrznil. Muni je telebnil po tleh, ko je izgubil ravnotežje v skoku.

Večkrat sem se pred črnim telesom, zvitim na zeleni blazini, zamislil. V sobni tišini se je čulo enakomerno Munijevo dihanje.

„Odkod moja čudna strast do živali? Ali izvira iz erotične sle in hlepi moja narava nenehno po voljnem in vdanem bitju? Išče po tej poti skrivnosti svoje matere Narave?“

Kadar se domislím vročega poletnega popoldneva in tiste temne strasti do črne psičke, v poltemi za zastrtimi okni, ko sem bil star šest

let in me je s skelečimi zobmi čavnila v roko, da se je pocedila kri, se moram zgroziti . . .

Muni se ni rad igral z otroci. Še posebno se je ogibal Damjana, ki ga je večkrat ugriznil v rep. Venkaj ga ni mikalo. Nalašč smo puščali vrata na balkon odprta, toda izvabilo ga ni. Plašno je odskočil nazaj, če je zašumel veter v jagnedih.

Ko sem se neko noč oglasil pri sosedovih, se je splazila njegova mati za mano. Preskakovala je na razsvetljeni cesti iz sence v senco in me voljno sledila do hiše. Odprl sem vrata, smuknila je v poznano ji vežo in me v temi čakala pred stanovanjem. Šla sva v kuhinjo, kjer se je Muni, ko sem prižgal luč, prebudil. Domneval sem, da bo sin spoznal mater. Tedaj je mačica zapihala, Muni je nasršil dlako in pokazal zobe. Zateglo renčanje dveh srditih sovražnikov je polnilo kuhinjo in vznemirjalo nočno tišino. Tako divje še mačice nisem videl. Z naježenim hrbtom in renčočim prhanjem se je pomikala proti Muniju, ki se je srdit in preplašen umikal, skakal na stole, mize, ognjišče, odkoder je skozi blesteče zobe puhel svoj srd v mater. Če bi ostala skupaj zaprta, bi se pogrizla in oklala. Zato sem spretno zvalil mater vežo in jo spustil domov. Muni se je pričel to noč prvič dobrikati in se mi drgnil ob noge.

Počasi se je popolnoma udomačil. Zjutraj so ga našli po navadi na ognjišču, kjer se je zadovoljno pretegoval. Dopoldne se je prestavljal z okna na okno, popoldne je preživel na moji zofi, kamor je tudi po večerji zahajal, če ga ni zvalil Damjan k sebi.

Prve snežinke so ga osupnile. Sedel je med okni in strmел dolgo časa v naletavajoči sneg. Ko so se pričele snežinke lepiti zunaj na steklo, je previdno s tačico otipal okno. Pritisnil je nos ob steklo in se najbrž močno čudil, da ni mogel ujeti migljajočih kosmičev. Nemirno in vendar previdno se je kretal med okni. Opazil sem njegovo željo in odprl. Nekaj časa je sedel negibno, vdihaval sveži zrak in strmел v snežinke. Nato je stegnil šapo in se pognal za belim kosmičem. Tace so se dotaknile snega na polici, ki ga je začudeno ogledoval. Povohal ga je in kihnil. Zopet je drobna glava modro ogledovala belo preprogo. Nenadno se je razsrdil in pričel s sprednjima šapama odrivati sneg, dokler ni začutil mokrote. Plašno je odskočil in si na zofi oblizoval tačici. Po tem doživljaju se je snega vselej varno ogibal.

Človeška stiska je z zimo narasla. Sneg je visoko zapadel in pomrznil; v nočni tišini so se čuli v sobo škripajoči koraki. Brezposelni so pritisnili pred stanovanja. Beda ni več poznala ne sramu ne obzira. S počrnelimi rokami od mraza so ljudje prosjačili, kidali sneg in zvonili

na vrata. Razcapana obleka je komaj pokrivala kožo, videlo se je v človeka, ki je od brige za golo življenje pripravljen na vse.

Kdor je od zgodnje mladosti služil skromni kruh z delom, mu beračenje ni pomagalo. Poznalo se mu je, da nima fantazije ne posebne morale, ki je za ta poklic potrebna. Poklicni berači pa so v tej stiski oživeli.

Imeli smo „stalne“. Oblezli so vsak dan izbrane družine in se zadovoljevali s skromnimi, toda rednimi prejemki. Natanko so izračunali dnevni dohodek, ki je presegal izdatke.

Polagoma se je strnila organizacija, ki si je v nedodelanem kilometrskem kanalu, z vhomom iz gramozne jame zunaj mesta, ustvarila zavetišče in udobno prenočišče. V teminah so se zbirali izvežbani klateži in brezposelni, ki so se z dežele zatekali v mesto. Člani organizacije so se obveščali, katere družine izpolnjujejo zapovedi krščanske ljubezni in usmiljenja, kje so pritrdili odkupne ploščice in je zaman trud po stopnicah. Posamezne skupine so vedele tudi več. Ali se tu in tam vrata bolje ali slabeje zaklepajo?

Kadar se je župan v topli suknji ob lepih solnčnih dneh izprehajal tod z zamišljenim očesom in presojal stavbišča, ki so jih mestni očetje sklenili spomladi pozidati in zajeziti brezposelnost, ni vedel, da prebiva spodaj v katakombah že novi župan brezposelnih.

V dolgih zimskih večerih se ni moje delo premaknilo. Posedal sem nad vrsticami, zaman napenjal misli in se varal z utrinki fantazije. Obupno sem strmel v mrtve besede. Muni je zdehal in se pretegoval na zofi, da so bili kremplji na šapah zvezdam podobni.

Možgani so bili živa antena, ki je sprejemala krčeviti drget sveta. Čutil sem, da misel ni več dorasla človeški bedi in stiski. V družbenih plasteh, ki doslej še niso mislile, se prebujajo temne in slepe nagonске sile ter si s fanatično vero v nadoblast prvinske sile in dogmatično idejo poskušajo izvojevati življenjske dobrine. Proti dvomu je naperjen revolver, ker je dvom nevarnejši od bojevitega nasprotnika. Sekire, znamenja sile — simboli dela in ideje se blešče na praporih, ki se dvigujejo nad preživelimimi se insigniji. Beseda hira, življenjski krmar je električno dejanje.

Podnevi sem skoz okno gledal človeka, razgaljenega do kosti, ponoči sem mu bil sam enak. Lotevala sta se me upor in zavist. Če sem zapisal besedo: pšenica, se je pred mano v poltemi razprostrlo valujoče žitno klasje; hodil sem med njivami in vdihaval v solnčni pripeki vonj po moki, ljudskem kruhu. Beseda: denar mi je ustavila pero. Zgrozil sem se nad lačnim pogledom v svojih očeh.

Slekli smo svet do golega. Ali se ne prebuja v nas prvinsko strastno sovrašstvo? In upor zoper vse, kar si lasti oblast nad našo voljo in mislijo? — Na koga se opira človek v svojem gnevu? Na človeka od duha, ki z drhtečimi prsti prešteva mesečno plačo? Na študenta, ki je zaradi sklede fižola na policiji ovadil tovariša? In delavca, ki hodi v cerkev in za procesijo, ker je tovarnar katoličan in mu plačuje za uro trdega dela

50 par?

„Materija“ je odprla svoja temna večnostna brezna, iz katerih zeva obup in se čuje, kako udarjajo v osrčje železne stope razvoja. Budist beži v nirvano, kristjan veruje v teoretično božje usmiljenje.

In umetnost? Ali je iztisnila besedo, da bi razvnela čuvstva in utešila žejo z razodetjem večnostnih zakonov? Ni le še ornament — ali Laokoontov patos? Ali ni patos zrcalo napisanih vrstic, naših misli in upora?

Odložil sem pero in se razdvojen ozrl na Munija. — „Čemu pišem?“

Tako sva živela v zimski tišini z Munijem, v katerem se je pričelo prebujati novo življenje. Kadar je prišla Vlasta v sobo in se naslonila na peč, je postal nemiren. Preobrnil se je na hrbet, sprostrl tace od sebe in jo ogledoval z žoltimi očmi. Če se ni zmenila zanj, se je z okretnimi gibi premikal k njej in stegoval tačice, da bi se dotaknil krila. Ko ga je pobožala, se je na vse načine vrtel pred njo, iskal roko s tačico, se drgnil z glavo ob njej, se nato nenadno prekopicnil, planil v skoku na tla in dirjal po sobi, kakor da je od radosti ponorel. Marsikdaj se je pri tem z vso silo zaletel v zid in je bil bliskoma zopet na zofi pri Vlasti. Vsak večer se je oziral k vratom, dokler je ni ugledal; tedaj ga je očitvidno spreletela hudomušna radost. Tako se ni igral doslej z nikomer.

Privadil se je ljudem, ki so včasih prihajali v samotno sobo, in je mirno spal med pogovori. Le igralca se je bal. Najrajši je takrat pobegnil. Igralec je prihajal razdvojen.

„Gospod,“ je vzkliknil neki večer, „potegnil bom revolver in streljal.“ Stal je v senci svetilke na pisalniku in lice mu je skoraj posinelo. Začudeno sem se ozrl vanj.

„Dà, gospod.“ Govoril je s slikovitim, globokim basom, trdno podstavljen v širokih bokih. „Duši nas.“ Slišno je zajel sapo. „Povedal sem jim, da ne morem več in da bom streljal.“

„Vaša predstava me je zanimala. Nekateri prizori so bili izredno harmonično predelani, doživljanje igralcev na odru je človeka pretreslo. Čeprav je drama prisiljena in izumetničena.“

„Izbral sem nalašč vojno dramo. Vsako leto bi se morala ponavljati in še ne bo nikoli dovolj. Kričite in vpijete, zavaljeni meščan se ne zgane. Jaz pa bi želel, da bi sleherni tepec tam doli občutil, kaj se pravi, klati se, človek človeka, umirati, crkati, poginjati v krvi. Za koga? Za človeško kulturo. Mi, mlajša generacija, ne moremo več molčati. Nas duši.“ — Zopet je slišno zajel sapo. — „Mi bomo kričali, rjoveli.“ Roke so mu kakor odrevenele padle ob bokih. „Gledališče pa se ne zgane. Mi igramo ‚Luceta in Lipeta‘ in jaz preobračam kozolce, igram klovna, in nihče me ne vpraša, ali mi ne počí srce.“

„Videl sem vas, bila je ena vaših najboljših vlog. Odkritosrčno sem se ves večer smejal.“

„Gospod, ko sem sprejel vlogo, sem se vrgel na zofo in se grizel od jeze. Hamleta nosim v mezincu. Sedaj pa — na — igray klovna. Kaj bi? Resk, tresk po glavi in rokah, kozolce sem, kozolce tja . . . tako smo se topli po riti, da nismo mogli na odru zadrževati smeha. To je naša umetnost.“

„Vi verujete v umetnost?“

„Gospod, če bi ne, bi me jutri srečali med pometači. Edina umetnost lahko odreši človeka. V gledališče bi morali ljudje v procesijah. Hamlet je meni vélika maša, Te Deum človeškega duha. Gledalca bi morala oblivati zona pred duhovnimi misteriji človeka, da bi po predstavi ne mogel spati. Resnična umetnost je najvišja Morala in Resnica.“

„Če vas pravilno razumem, verujete vi v idealistično vzgojno umetnost.“

„Druge umetnosti zame ni. Sovražim tako zvano naturalistično, realistično umetnost. Gledališče je svetišče duhovnih vrednot. Sodobna umetnost mora biti vzgojna in obujevalna. Recite patetična, če hočete. Kakor veste, se vselej izognem telesni drastiki, poltenost nakažem le z rahlim gibom. Otresti se zemlje, gospod, to je cilj umetnosti. Zavrtati se v notranjost in duhovno dramo. — Duhà pa iščete zaman. Kakšna muka pri režiji. Človek bi streljal na oder. ‚Ne nopenjaj prsi, govori z duhom‘ — kričim, besnim, nič ne zaleže. Ona pa . . .“ Zajel je sapo in povetil roke.

„Tudi riba na suhem, sodobni človek“, sem pomislil med molkom. Tedaj me je pogledal s plamtečimi očmi.

„Gospod, snov imam za vas.“

„Prosim.“

„Napišite dramo in jaz izrežiram predstavo, da bodo ljudje krvaveli in pretakali solze.“

„In...“

„Ali veste, da se je Timurlenk rodil s strjeno krvjo v ročicah? Prgišče jo je prinesel na svet. Napišite njegovo dramo, tragedijo zverinstva in človečanstva tega največjega diktatorja na zemlji. Nihče še ni pogledal v njegovo dušo. Odkrite jo, napišite in ljudje bodo drhteli kakor pred Michelangelovo poslednjo sodbo.“

Povesil sem glavo. „Napisal bi rad dve, tri strani resnične izpovedi, a vso zimo ne morem omočiti peresa. Vsaka beseda se mi zdi Laokoonov patos...“

Samozavestno mu je privrelo iz globine prsi. „Napišite Timurlenka. Jaz vam kreiram patos človeškega zverinstva.“

Ostal sem pri svojem delu in nisem dovršil v tej zimi niti dveh strani. Morda jih ne bom nikoli.

Pritisnila je jugova odmeva, po golih jagnedih so drsele deževne kaplje. Ponoči je enakomerno žuborelo v žlebu in je udarjal dež na pločevino pred oknom.

Muni je zbolel, Damjan ga je prinesel v sobo. Obsedel je pod mizo v solnčni lisi in se ni premaknil. Mižal je in lagen drget mu je pretresal kožuh. Utrujen se je zavlekel čez čas v kuhinjo in se stisnil pod ognjišče. Črni nosek se mu je izsušil, da mu je vročično žarel.

Vsako jutro je bilo slabše z njim. Použil je le malo mleka in se zvil v svojem ležišču. Tudi kapljice mleka ni obdržal. Pričel je zeleno bruhati, da je bila kuhinja vsak dan ponesnažena. Včasih se je dvignil, se ozrl v človeka s kalnimi očmi in prilezel izpod ognjišča. Lahno je drgnil glavo ob dlan in se otožen vrnil nazaj. Nastavili smo mu sekljanega mesa, ki ga je imel najrajši. Toliko, da je ovohal, použil nekaj drobcev in že je bruhal.

Zavôdó je živel zdravnik, ki je imel mačke med vsemi drugimi živalmi najrajši. Trdil je, da je maček edina domača žival, ki živi pri človeku in je ohranila praravnost. Ni se mu vsužnila, temveč zvesto varuje svojo svobodo in se ne uklanja nasilju kakor pes. Izjavil mi je, da Muniju skoraj ni rešitve, kajti le redko se primeri, da ostane maček, ki dobi nekakšno škrlatinko, pri življenju.

Zaradi nesnažnosti je moral Muni iz kuhinje. Razmišljali smo, ali bi ga ubili, ker je od dne do dne hujšal in se očitno mučil. Vsem se je uprlo, da bi mu prikrajšali življenje, ki ga žival najbrž prav tako ljubi kakor človek.

Premišljal sem, kako sem se odtujil človeški species. Domislil sem se mladega, dobro katoliško vzgojenega častnika na fronti, ki si je v

zabavo pred laškimi jarki uredil skrivališče, odkoder je sleherno jutro lahko opazoval Italijane, kam hodijo zjutraj na potrebo in jih streljal z dobro puško v zadnjice.

Munija smo prenesli v klet in mu pripravili toplo ležišče. Prve dni se je še lahko dvignil, kadar smo mu prinesli mleka. Potem ni mogel več iz zaboja in sem ga moral pristaviti k skodelici. Iz kožuhá so mu štrlele le še kosti, včasí se mu je izvil slaboten stok. Dolgo ni mogel stati. Če je poskušal za mano, so se mu noge zašibile, da je sedel in otožno pogledoval k vratom. Pričakoval sem vsak dan, da ga najdem trdega. Neki dan je ležal pred zabojem. Najbrž se je ponoči dvignil, morda od bolečine, in ni mogel več nazaj. Ni se premaknil. Le žalostno me je pogledoval in lahno privzdigoval rep. Stojé sem ležečemu preštevál rebra. Obsodili smo ga na smrt in se odločili, da ga ubijemo.

Dva dni smo oklevali. Ko sem tretji dan odprl vrata, se je šele čez čas prikazal. Zanašalo ga je, drhtel je po vsem telesu. Mleka ni pokusil. S težavo se je privlekel do mojih nog in se pričel z milimi pogledi prislanjati. Vzel sem poleno. Bog vedi zakaj se je lahno dvignil in se s tačico dotaknil noge? Nisem ga mogel ubiti. Stopil sem k vratom, Muni se je zamajal, opotekel in poskušal z vsem naporom za mano. Tako ga še nisem videl prositi. Pustil sem vrata odprta in se ozrl šele na stopnicah. Zanašalo ga je, z drhtečimi nogami je lezel od stopnice do stopnice, nekajkrat zdrknil nazaj, dokler ni utrujen obstal pred vrati. V kuhinji se mi je drgnil ob noge in me svetlo pogledoval. „Naj umre sam na svojem ležišču“, sem se opravičeval zaradi femenilne razneženosti.

Drugo jutro se ni premaknil. Ko je odprl oči in me je ugledal, da režem kruh, se je omahovaje privlekel do mize in moledoval z obema tačicama. Postal je lačen, kar je pomenilo, da je preстал bolezén. Po malem je pričel uživati sekljano meso in spal vse dni. Čez mesec dni se je opomogel. Kostí so se mu še poznale, toda oči je imel čiste in nosek vlažen. Poslej se je popolnoma izpremenil.

Kadar je začutil, da sem doma, je prišel v sobo, legel na zofo in me ogledoval. Zatopljen v delo, sem nenadno začutil, kako se privija k nogam in se mi vzpenja v naročje. Prej sem ga le redko zvalil k sebi. Sedaj je nerad spal v kuhinji. Če je le mogel, se je previdno vtihotapil v sobo k Damjanu, se mu zvil ob nogah in preležal, včasí celó skrit pod odejo, vso noč pri njem. Marsikdaj me je zjutraj prebudilo, ko je nekdo previdno stopal po meni in me rahlo vlekel za uho. Bil je Muni, ki se je priplazil zjutraj, ali se je prikriil že prejšnji večer v sobi. Zdelo se mi je, da se mu je pamet razbistrila. Razumel je, če sem mu povedal, pred katerimi vrati naj me počaka. Tam je čepel, dokler jih nisem odprl.

Popoldne sem delal pri pisalniku. Muni je pogosto skočil k meni, obsedel na knjigah in se opiral na prednje tačice. Nepremično je gledal, kako piše roka po papirju. Včasih se me je šapa rahlo dotaknila. Znamenje, da je lačen.

Pod nebom so se nosili beli oblaki, toplo je dihala od juga, okna onstran vode so se lesketala. V jagnedih se je pojavil nemir, trave pod njimi so ozelenele. Munija so pričeli zanimati vrabci. Ure in ure je prihuljeno zleknjen oprezoval za njimi. Le z repom je včasih na preži pomignil. Na pločniku je obsedel vrabec. Kakor blisk se je Muni sprožil, skočil in odletel preko pločnika v pesek pod oknom. Preplašeno je begal ob zidu in poskušal po žlebu navzgor, dokler ga nisem dvignil. Toda pomladne vonjave so ga že omamljale. Boječje in previdno se je večkrat splazil po pločniku, le od okna do kuhinje in zopet nazaj. V mraku sem ga pogosto zalotil, kako je na balkonu stegoval vrat in širil nosnice. Bil je še preplah, da bi ga izvabila pomlad, ki mu je dihala nasproti.

Cesta Zavôdó je oživela. Jutrnó solnce je žarko oblivalo pomladno oblečena dekleta, ki so s prožnimi koraki hitela v trgovine in urade. Nebo nad hišami je bilo prepreženo z lahnimi koprenami. Ko je zvečer zašlo solnce, ni sij na zapadu dolgo ugasnil. Tesno prižeti so se izprehajali pari pod ozelenelimi krošnjami. Ob žlebu poleg mojega okna sta si srnooka Zora in njen fant s kredo zapisovala ure sestanka. Muni je nekajkrat odskočil, kadar se je Zora skakljaje izmuznila iz hiše, se hitro ozrla proti žlebu in se ob jagnedih vrtela na peti.

V Ljubljani se je pričelo delo. Stroji so brneli od jutra do večera, meščani so se zbirali na bregu, modrovali, ugibali in opazovali delavce v strugi. Dva izmed naših 'stalnih' sta našla delo. Stala sta ves dan do kolen v vodi, dvigala z lopato težko ilovico in jo metala na vozičke. Veliki stroj je brnel, škripal in se okretal. Nenasitno je zajemal ilovico in jo prenašal do podstavljenih vozičkov. Po bencinu je zaudarjalo, ponoči pa se je razširjal smrad nad mlakužami v strugi.

Neki dan so stroji utihnili, vozički obstali, izbruhnil je štrajk. Na obrežju so posedali delavci in topo zrli v strugo. Kmetiški fantje, visoki, temnopolti Bosanci, Dalmatinci, vsi so se uprli proti nizki mezdi in stražili, da bi kdo ne izdal bratovščine.

Teden dni so že počivali stroji in ljudje. Podjetniki niso odnehali. Tedaj je zdravnik na nabrežju kupil prašiča in ga poslal v delavsko kuhinjo.

Radovednost je izvabila meščane, da so se zgrnili v gručah na oglede. Proti večeru se je prikazal župan in se molče izogibal ljudem,

ki so strmeli v prazno strugo. Zavôdó so se razvneli raznovrstni pogovori. Bujna fantazija je že videla puške, ljudje so se plašno umikali in stegovali vratove. Otroci so pobirali vesti in kričali pred hišo: „streljali se bodo“. Okna so se odpirala, stanovalcev se je pollaščala razburjenost. Le gospa v gorenjem nadstropju je mirno igrala Valse españa na klavirju. Tišina je ljudi vznejevoljila, in le neradi so se razhajali.

Drugo jutro so stroji zopet zabrnili, koščena, od solnča ožgana telesa so se vrnila med ilovico.

Kesneje sem neko popoldne sedel pri pisalniku in upiral oči na cesto. Muni je nepremično ždel na knjigi poleg mene. Med ljudmi, ki jim je solnce sijalo v lice, sem ugledal visoko ženo. Poznal sem jo. Vedno je hodila v črnem. Stanovala je na Spodnjih Poljanah in preživljala osem otrok. Mož je padel v vojni, otroke je izredila s trdim delom in brižno štednjo. Lice se ji ves čas ni izpremenilo. Le koraki so postali počasnejši. Videlo se je, da globoko zajema sapo. Vsako jutro sem jo opazoval, kako hiti na trg, vedno molčeča, kakor da ne pozna žive duše na svetu. Ta dan se mi je dozdevala bolj bleda in še bolj zamišljena. Zvečer sem zvedel, da so ji zaprli sina študenta, ker so ga dolžili, da je podpihoval delavce med štrajkom. Mati se je bila odtrgala od dela in ga šla obiskat.

Domislil sem se študentovega otroškega obraza, njegovih mirnih, temnih oči, v katerih je plamtela čudna vera, ko mi je nekoč pod lipami šepetaje govoril: „Poglejte okoli sebe. Koliko gorja se prikriva sedaj v človeških očeh, koliko upora v prsih. Matere jokajo na skrivaj, možje si ponoči grizejo ustnice. Podnevi so vsi naprodaj za kruh. Vrata v celicah se odpirajo in zapirajo. Ozrite se po vsem svetu. Življenje posameznika je izgubilo vsako ceno, mrtvi ne štejejo več. Obleže s prestreljenim vratom, nihče ne pozna imen, ne ubijalcev. Ali more človek danes živeti brez asketske vere v odrešitev človeka?“

Ta dan se mi je zopet ustavilo pero. Mislil sem na igralca in na študenta, hodil po sobi in se zaman izpraševal, kako bi odgovoril na študentovo vprašanje brez igralčevega patosa.

V junijskih nočeh je Munija izvabilo. Sprva se je spuščal po žlebu in se previdno plazil do jagnedi. Stegoval je vrat, širil nosnice, a je hitro ob šumu skočil v senco pod okno. Neko noč se ni vrnil do jutra. Okusil je noč. V zgodnjem somraku se je pretaknil skozi vrata in vse dopoldne spal. Popoldne pa je zopet zvesto stražil na pisalniku. Komaj se je zmračilo, je postal nemiren. Zmuznil se je z okna, ne da bi se ozrl. Ponoči se je oglašalo Zavôdó mijavkanje, zateglo renčanje, ki se je razvilo v besno spopadanje mačk. Morda se je Muni breznal med njimi.

Kesneje se je včasih vrnil pred jutrom, zato sem puščal okno odprto in ga marsikdaj, ko sem se prebudil, zagledal spečega ob nogah.

Na dan Rešnjega telesa se ni vrnil. Ponoči sem pozabil odpreti okno. Mogočno so po cerkvah pozvanjali zvonovi k procesiji. Tedaj ga je Miklavž zagledal v pesku ob dvoriščnem hodniku. Ležal je stegnen in se ni ganil. Dotaknil se ga je in občutil, da je že hladen. Nekaj krvavih madežev se je poznalo na pesku. Smrtni boj je bil najbrž krčevit, kajti pesek je bil videti ves premešan, kakor da se je pred koncem obupno v krogu vrtil. Za desnim ušesom se mu je strdila kapljica krvi.

Miklavž ga je prinesel na balkon in je dvignil glavo. Bila je čista, eno oko zaprto, drugo stekleno. Zadnje muke so otrpnile v potezah okoli ust, ki so ostala na pol odprta, da so se v bledih dlesnih videli beli zobje. Nosnice so se zamašile s strjeno krvjo.

Zavôdó so brzele deklice v svilenih oblekah in s cveticami v košarah, hiteli so mladi križarji z nabranimi stuartsкими ovratniki. Zvonovi so potrkavali.

Z grenkimi občutki sem strmел v Munijevo zverženo lice, na katerem se je odražal smrtni boj. Maska ubitega z udarcem za uho.

V tem hipu sem zagledal vse, ki so in bodo obležali v dneh človeške stiske s prebito črepinjo. Tiho žalujejo za njimi.

TARAS ŠEVČENKO

OB 120. OBLETNICI PESNIKOVEGA ROJSTVA

N. PREOBRAŽENSKI J

Izredno tragična usoda je zastrla s črno senco vse življenjsko delo velikega ukrajinskega pesnika. Zrasel je na Kijevskem kot sirota brez staršev, z osmimi leti pričel „spartansko šolo“ pri kmečkih mazačih, kamor ga je vleklo hrepenenje po slikarstvu, in v stradanju in trpljenju preživel svojo mladost. Moral je kot tekač pri svojem graščaku „ves dan molčé stati v veži, da bi gospodu prinesel pipo ali nalil vodo, ki mu je stala pred nosom“. Medtem ko je spesnil njegov vrstnik Lermontov s sedemnajstimi leti „Angela“, ta višek ruske romantike, je dobil Ševčenko v isti starosti „izdatne šibe“, ker ga je gospod nekoč ponoči zasačil pri slikanju in razsodil, da bi lahko upepelila njegova sveča „vso hišo ali vse mesto“. Prva Ševčenkova pesem je nastala šele leta 1838., ko je bil pesnik star štiri in dvajset let. To leto pomeni istočasno konec njegovega tlačanstva, ker so ga takrat odkupili graščaku pokrovitelji

njegove slikarske nadarjenosti. Šele zlata prostost je oživila pesnika. Leta 1840. je že natisnil prvo zbirko „Kobzar“ in prejel akademsko nagrado za prvo oljnato sliko „Deček berač, ki daje psu kos kruha“. Leta 1844. je Ševčenko natisnil zbirko bakrorezov „Slikovita Ukrajina“, leta 1845. pa je prejel akademsko diplomu, prevzel pouk risanja na kijevski univerzi, sanjal o potovanju v Italijo in o ustanovitvi ukrajinske akademije umetnosti. A usoda mu ni privoščila niti deset let plodnega delovanja. Leta 1847. je že bil obsojen kot član prepovedanega vseslovanskega „Obščestva sv. Cirila in Metoda“ na pregnanstvo in na takrat kruto vojaščino sredi gole, od neusmiljenega solnca ožgane azijske stepe ob Aralu. Prepovedali so mu pisati, ker so mu zaplenili „veleizdajniške pesmi z nevarnimi mislimi o možnosti obstoja neodvisne Ukrajine“. — „Toda zakaj so mi prepovedali še risati, tega najbrž ne ve niti najvišji sodnik sam“, je pisal Ševčenko v dnevniku 10. junija 1857. Ta prepoved mu je povzročila izredne muke. „Kirgizi so tako slikoviti, da bi znorel, ko jih gledam, a ne smem risati“, je pisal. Podnevi „so vodili starega bedaka muštrat“, ponoči je bil zaklenjen v „peklenski kasarni“. Še v nedeljo se je „kakor tat“ skrival s svinčnikom v osatu iz strahu pred ovaduhi in kaznijo. To trpljenje je trajalo deset let in osem in trideset dni. Pregnanstvo je tako omajalo Ševčenkovo trdno zdravje in veder duh, da je umrl štiri leta po pomiloščenju, star komaj sedem in štirideset let. Posvetil se je zadnje dni svojega življenja bakrorezu, da bi v duhu svojega požrtvovalnega pokolenja „v ljubi Mali Rusiji s sliko širil luč in resnico med ljudstvom“. Petrograjska akademija umetnosti ga je leta 1860. imenovala za rednega člana, a to priznanje je bilo predvsem izraz osebne naklonjenosti Ševčenkovega pokrovitelja, rektorja akademije grofa Fed. Tolstega. Umetnik je razumel sam, da po prestani vojaščini „ne sme niti sanjati o slikarstvu, kakor ne more verjeti, da bi zrasle hruške na vrbi. Desetletno prekinjenje lahko izpremeni tudi največjega godbenika v navadnega gostilniškega godca.“ Odtod njegovo zanimanje za jedkarstvo kot zasilno umetnost, „ki jo bo lahko obvladal po dveletnem vztrajnem delu“. (Dnevnik, 20. junija 1857.) Najlepši del njegove slikarske zapuščine tvorijo nedvomno otožne romantične ženske glave. A brivec Jakovljevič je po poroki z ono hišno Glykero, ki jo je Ševčenko zaman snubil, raztrgal njen portret, menda najboljšo pesnikovo risbo... Ševčenko je morebiti edinstven primer velikega pesnika, ki bi bil rajši postal slikar. Ta nasilna izprememba je zapustila številne obupne tožbe v liriki in dnevniku. Pa tudi kot pisatelja ga ni razumela pretežna večina vodilnih sodobnikov.

Gogolj je odklanjal v imenu ruskega edinstva Ševčenkovo ukrajiniščino kot „žaljivo žlobudro, izmišljotino naših pismarjev“, in menil, da „mora postati Puškinov jezik edina svetinja za Ruse, Čehe, Ukrajince in Srbe, kakor je evangelijski pri vseh kristjanih, katolikih in protestantih enak“. Izjavil je celo, da dišijo Ševčenkove pesmi „bolj po kolomazu kakor po poeziji“. Slovanofili so sploh imeli ukrajinsko in vsako „etnografsko“ gibanje za veleizdajo vseslovanskemu svetovnemu poslanstvu. Le pod vodstvom Rusije da bi lahko obvarovali slovanski narodi duševno samostojnost pred tujim nasiljem in tujo miselnostjo. Zato je ogorčeno pisal Ivan Aksakov, Gogoljev osebni prijatelj, po Gogoljevi smrti Kostomarovu, utemeljitelju „Obščestva sv. Cirila in Metoda“: „Seveda vam ne bo nihče od nas delal zapreke. Pišite kakor hočete, prevajajte v malorusščino, če hočete tudi Shakespearea in Schillerja. Ni potrebno omenjati, da sovražimo vsako zatiranje svobodne besede. A bodi Bog zahvaljen, da je umrl Gogolj, preden so nastale vaše zahteve. Saj bi mi sicer ne dobili ‚Mrtvih duš‘. Vi bi ga uklenili v okove plemenske sebičnosti, zožili njegov razgled z vašim peklenkim stališčem.“ Drugo slovanofilsko pokolenje je bilo še bolj državotvorno. Apolon Grigorjev je sicer pravilno ocenil Ševčenka kot „zadnjega kobzarja in prvo napoved nove velike slovanske književnosti“, toda izpovedal v znanem „Pismu na starejše slovanofile“ tole: „Kakor vi, globoko čutimo tudi mi z vsemi slovanskimi plemeni. A prepričani smo o posebni prirojeni prednosti velikoruskega naroda nad vsemi ostalimi in do skrajnosti ne zaupamo ljaškemu oziroma hohlaškemu značaju“ (zaničljivi označbi za Poljake in Ukrajince). Na isto odklonilno stališče naletimo tudi pri zapadnikih. V Evropi razočarani in o ruski veliki bodočnosti prepričani Belinskij ni razumel in celo jezno zasmehoval Ševčenka. („Pogled na rusko literaturo leta 1846.“) V dobi velikih reform pod Aleksandrom II. ni več tega načelnega zaničevanja ukrajinske besede, toda ukrajinske zahteve so se še vedno zdele malenkostne in sebične v primeri z „ruskimi“ (t. j. državnimi) dnevnimi problemi. Tudi Dobroljubov, vodja novega pokolenja, ni maral „slovanofilskih sladkih pesmi“ in „ozkosrčnega nacionalizma“:

„Nimamo nobenega vzroka za razdružitve z maloruskim ljudstvom. Če sem jaz doma na Nižegorodskem in kdo drugi na Harjkovskem, zakaj ne bi bilo med nama prav toliko skupnega kakor v tem, da je oni drugi doma na Pskovskem? Če nimajo do nas Malorusi posebnega zaupanja, so to zakriville tiste zgodovinske okoliščine, pri katerih so sodelovale oblasti kot del ruske javnosti, a nikoli ljudstvo samo. Prebivalstvo Male Rusije razume to, ko imenuje vojake „moskale“ (iz Moskve), gosposko pa „pane“ (iz poljščine). Tudi

Vovčkove povesti so dokaz, da utegnejo razsodni Malorusi ceniti rusko (to je velikorusko) ljudstvo, ne da bi jim bilo treba rezko ločiti Malo in Veliko Rusijo.“

Naj zadostujejo ti kratki podatki za umevanje razmer, pod katerimi je pisal Ševčenko. Kot prvi ukrajinski narodni pesnik pomeni velik čudež. Prišel je skoraj brez predhodnikov in je bil navezan zgolj na zakladnico ljudske poezije. Že omenjeni Dobroljubov je poudaril v oceni „Kobzarja“, da „ne moremo s Ševčenkoma primerjati niti Koljčova, čigar miselnost in celó hrepenenje je ponekod zelo oddaljeno od ljudske duše. Nasprotno pa ni mogoče ločiti Ševčenkove miselnosti od ljudskega življenja in celó ljudskega svetovnega nazora.“ Ševčenko je nedosežno izrabil jezik, slike, ritem in zgodovinska izročila narodne poezije, da skoraj ni mogel iz njenega začaranega kroga. Zato so njegove pesmi oživljale lirično pokrajinske („step kakor morje“) ali romantično zgodovinske slike starinske idealizirane „slave, svobode, bratstva“. Saj si je predstavljal tudi Kostomarov, zgodovinar in Ševčenkova avtoriteta, nekdanje božanstvo kot „verski viteški red, demokratično bratstvo brez carjev in sužnje, branitelja pravoslavja pred Turki in jezuiti“. Kot odmev slavne preteklosti je bila Ševčenkova pesem poročstvo za bodoče vstajenje: „Naša дума, naša pisnja — ne vmre, ne zahyne. — Ot de, ljude, slava naša — slava Ukrainy.“

Med slovanskimi odmevi tega mogočnega navdušenja je tudi ona „kozaška Sič“ dr. Janeza Ev. Kreka, ki je obrodila nekoliko omiljen slovenski prevod „Kobzarja“ leta 1907. Če se spomnimo pošastnega Honte v „Hajdamakih“, ki pomori svoje male otroke, ker so postali katoliki v jezuitskem kolegiju („Syny moji, syny moji, — čom mater ne vbyly, — tu prokljatu katolyčku, ščo vas porodyla?“), moramo posebno občudovati ta Ševčenkova kult.¹

¹ J. Abram, prevajalec Kobzarja v slovenščino, ki pravoslavje dosledno imenuje le „razkol“, je pod Ševčenkovi vplivom vendar zavrnil protiukrajinsko tendenco Sienkiewiczovih zgodovinskih romanov. — Zgodovinski uvod k slovenskemu prevodu „Kobzarja“ vsebuje več netočnosti. Naj omenimo, da ni sedanja označba „Ukrajina“ nikakor starejša od označbe „Mala Rusija“. Objektivna znanost nekdanjega edinstva vseh treh vej Vzhodnih Slovanov (Velike, Male in Bele Rusije) seveda ne tolmači s sedanjim političnim sovraštvom med Ukrajinci in Malorusi (oznanjevalci ruskega kulturnega edinstva). A izraz „Ukrajina“, kakor tudi „Kranjska“, je prvotno pomenil samo obmejno deželo. Srečamo „ukrajine“ tudi na ruskem severu in v Sibiriji. Književni izraz „Mala Rusija“ je grškega izvora in pomeni staro domovino v nasprotju z novo „Veliko Rusijo“, ki je nastala v XII. in XIII. stoletju po begu prebivalstva pred Tatari in Nomadi iz odprte južne stepe v varnejše severo-vzhodne gozdove ob Oki in Volgi. Prav tako imamo označbo „Magna Graecia“ za nekdanje grške kolonije v Južni Italiji. Prevajalec J. Abram je pomotoma trdil, da je dobila Ukrajina ime Male Rusije šele pod Petrom Velikim.

Ševčenkov strastni nacionalizem je redek pojav v mednarodni literarni zgodovini, ker tvori vso vsebino njegove pesmi. „Ja tak ii, ja tak ljublu — moju Ukrainu ubohu, — ščo prokljanu samoho Boha, — za nei dušu pohublju“, je klical iz pregnanstva. Osebna usoda je še poostрила sovraštvo do preganjalcev. Kdo na Ruskem ni poznal klasično strupene dobe nekdanje monarhije kot dežele, kjer „od Moldavana až do Finna — na vsih jazykach vse movčytj — bo blahodenstvuje“ („Kavkaz“). Toda sovraštvo samo še ni ustvarilo neminljive splošnočloveške pomembnosti Ševčenkovega dela. Genialna intuicija je namdomestila vse vrzeli v izobrazbi pesnika samouka. Prvotna nekritična romantika se je umaknila v zreli dobi trezni in občudovanja vredni zgodovinski razsodnosti. Ševčenko je zrasel v nacionalnega preroka in v svoji veroizpovedi („Do živych i mertvyh“, 1845) je dokončno prelomil z nekdanjo vabljuvo, a neresnično Ukrajino. Dočim je njegov veliki rojak Gogolj v „Tarasu Buljbi“ le občudoval minulo neugnano lepoto idealiziranega kozaštva, se je prepričal Ševčenko, da so bili marsikateri „jasnoveljnožni hetmani“, junaki ukrajinske pesmi, samo „raby, pidnižki, grjazj Moskvy, — varšavske smittja“, da samo nekdanji sebični politiki „nam, synam, peredaly — svoji kajdany (verige)“. Prebolel je tudi dedno mržnjo do Poljakov, v svesti si, da ne smejo ovirati slovanskega bratstva spomini na nasilno katoliško in fevdalno pozno srednjeveško Poljsko.¹

Tako je ubral Ševčenko svoj svetovni nazor v novo idealnejšo skladnost s tem, da je označil socialno krivico za vzrok političnih nesreč Ukrajine. Začrtal je rojakom namesto brezizgledne srdite zatopljenosti v preteklost novo požrtvovalno delo za ljudstvo: „Objemite, bratje moji, — najmanjšega brata, — naj se mati še nasmehne, — zaplakana mati.“

Med Ševčenkoma, „popolnoma ljudskim pesnikom brez primere“, kakor ga je imenoval Dobroljubov, in njegovimi prosvetljenimi plemi-

¹ Primerjaj v pregnanstvu leta 1847. spisano poslanico „Ljabam“ (Bogdanu Zaleskemu): „Šče jak buly my kozakamy, — a Uniji ne čutj bulo, — bratalysj z voljnymi ljachami... — až poky imenom Chrysta — pryšly ksjondzy, i zapalyly — naš tichyj raj... — Ottak to, Ljaše, družje, brate, — nesytije ksjondzy, magnaty — nas poriznyly, rozvely, — a my b i dosi tak žyly! Podaj že ruku kozakovi!“ Primerjaj še „Buvaje, v nevoli ynohdi zhadaju“ iz leta 1850. z zanimivim dvojnim, (tako zvanim magičnim) prividom: Pesnik sanja, da pase kot deček jagnjeta ob stari gomili sredi stepa. Ta pastirček zopet sanja, da vstaja iz groba siv kozak, ki mu kaže pohabljene žrtve krvavih uporov XVI. stoletja in pripoveduje, da so le prekleti katoliški apostoli Sigismunda III. skalili nekdanje poljsko-kozaško prijateljstvo.

škimi predhodniki je velika razlika. Ti so pomilovali domače ljudstvo kot opazovalci, dočim je trpel Ševčenko z ljudstvom vred. To je veljalo predvsem tlačanstvu, glavni ljudski nesreči. Vse življenje je mučila Ševčenka zavest, da niso postali obenem z njim svobodni tudi njegovi lastni bratje in sestra. Še na smrtni postelji je z drhtečo roko napadal pesnik „nikoli sito gospodo“ in branil „neme sužnje“. Dne 19. februarja leta 1861. je podpisal car Aleksander II. ukaz o kmečki prostosti, a politične okoliščine so zavlekle razglašenje tega ukaza. Ko je istega dne obiskal bolnega pesnika prijatelj Černenko, je Ševčenko namesto pozdrava razburjeno vprašal: „Ali že imamo svobodo?“ Pogled v Černenkove oči mu je zadostoval za odgovor. „Še vedno ne? Kdaj pa jo bomo dobili?“ je vzdihnil, krepko zaklel, si zastrl obraz, se zgrudil na divan in zaihtel. Usoda je zopet udarila Ševčenka, in moral je umreti dne 26. februarja, le nekoliko dni prej, preden je bila odpravljena tlaka. Viharen protest zoper sužnost je postal vsebina Ševčenkovega poslanstva. A čeprav je pesnik pretrpel na lastni koži izkoriščanje, zasmehovanje, telesno kazen, ne najdemo v njegovih pesmih odurnih vsakdanjih prizorov. Namesto tega slika vedno le osebno človeško dramo, razbito srečo. Saj tvori užaljena ljubezen že zasnovano „*Hajdamakov*“, prve historične drame Ševčenkovega romantičnega obdobja. Kozak Jarema, ki so mu ugrabili nevesto, obžaluje, da ni bil umrl, preden je prejel to vest in se koplje v poljski krvi s prisego: „A če zdaj umrem, še iz groba bom vstal, da bi se maščeval Ljahom!“ Tudi pesnitve zrele realistične dobe so osredotočene na ljubezenskih mukah nasilno ločenih zaročencev, na trpljenju matere, ki so ji nasilno vzeli sina k vojakom itd. „*Nezakonska mati*“ (Maty pokrytka) in brezimenska epska zgodba dekleta, ki jo zapelje graščak in mora podtakniti tujcem nesrečno dete. V „*Dekli*“ (Najmyčka) zopet srečamo isto mater, ki vse življenje služi v hiši, kamor je nekoč prinesla sina, in mu šele na smrtni postelji razodene svojo skrivnost. V pesnitvi „*Son*“ („Na panščyni pšenycju žala“) strne vso tragedijo tlačanske matere v epsko podobo izmučene žanjice, ki, namesto da bi počivala, odšepa podojit sinčka. Za trenotek zasanja o njegovi lepi bodočnosti, kako bi bil srečen, ko bi se bil rodil kot svoboden človek, a se zopet zave žalostne resničnosti in pohiti znova na polje na tlako.

Vse življenje sloni na ljubezni. Vse Ševčenkovo, ponekod mrko obupno, a po večini otožno zamišljeno domoljubje izzveni v vero, da bo nesrečna domovina naposled deležna novega, človeka dostojnega življenja. Na vprašanje „či bude pravda na zemli?“ prepričano odgo-

varja, da mora priti: „ker sicer bo solnce obstalo in upepelilo oskrunjeno zemljo“. Do konca življenja je prerokoval svetlo bodočnost, kadar „ne bo več na prerojeni zemlji nobenega sovraštva, ko bodo živeli na njej sami sinovi in matere, sami ljudje“. (*„I Arhimed i Galilej“*, 1860.) Pazno je zasledoval in pozdravljal vse uspehe novega ruskega realizma, ki so oznanjali novo dobo. „Obožujem Saltikova“, je zapisal v dnevniku, ko je po pregnanstvu čital prve njegove satire. „O, naš nesmrtni Gogolj! kako bi bil tvoj duh vesel takih genialnih učencev! Prijatelji, bližnji moji, pišite, nastopajte v obrambo nesrečnega ljudstva, ponižanega, nemega sužnja!“ Ševčenkova osebna tragedija, dolga leta prisilnega molka, ko je bil na višku ustvarjenja, so se mu zdela malenkostna spričo velikega dela za splošno srečo. Iz pregnanstva je pisal prijateljem, naj pozabijo in ne preklinjajo ovaduha Petrova, ki je zapečatil usodo Cirilometodarjev in samega Ševčenka: „Ukrainu ljubite — i za nei, beztalannu (nesrečno), Hospoda molite, — a joho zabudjte, druhy, — i ne proklynajte“. Liričnost je zmagala nad epsko neusmiljenostjo. Pesnikovo mehko srce je pozabilo na ogorčenje, ki je bilo odmev udarcev trde usode. V svoji veroizpovedi *„Mrtvim in živim rojakom“* je ožigosal Ševčenko tiste ukrajinske slovanofile, ki so čitali Kollára in govorili vse slovanske jezike razen ukrajinske materinščine. Toda istega leta spisana pesnitev *„Heretik“* nima nič značilnega za rusko mesijanstvo slovanofilov. Ševčenkov „verni Hus“ moli samo, „ščob vsi Slavjani staly dobrymy bratamy i synami soncja pravdy“. Vzporediti moramo to vzvišeno slovanško zavest samo z veličastno Prešernovo *„Zdravico“*.

Ševčenkova zunanje preprosta, a dragocena zapuščina ni posebno obsežna. To je zakrivila njegova obupna življenjska pot. Toda prva kitica njegove prve pesnitve *„Pričinna“*: „Reve ta stogne Dnibr širokyj“ (Rjove in stoka široki Dnjeper) je takoj postala priljubljena ljudska pesem. *„Kobzar“* je dvignil mlado ukrajinsko književnost do svetovne veljave. Zdaj, ko pomeni med Sovjeti, Poljsko, Čehoslovaško in Rumunsko razdeljena Ukrajina najbolj pereče slovansko vprašanje in v zvezi z nemškimi osvojevalnimi načrti morda celó perečo vojno nevarnost, nam zlasti veliko pove Ševčenkova vzvišena zapoved „ljubyty pravdu na zemlji“ („Molitev“).

VRNITEV

MILE KLOPČIČ

*Le malo si izpremenila se, dolina,
kar ni bilo me iz sveta domov.
Ljudje so bolj molčeči, hiše so bolj črne,
in v hrib pognali za premogom so nov rov.*

*Še zmerom njihve so natanko ograjene,
pobočje vse je v grede prekopano.
V nasprotnem bregu v prazni krčmi orkestrion —
saj res, saj res, zdaj vse mi spet je znano.*

*In nič ti ne pomaga, če pretvarjaš se s pogledi;
zardel si, kakor da na tihem te je sram.
Tako je, če po daljšem času srečaš znanca:
v zadregi si, ne veš z besedo kod ne kam.*

*V kanalu so otroci si zgradili mlinček
in semtertja odcedki jim ga poženo.
Z dlanmi lovili smo umazano vodo —
nikdar pozneje ni bilo tako lepo.*

*Tu hirajoče drevje, kjer smo se igrali,
kjer Lojze bil je naš najboljši tolovaj.
Koliko let je, kar ga v jami je ubilo?
In tu bezeg in plot, kjer sem ihtel tedaj.*

*Rudarji zmerom še stoje na koncu kolonije,
po trije, štirje, s hrbti v dve gubé,
z rokami v žepih in s pogledi v tla —
prav kot nekoč, le mnogo, mnogo zdaj molče.*

*Ta strašni molk preži nad vso dolino,
samo iz krčme butajo glasovi orkestriona.
Negibno kameradi v žep tišče roke
in vsem beseda ista v mislih ždi: Madona!*

Iz zbirke „Preproste pesmi“, ki izide v kratkem v založbi Tiskovne zadruge.

KREATURE

VESELA SLOVENSKA LEGENDA V TREH DEJANJIH

BRATKO KREFT

A m a l i j a: Breda, kaj govoriš? To je vendar nemogoče!

M a t i j a: Molči, če te nihče nič ne vpraša! — Reči moram, da mi je zdaj laže pri srcu. Kaj bi bela vrana med črnimi! Lepa bratovščina! Lepa svatovščina! Gospod doktor, dajva si roke! Zdaj lahko ustanovimo stranko!

A m a l i j a: Matija!

M a t i j a: Sijajna ideja! Najprej človeka spraviti pred sodišče, nato pa prevzeti njegov zagovor! Kaj vse premorejo odvetniki!

O d v e t n i k (*se počasi znajde*): Gospod Medved! Ne drznite si preveč! Res je, da se resno zanimam za vašo hčerko, toda to vam nikakor ne dovoljuje takih intimnosti nasproti meni. Kljub vsemu bo med nama in vami vsemi vedno neka razdalja. Jaz nisem iz istega testa kakor ste vi. Zato tudi ni tako, kakor mislite. Vaša dejanja ali moje dejanje, to ni isto, tega ni mogoče tehtati na isti tehtnici.

K o m a r (*napol zase*): Gliha vkup štrih!

B r e d a: Vsakdo se izgovarja, kakor se more in zna! Odvetniku pa je poklic, govoriti zagovore.

O d v e t n i k (*že popolnoma pri moči, začenja iznova*): Toda eden ima za svoj zagovor več tehtne podlage ko drugi. Da sem naznanil Ivana von Schnitzelu, ali če hočete, da rabim tisto besedo, ki jo imate zdaj vsi v mislih, da sem ga tako rekoč denunciral, vam moram povedati, da nisem storil tega niti iz osebnega maščevanja niti iz kakršnekoli mržnje do njega. Mene ni vodil k temu nagibu nikakšen majhen vzrok ali smoter, kakor bi dejal Polde. Nasprotno, kar sem storil, sem storil zavestno in premišljeno. Moj cilj je bil svet in svet cilj posvečuje sredstvo. Ivana cenim kot nadarjenega človeka mlade generacije, vendar nadarjenost, go-spôda, še ni vse. To, kar so oznanjali mladi takrat, je bilo neresnično, fantastično in za razmere, v katerih moramo živeti, naravnost škodljivo. Sanje so bile, ki so jih sanjali v svoji nezkušenosti in nezrelosti. Kaj hočete? Razmeram se moramo prilagoditi in delati smiselno v njih okviru, ne pa proti njim, kakor je to hotel Ivan in njegovi tovariši. Tu moramo ostati, kjer smo, Avstrija je edina resnična osnova, na kateri lahko živimo. Vse ostalo je butanje ob zid, je samomor. Ko sem spoznal, da so

stremljenja mladih le sanje nezrelih možgan, ki so za nekaj časa premamile celó mene; ko sem spoznal, da vodijo te ideje mlade ljudi in naše ljudstvo v nesrečo, v stranpot, po kateri ne bomo prišli nikamor, sem sklenil, da je treba temu napraviti konec. Zmota je bilo treba iztrebiti, izkoreniniti. Na kakršenkoli način! Pri javnem delu ni obzirnosti! Koliko manj ljudi bi danes sedelo po avstrijskih ječah, če bi mi bili že davno obračunali z njimi in njih idejami! Nihče bi nam ne mogel danes toliko očitati, kakor nam očitajo. Zato je bilo treba tega človeka odpraviti, odnosno onemogočiti vsaj njegovo delo. Ivanova in njegovih tovarišev agitacija je bila za naš normalni narodni razvoj škodljiva, dà, celó usodna. Moja osebna nasprotstva z njim niso niti omembe vredna. Res je, da bi tudi zaradi njih lahko zagodel Ivanu, ker me je takrat žalil mogoče od vas vseh najbolj. Če bi bil mogel, bi me bil nalajal in obsuval ob belem dnevu, toda, kdo se bo zmenil za vsako besedo, za vsak pljunek. Jaz ne spadam med tiste majhne ljudi, ki se bore za majhne stvari. In da sem res tako delal kakor trdim, je dokaz še to, da sem prevzel zagovorništvo zanj in ga tudi branil pred sodiščem. Meni ni šlo zato, da bi Ivan sedel v ječi, samo opomniti sem ga hotel, opozoriti in spreobrniti, da bi uvidel, kako prav imam jaz in ne on. To je vse, kar lahko povem k tej stvari. Jaz sem s seboj temeljito obračunal že takrat, jasnih misli sem izvršil svoje dejanje. Kakšne račune delate vi vsak zase, me ne zanima. Tako Breda, to je moja zadnja beseda in nihče več naj ne pride z očitki. Rabiti znam tudi ostrejša sredstva.

Breda: Jasno, če ni nobenega drugega izhoda. *(Med odvetnikovim govorom se je vrnil kadet, bled je in videti je, kakor da se je stregnil. Stoji med vrati, da nastane prepih. Zunaj zaškripljejo vrata in veter maje z okni.)*

Polde: Tiho, nekaj je zaškripalo! Ivan prihaja! *(Tega so se vsi ustrašili.)*

Breda: Moj bog, ne sme še priti!

Matija: Ali se ga tako bojiš?

Breda: Kriva sem pred njim, bojim se ga.

Komar: Ni lahka stvar — za gospodično.

Odvetnik *(ki je šel pogledat, se vrne):* Veter je začel pihati, pa je zaloputnil vrtna vrata. *(Kadetu.)* No, ali ste se že potolažili?

Kadet: Potolažil se nisem, samo premišljeval sem. To je vse lepo, kar ste vi govorili, kar vsi govorimo, toda nič ne pomaga. Zdi se mi, da lažemo kar naprej. Bodimo že enkrat trezni in ukrenimo

nekaj. Ivan gre nocoj na fronto v prve vrste. Namenoma ga bodo postavili v nevarnost. Krivi smo mi. Rečem vam — on gre v neizogibno smrt, če ga ne rešimo.

Breda: Posledica je grozna.

Polde: Vsa stvar vendar ni tako enostavna. Nekaj se kljub temu dogaja in gospod kadet pravi, da se za tem skriva smrt. Naša vest še ni mirna, naše dejanje še ni popravljeno. Ali mu ne bi mogli na kakršenkoli način pomagati? Saj se dá! Moj šef je rešil svojega sina naravnost iz fronte. Tako dolgo je hodil na zdravniški pregled, da so mu odkrili nekakšno bolezen in zdaj je v pisarni. Ali bi ne bilo lepo, če bi mu skušali izkazati pravo dobroto in bi pri tem pozabili na vse narodne in osebne koristi?

Odvetniik: Pomagaj mu, če veš in znaš.

Profesor: Že spet nekaj mečka. Ni mu še zadosti.

Polde: Ali vas nič ne peče vest? Zato, ker ste se nekoliko porazgovorili, že mislite, da ste si olajšali vest. Pa ni tako! To je nova prevara med prevarami. Zdaj moramo nekaj storiti! Tisto, kar si govoril ti, doktor, je bilo lepo, toda izzvenelo je slabo.

Odvetniik: Ali še ne boš nehal?

Polde: Mislim namreč brez šale, da bi vendar morali poskusiti, vsaj poskusiti, da mu pomagamo in ga rešimo iz zagate, v katero smo ga spravili.

Komar: Saj to je vendar nemogoče. Ob eni ponoči že mora na fronto. To, kar predlašaš, je nesmiselno, lahko bi dejal alkoholizirano.

Profesor: Prav resno me začinja skrbeti zanj. Kdo ve, kje hodi tako dolgo? Moral bi biti že tu! Da me na koncu ne spravi še v zadrego. Na moje posredovanje so mu dali dopust.

Slava: Poslušaj, Svito, res se mi zdaj smili. Saj ni kriv, da je tak. Ne more pač drugače; in če pomislim, da gre v smrt, me je strah. Ali bi se ne dalo koga pregovoriti, na kakršenkoli način prepričati, da Ivan ni zdrav, da so se v ječi pokazali znaki jetike itd.?

Profesor: To je nemogoče.

Polde: Jaz pa mislim, da ni tako nemogoče. Saj vemo, da se je že marsikdo izmazal. Ječa ga je precej zdelala, saj ni zdrav! Slava ima prav. Lahko se sklicujemo na njegovo slabo zdravje.

Breda: Gospod stotnik, vi bi prav gotovo lahko kaj storili zanj pri poveljstvu, in ti, Miran, imaš izvrstne zveze. Prosim te, ne bodi trd, premisli dobro, mogoče se dá kaj ukreniti.

Polde: Gospôda, veste kaj? — Pojdimo intervenirat! Vsi, kolikor nas je. Vsak na svojo stran. Z županom sva prijatelja. Dobro je znan s poveljstvom. Šel bi k njemu. Ti, doktor, govori s polkovnikom,

- ti, Komar, pojdi k političnemu šefu in ti, profesor — pozabiva na sovraštvo — zdaj gre za življenje, pa pojdi k polkovnemu zdravniku in izposluj od njega zdravniško izpričevalo za Ivana.
- Profesor:** To je nemogoče. Jaz se v to stvar več ne vmešavam. Dovolj mi je že vsega tega. Saj to so blazne misli. Spet nas bo vse zmešal! Oprostite, ampak to ni več normalno.
- Polde:** Zato, ker ti nočeš pomagati, ker si ostal tisti, kakor si bil, ni to normalno?! Po tvoje je normalno človeka poslati v smrt.
- Kadet:** Gospod stotnik, oprostite, da se vmešavam. Mislim, da bi se vendarle dalo kaj ukreniti. Vsaj to, da se Ivan po nekaj dneh vrne, le bolnega se mora javiti. Vse se dá popraviti, če ima človek voljo.
- Slava:** Daj, Svito, bodimo dobri, dovolj je že bilo sovraštva in maščevanja...
- Polde:** Kaj pa praviš ti, Matija?
- Matija:** Jaz ne pojdem nikamor. Kar sem storil, sem storil. Odpustil mu še nisem.
- Odvetničnik:** Nikar ne bodite tako trdosrčni!
- Amalija:** Matija, prosim te.
- Matija:** Nič. Sklepajte kar hočete, jaz se ne ganem, tudi potrebnih zvez nimam. (*Odhaja v drugo sobo, med vrati se obrne.*) Če bi bilo po moje, bi mu bilo treba pomagati drugače. Skriti bi ga bilo treba in mu pomagati, da pobegne čez mejo, kakor so to storili drugi. (*Vsi se prestrašijo.*)
- Profesor:** Kaj pa mislite, za božjo voljo, pomagati dezertanju?
- Komar:** To bi bilo protidržavno, veleizdajalsko dejanje.
- Polde:** Samo tega ne, protidržavnega se ne sme pri tem nič zgoditi.
- Matija:** Saj sem vedel, da boste taki strahopetci! (*Odide.*)
- Komar:** Zdaj vidite, kakšen je! Še vedno je nekaj protidržavnega v njem, četudi je prenehal biti socialdemokrat. Človeškega pa nima sploh nič v sebi. Zato, ker mu noče pomagati. In ta bo meni dušo pral?
- Polde:** Nikar spet ne začenjaj!
- Breda:** Nehajmo, gospôda, ne prerekajmo se, zdaj je treba hitrih sklepov in dejanj. Še enkrat te prosim, Miran, pojdi intervenirati! Gospodo boste prav gotovo kje našli. Pripravljalni odbor za proslavo cesarjevega godu je imel ob sedmih sejo.
- Polde:** Župan je prav gotovo pri „Črnem volku“. Vsaj posvetovati se je treba z njimi! Gospodje znajo take stvari bolje od nas. Oni bodo že sami našli ključ za rešitev. Samo obvestiti jih je treba.

O d v e t n i k: Težko bo, toda če greš ti z menoj, bi se mogoče kaj doseglo. (*Odvetnik je zvito pogledal Bredo. Njune oči se srečajo.*)
Ženske imate včasih že s pogledi uspehe.

B r e d a (*ki ga je gledala nezaupno, odmakne pogled*): Razumem. — Grem. Naj se zgodi, kar se hoče, pomagati mu hočem!

O d v e t n i k: Potem, gospôda, pa hitro na pot! Vsak se naj potruди po svoje. Nekaj bomo prav gotovo dosegli. Ti, Breda, pa glej, da boš na polkovnika napravila vtis. On je za dame zelo došten. Mnogo mi lahko pomagaš.

B r e d a: Bom.

K a d e t: Kdo bo pa šel po Ivana?

A m a l i j a: Nihče! Bo že sam prišel.

M a t i j a (*se pokaže med vrati*): Po Ivana bom šel jaz. Sem ga bom pripeljal in mu vse lepo povedal. Pa ne tako kakor Polde, drugače. Naj izve resnico. Nas vse mu bom lepo predstavil, da bo vedel, s kom je imel opraviti. Kar po abecedi bom šel, od kreature do kreature. Poklonil se mu bom, rekoč: „Taki smo in taki ostanemo. Kaj bi lagali?! Pojdi svojo pot in nikar ne glej nazaj!“

B r e d a: Oče, prosim vas, mirujte!

M a t i j a: Sami prekrasni izdelki naše visoke kulture in politike! Naravnost za v muzej. Svetniki, ki bodo v nebesih dobili poseben prostor. Kristus je imel dvanajst apostolov in enega samega Judeža. Pri nas pa smo vsi! Zato bi Komar zvito dejal, da ni nihče, ker smo vsi. Metafizična logika! Enačba brez neznanek! (*Amalija ga potisne v sosednjo sobo.*)

O d v e t n i k (*se v plašču vrne iz predsobe*): Tako, zdaj pa hitro na delo! Časa je še dovolj. Gospod stotnik, stopite v vojašnico, pozvejte za polkovnega zdravnika, midva z Bredo pojdeva k polkovniku.

P o l d e (*ves vesel*): Jaz poiščem župana.

K o m a r: Nočem zaostajati za vami! K svojemu šefu pojdem.

O d v e t n i k: Tako je prav, Komar. Vsaj to moramo doseči, da ga ne bodo postavili v prve vrste. Jutri pa bomo delali naprej. (*Komar gre.*)

S l a v a: Nekdo mora k Ivanu. Treba ga je zadržati, da ne bo prekmalu prišel sem. Mi ostanemo sami in nerodno bo z njim. Kaj bo, če zaradi Poldetove izpovedi splòh ne pride? Na vsak način mora nekdo govoriti z njim, da se bo vedel ravnati.

O d v e t n i k: Dobro, vzela bova avto in vse obiskala. Na koncu se bova peljala po Ivana. Ako bi ga zgrešila, ga zadržite in pazite, kaj boste govorili! O nocojšnji zadevi — molk.

Polde (*se vrača oblečen iz predsobe*): Gospôda, pozdravljeni! Na svidenje!

Breda (*že oblečena*): Pojdiva!

Odvetnik: Na svidenje!

Profesor (*v plašču*): Človek nima nikoli miru. Prav tega je bilo treba nocoj!

Slava: Na svidenje, Svito! (*Ga poljubi.*) Srečno se vrni! In z uspehom!

Profesor: Verfluchte Geschichte! (*Gre.*)

Polde (*prihiti nazaj*): Amalija, Slava, ko se vrnem, me na nekaj spomnita! Nekaj vam moram pokazati. Ne pozabita me spomniti! Adijo! Z uspehom se vrnemo. Adijo!

Amalija: Adijo! (*Gleda za odhajajočim Poldetom.*)

Matija (*vstopi*): No, ali so apostoli že odšli?

Kadet: Dà!

Slava: Bog jim daj srečo!

Matija: Na našega si čisto pozabila. Štirinajst dni ni pisal, to je slabo znamenje. Ti pa kar mimo! Ves večer me preganja misel nanj, kakor da me obletava njegova smrtna senca.

Amalija: Prizanesi mi, Matija! Saj mislim nanj. Molim zanj. Saj bo vse dobro. Ne obupuj! Glej, kako se je pomirila Breda! Saj sem vedela, da se bo spametovala. (*Zunaj zabrni avto.*)

Slava (*pri oknu*): Breda in odvetnik se že peljeta!

Matija: Dà, se že peljeta!...

Amalija: Doktor je hotel nocoj prositi za njeno roko, pa se nam je večer tako skazil. Trenotke bom štela, dokler se ne vrnejo. (*Zazeha.*)

Slava: Dež je prenehal. Veter razganja oblake. (*Vse je tiho, kadet mrko gleda predse, sliši se le veter in tiktakanje stare ure. Kadet sede in pogleda na žepno uro. V daljavi pojemač glas avtomobilske trobe. Zastor počasi pada.*)

Vsebina tretjega dejanja: Ostali čakajo na one, ki so šli intervenirat za Ivana Tomca. Čas si krajšajo s tem, da jim kadet Sevnik bere iz nekega slovenskega časnika. Pri tem pride tudi do liste mrtvih vojakov. S tem v zvezi se izve, da je Bredin brat Lojze padel. Kadet je njegovo smrt prikri-val, zdaj se je izdal. V starem Medvedu zdivja uporniška kri, pograbi cesarjevo sliko in jo vrže na cesto, odkoder jo spet reši kadet. Tudi v Medvedu je bilo to dejanje samo trenotni izbruh brez vsakih globljih posledic. Nato se počasi vračajo tisti, ki so šli intervenirat. Prvi pride Komar, drugi stotnik Grik, nato Polde Tomšič. Vsi izpovedo, kaj so dosegli, in zelo podrobno pri-povedujejo, kako jim je stvar uspela ali neuspela. Breda se vrne sama. Nekoliko razburjena je. Že prej sta Komar in Tomšič pripovedovala, da sta videla v pisarni dr. Kostanjška luč in sta nekaj namigovala. Stvar se izkaže za

resnično. Istočasno pa izvedo po Bredinem pripovedovanju, da ni šel nihče od teh treh intervenirat. Vsa njih intervencija je bila izmišljena in zlagana . . . Nihče se v resnici ne upa posredovati za revolucionarja Ivana. Le odvetnik je govoril s polkovnikom, in sicer zgolj zato, ker je Breda tako zahtevala. Storila je to za ceno svoje svobode. Vdala se mu je in sklenila sta se poročiti. V hipu, ko je Polde Tomšič navil gramofon in ta zaigra njegovo tolikanj skrivnostno ploščo „Slovenec sem, tako je mati d'jala . . .“, prihiti dr. Kostanjšek in sporoči, da je Ivan uporabil njemu v slovo prirejeno večerjo za svoj beg. Zavaljo svojih revolucionarnih ciljev je zbežal preko meje za tistimi, ki so sklenili, da uničijo Avstrijo. Vsi prisotni so prepadeni zaradi njegovega revolucionarnega dejanja. Kaj hitro se seveda spet začno zgražati nad njim in tako dokažejo, da se v resnici niso čisto nič izpremenili. Ostali so to, kar so vedno bili: ponižne in hlapčevske kreature. In ko napove zvonec prihod policije, ki jih je osumila, da so Ivanu pri begu pomagali, si Komar ne more kaj, da ne bi zaklical: „Dol z veleizdajalci!“ Še preden nastopi von Schnitzel, zastor pade in hitro zakrije del sramotne slovenske zgodovine iz leta 1914. . . .

ČLOVEK BREZ KRINKE

FRANCE BEVK

16

Ze tri tedne nisem prijel za pero. Ves ta čas se skoraj nisem ganil s postelje. Čas, ki je tekel silno počasi, mi je bil v strašno muko. Zdi se mi, da sem se medtem vidno postaral. Vstal sem in pišem. Bojim se, da mi ne uteče kaka važna podrobnost. Tako težko še nikoli nisem pisal. Roka se mi trese, črke se mi krivuljasto spakujejo.

Postelja me je izčrpala. Toda vse te dni sem bil uničen le telesno, duševno sem bil čil in buden. Še nikoli tako. Vse mi je še danes živo pred očmi. Tudi prizora med onesveščanjem, kako so me prenesli v podstrešnico, kjer sem prišel k zavesti, se medlo spominjam. Medlo, a vendar. Moja nezavest ni bila popolna, v ničemer ni bila podobna smrti. Biló mi je, kakor da plavam v temi, v ledeno hladnih valovih, ki me zibljejo in zagrinjajo. V tisti mrak sem razločno slišal Lujizo, ki se je bila prav takrat vrnila iz kavarne. Kričala je na mater. Lidija me je klicala kot prve dni po poroki: „Klavž! Klavž!“ Nisem se ji mogel oglasiti, nisem imel glasu. Če bi tudi mogel govoriti, ne bi bil odprl ust. Šumenje v glavi, preplašenost družine — vse je prevpila gospa Helena. Njen krik me ni več plašil. Imel sem občutek, kakor da sem jim ušel skozi okno in gol visim v vejah drevesa pod žlebom. Vpili so, iztezali roke, a niso mogli do mene. Ali je mogoče, da se človek, ki leži napol v zavesti, smeje? Ne vem. Toda tedaj sem se smejal nekje v globini črnega mraka. Morda

je bilo dobro, da nisem natanko vedel, kaj se godi okoli mene, da sem nekatere stvari izvedel šele pozneje.

Dekla in Lujiza sta me bili prenesli v sobo. Perhavec je tekel po zdravniku. Dà, takrat se mi je bilo že odprlo v zavesti majhno okence, skozi katerega sem gledal v okolico. Na prsi so mi bili položili nekaj mrzlega. Topilo se je ob telesni vročini in se cedilo na rjuhe. V tistem drobcu jasne zavesti, ki je bil ko medla lučka, niti za trenotek nisem pomislil na smrt. Žarnica, ki so jo bili zavesili s pisanim papirjem, se mi je zdela ko veliko solnce, ki je predrlo strop in obviselo na žici. Stene sobe so se mi razmaknile. Nekje tam v daljavi so se premikale velikan-ske sence, se mi zdaj pa zdaj približevale in se mi sklanjale nad prsi. Zdelo se mi je, da je prišla v sobo Lidija in sedla k moji postelji. Pozneje sem spoznal, da to ni bil samo dozdevek, bila je resnica. Takrat še nisem mogel ločiti resnice od blodenj. Menda sem zaspal. Sanj, ki so me mu-čile, se danes več ne spominjam.

Prebudil sem se. Bil je že svetel dan. S polno zavestjo sem se nekam začuden ozrl v svetlobo na stenah. Zunaj je bila jesen. Nisem je videl, a sem jo čutil. V prvem trenutku, ko sem se prebudil, me je obšla želja, da bi se dvignil in šel na prosto. Toda bil sem tako izčrpan, da se nisem mogel niti premakniti. Ležal sem ko odrevenel.

Sprva sem mislil, da ni v sobi nikogar razen mene. Ozrl sem se. Ob vzglavju je sedela Lidija. Šele tedaj sem se določno spomnil dogodkov prejšnjega večera. Lidijina navzočnost me je rahlo vznemirila. Kaj dela tu? Čemu me gleda z očmi, o katerih ne morem vedeti, kaj izražajo? Ali ji nisem bil prejšnjega večera vrgel v obraz, da je vlačuga? In ona še z očmi ni bila trenila, kakor da se je zavedela, da je to zaslužila. Le mati je takrat pbledela ko stena in izgubila razum. Povedala mi je, kar je že dolgo nosila v sebi: da težko čaka mojega konca. Že v naslednjem trenutku sem izgubljal zavest. Onesvestil sem se s sladkim občutkom, da se mi je posrečilo izbežati resnico iz njenih ust...

Z Lidijo sva se gledala, kakor da sva prepadena drug nad drugim. Kakor da sva se srečala iznenada in ne veva, kaj bi storila, ne kaj bi rekla. Rahlo se mi je nasmehnila. Tako rahlo, da so se ji le malce zge-nile blede ustnice. Popravila mi je vzglavnik. Prva njena kretnja, ki je kazala troho skrbnosti, a naredil sem se trdega. Prejšnjega večera sem jo bil v svoji duši ubil in zagrebel za vedno. Občutki, ki so me takrat navdajali, niso usahnili v eni noči.

Lidija je bila prva, ki je spregovorila. „Ali pojdeš v bolnišnico?“ Na njenem obrazu je bilo več zadrege kakor sočutja.

Zavrnil sem jo kratko in ostro. Ne, ne pojdem! Saj nisem vedel, zakaj bi ne hotel v boljšo oskrbo. Med tuje ljudi, a proč od tistih obrazov. Vedel sem le, da moram zanikati vse, kar ona reče. Ne!

„Ali naj pokličemo brata?“

Molčal sem. Šele tedaj sem pomislil na smrt. Ali mar res mislijo, da bom umrl? Če zagledajo srago krvi, že vohajo pogreb. Saj sem jasno čutil, da ne bom še umrl. O tem se mi ni izplačalo govoriti.

Mučil sem se z mislimi. Pogrezale so se mi nekam v globino, zdaj pa zdaj so mi zopet vzplavale na površje. Lidije nič več nisem pogledal. A nehote sem se vprašal: ali je vso noč sedela ob meni? In kaj potem? Če bi ne bila sedela ona, bi služkinja do jutra predremala ob mojem vzglavju. Ali pa gospa Helena. Ne zastonj. Še zato so pričakovali nebeškega plačila.

Dà, že sem mislil logično. Stvarem sem gledal do dna. Vsaj mislil sem, da je tako. Misli sem usmerjal, kamor se mi je zdelo, urejeval sem jih po mili volji. Z njimi se je spovračalo razburjenje in mi blodilo kri, a nisem si vedel pomagati. Nič več se nisem imel v oblasti. Bilo mi je, kakor da se neka daljna, težka roka igra z menoj. In vsakikrat, ko sem se znova zavedel Lidijine bližine, so se mi pretrgale misli: čemu ta ženska sedi ob mojem vzglavju? Nisem je gledal, a sem jo videl, kamorkoli sem uprl oči. Na stropu in v zrcalu. Zrla me je nepremično in čakala mojega pogleda. V tistem trenutku bi nikomur iz tiste hiše ne bil mogel pogledati naravnost v oči. Toda bil sem tako šibek, da me je pritegnil njen pogled. Okrenil sem obraz.

Bila je neprespana, trepalnice so ji same od sebe lezle vkup. Lica so ji bila bleda, objokana. Čemu je plakala? Zaradi mene? Komolce si je bila naslonila na rob postelje, brado pogreznila v dlani. Z obraza ji je sijala spokorniška milina. Kakor da se ji je bilo v tisti noči spočelo in rodilo novo čuvstvo.

Stresel sem z glavo, kakor da sem z vso silo zanikal neko vprašanje. Ne, v njeno ljubezen nisem več verjel. Ne bi bil več verjel, če bi mi bila to zatrjevala z vročimi besedami in s poljubi. Sočutje? Iz besed, ki sem jih bil slišal od nje prejšnjega dne, sem si v razmišljanju poskusil ustvariti jasno sliko... V trenutku, ko me je zagledala v sprejemnici, se je čutila razgaljeno do kosti, do najskritejše misli. Zasramovala se je do bolečine. Ob pogledu na kri, ki se mi je bila vlila, je v zavesti neke krivde zagnala histeričen krik. Mati jo je zaprla v sobo, ker se je bala, da ne pojde kričat na ulico. Odprl ji je šele oče, ko se je vrnil z zdravnikom. Odšla je k meni; tedaj ji nihče tega ni branil. Morda jo je k temu gnalo sočutje do bolnika. To ni bilo glavno. K moji postelji jo je prignalo samoljubje. Ni prenesla, da sem jo videl golo pred seboj. Ali

je res verjela, da ne slutim, kaj se grdega godi v hiši? Hotela je, da bi odnesel njeno sliko neoskrunjeno na oni svet. Gledala je vame, mi s pogledi vsiljivo dopovedovala: „Glej, saj nisem taka . . .“ Če nikoli ni zavestno lagala, zdaj je lagala vedoma. Ne, ne trdim, da je bila docela odgovorna za svoje početje. Take zenice, kakor jih je imela takrat ona, sem videl le pri blaznikih.

Kadarkoli prej bi me bila morda premotila. Sedaj je bilo prepozno. Četudi sem se zaman trudil, da bi z razumom zajel tajne vzgibe njene početja, sem jih zajel nagonsko. Imel sem lahek račun s svojo notranjostjo. Tu tema, tam luč, med obema je ležala ostra črta. Ne, sovraštva ni bilo več v meni. Danes se mi zdi sovraštvo iz dni, ki so bili pred temi, bedasto. Sovražil sem, dokler je tlela še iskra ljubezni v meni. Ali dokler sem vsaj verjel v ljubezen. Tedaj pa je ležala v meni ledena gora, od katere je dihal mraz. Vsaka svetla misel, ki je letela preko te Sibirijske, je skrepenela in padla mrtva v srce. Vse, kar me je spominjalo na Lidijo, je bilo le gradivo za moje hladno zaničevanje. In za gnus.

Znova mi je popravila vzglavnik. Vprašala me je, če bi pil. Ne. In vendar sem trpel žgočo žejo. Njena postrežljivost mi je bila v muko. Posmehoval sem se ji ko krvniku, ki prižiga obsojencu poslednjo cigareto. Gledal sem jo, četudi je nisem hotel gledati. Biló mi je, kakor da jo moram gledati. V očeh so se ji vžigale misli, a se ji venomer izpreminjale. Zopet se mi je nasmehnila. To pot razločneje. Težko bi bilo uganiti, kaj je izražal ta nasmeh.

„Ali ti je boljše?“ Menda mi je njena roka hotela seči na čelo, a se je v zadnjem trenutku premislila. V glasu sem čutil laskanje.

Nisem ji odgovoril. Zakaj ji nisem odgovoril, ne vem. Morda le zato ne, ker sem bil zakašljaj. Z roko sem brodil po odeji, iskal sem robec. Nisem vedel, da mi je bil padel na tla.

Podala mi je svojega. Vzel sem ga ji — tega se še dobro spominjam — a sem pazil, da se pri tem nisem dotaknil njenih prstov. Izkašljaj sem in se za trenotek zagledal v liso krvi na beli tkanini. Oči so mi obstale na monogramu, ki je bil uvezen z belo nitjo in okrašen z vijugami. LP — Lidija Perhavec!

Zamislil sem se. Njeno dekliško ime! Trudil sem se, da bi bil miren, miren. Pa mi je rahlo vztrepetavalo vse telo. Robec je bil nov, še neopran, saj je še šumel od skrobovine. Spomnil sem se pogovora med Lidijo in gospo Heleno, ki sem ga bil pred časom ujel skozi vrata. Dà, treba je priznati, mati je bila odkritejša od hčere. Ko so delali novo balo, je dala uvezti na perilo Lidijino dekliško ime. Moje ime ne sme spominjati njenega bodočega moža, da sem kdaj živel. Lidija se je upirala le, ker ni hotela, da bi bila že zdaj razgaljena njena tajna misel.

Zmečkal sem robec, da so mi zapokali členki. Trd nasmeh mi je spačil ustnice.

„Ta robec je še od tvoje bale?“

Opazila je bila moje strmenje. Bila je pripravljena na vprašanje. Lahko bi se bila zlagala. Pa se ni.

„Mati je tako hotela“, je rekla pritajeno.

No, dà. Robec sem zmečkal v kepo. Mati je tako hotela. In Lidija je ugovarjala. To je bila resnica. Ne bi mi je mogla zatajiti. Saj sem že rekel, da ni znala lagati. Vsaj ne z besedo. Ustnice so se ji tresle kakor v joku. Zakaj da mislim tako slabo o nji, je zastokala. Ne, saj nič nisem mislil o nji. Saj nisem hotel misliti. Če bi bilo to le mogoče!

Ležal sem mirno, da bi me ne dražil kašelj. Oči so se mi upirale v strop. Četudi sem verjel samemu sebi, da je med menoj in Lidijo vse končano, sem tedaj vendarle občutil, kakor da padam nekam v temo. Trpel sem, a v notranjosti sem se proti volji krohotal. Njen pogled mi je brez prestanka lepel na obrazu.

Izpregovorila je. Kaj mi je hotela? Nisem je hotel poslušati, a sem le ujel vsako njeno besedo. Izpovedavala se mi je. Vso krivdo je valila na mater. Stiskal sem ustnice. Le naj govori, le naj se izpove! Šele čez čas, ko sem jo premeril z dolgim pogledom, se je zmedla in umolknila. Njene besede mi niso segle do srca. V obtoževanju svoje matere je bila le napol odkrita, do dna ni mogla biti. Saj sama ni poznala vseh tajnih vzgonov svoje duše, vseh vzrokov, da je delalo tako, ne drugače. Kadar koli poprej bi bile njene besede zavrle moje čuvstvo. Tedaj ga niso mogle. Še nikoli nisem čutil tako jasno, kako šibka je bila najina vez. Danes se mi zdi, da bi se bila morala pretrgati sama po sebi, četudi bi ne bilo poloma in bolezn. Zaman se je skušala oprati. Bila je tako klaverna, tako bedna, da se mi je zasmilila. Na vsako njeno besedo je odgovarjala moja misel kot odpev: čemu bi si še lagala? Bolje, da bi mi bila odkrito priznala, kako težko čaka moje smrti. Tega ji nisem rekel, ker bi ne bil mogel spraviti glasu iz sebe. Morda mi ni hotela „delati težkih ur“, kakor se navadno izražajo. Dà, to je bilo res. Pozneje, precej pozneje, mi je to povedala Pavlina . . .

Živo se še spominjam gluhega molka, ki je bil nastal v sobi. Iz pramena solnčne svetlobe, ki je lepel na stropu, se mi je bila porodila neka misel. Ozrl sem se po Lidiji, ki je bila umolknila in je izmučena ždela ob postelji.

„Ali bi vzela Suvana?“

Izrekel sem počasi, zateglo. S tako narejeno malobrižnostjo v glasu, kakor da mi nič ni za to.

„Saj je spodoben človek“, je odgovorila čez čas prav tako zateglo. „Saj potem . . . potem ti bo vseeno . . .“

Vprašal sem jo bil le zato, da bi ji izvabil golo resnico . . . Pa bi mi bilo skoraj ljubše, da bi mi bila lagala. Odgovor sem hotel sprejeti mirno, z notranjim smehom, a mi ni bilo povsem mogoče. Govorili so občutki, ki so mi izgorevali s poslednjimi plameni.

„Pojdi!“ sem siknil vanjo, ki je ostrmela od presenečenja. „Pojdi!“ sem ponovil, ko se je obotavljala in se ji je prepadenost izpreminjala v mržnjo. „Pojdi!“ sem se dvignil na postelji.

Zbala se me je in z rahlim krikom stekla iz sobe. Zgrudil sem se vznak na posteljo, nekaj časa obležal kakor v omotici. Čutil sem se olajšanega. Polagoma sem se izgubil v spanje.

17

Opisovanje poslednjih dogodkov me je bilo strašno utrudilo. Proti koncu mi je zdaj pa zdaj padalo pero iz rok. Poslednje vrstice so komaj čitljive. Dva dni sem počival. Zdaj zopet pišem.

Prečudno, da človek tako težko preboli nekatere vtiske. Ne, saj v srcu mi nič več ni bilo do Lidije. Menda jo je moja misel obletavala le iz navade. Tudi je prišlo vse, kar se je zgodilo, preveč nenadno. Bil sem ko prazen sod, iz katerega je izteklo vino. Nisem vedel, s čim bi se napolnil. Le polagoma sem se opomogel od tesnih občutkov. Zdelo se mi je, da sem odkrival samega sebe, ko sem valil raz dušo težke kose razvalin.

Lidija se ni več prikazala. Še njenega glasu nisem več slišal v hiši, ne videl njene sence. Globoko prizadeta, do dna duše razžaljena je bila kakor mrtva. Približevala se mi je, a sem jo zavrnil. Če bi jo bil tepel, bi je ne bilo tako bolelo. Ni razumela, da je bilo zame le miloščina, kar mi je ponujala. Mati se ji je rogala, razumem. Morda mi je Lidija tedaj prvič priželela smrt. Suvanu — to sem izvedel pozneje — je prepovedala prihajati v hišo. A tudi mene ni hotela več videti. Niti videti ne. Srečka ni pustila v sobo. S tem se je maščevala. Hotela mi je dokazati, da me sovraži. Saj to me ni prehudó razburjalo. Bilo je morda le vzrok, da sem težje odvrčal misli od nje. Toda v duši sem se smehljaj. Ta notranji smeh mi je bil pol zdravja. Ne motim se, če trdim, da so se mi zaradi njega tako naglo vračale moči.

Ležal sem natančno dvajset dni. Zame bi bilo dvajset let, če bi ne bil imel Pavline . . . Bilo je dva dni za tem, ko sem zapodil Lidijo iz sobe. Prebudil sem se in zagledal ob postelji gospo Heleno in Pavlino. Gospé Helene še nikoli nisem srečal v svoji podstrešnici. Ni pričako-

vala, da se bom že prebučil, bila je nekoliko presenečena. Prikrila je zadrego. Bila je močna ženska. V zenicah ji je trepetala senca očitka in porogljivosti. In še izraz, ki ga takrat nisem mogel razvozlati. Morda mi še danes ni docela jasen. Tisto noč, ko sem ležal v nezavesti, je bil zrasel nad njo Perhavec ko nevihta. Pogreznila se je bila vase. Do jutra so jo mučili dvomi. Ko je vstalo solnce, je vrgla vse raz sebe. Bila je taka ko prej. Le rahel spomin na to se ji je bil zarezal v obraz.

Zrl sem jo z nepremičnim pogledom. Čemu je tu? Kaj mi hoče? Okrenila je obraz.

„Ali ostaneš ti pri njem?“ je vprašala Pavlino. „Saj se ti nikamor ne mudi.“

Pavlina je odgovorila z molkom. Prestopila se je okoli postelje. Ostala bi bila, če bi je tudi nihče ne bil poprosil za to. Bila je polna sočutja. Zdelo se mi je, da ji vsaka poteza na licih posebej joče. Sedla mi je k vzglavju. Na isto mesto, na katerem je dva dni prej sedela Lidija. Roke si je položila v naročje in se vsa sključila. Lasje in polt so se ji temno lesketali v sivi svetlobi.

Gospa Helena je odšla. Nebo je bilo oblačno. Nekaj svinčenega, težkega je viselo v zraku. V takih dneh mi je bilo vedno težko samotnemu. Toda tisto uro bi bil rad sam s seboj. Nisem imel poguma, da bi zapodil Pavlino. Gledala me je tako žalostno, plaho, a hkrati tako lepo.

Saj mi je bila nazadnje ljuba, a na vse drugačen način kakor Lujiza. Nekaj otožnega, nežnega je dihala iz njene bližine. Izmed Perhavčevih je bila najbolj čuvstvena. Včasih se mi zazdi, da ni njihova, kakor da je bog ve odkod padla v družino. Če je že moral kdo čuvati ob moji postelji, mi je bilo najljubše, da je bila ona.

Bila sva tiho. Vse je bilo tiho. Še ure ni bilo v sobi, da bi tiktakala. Daleč, za hišo nekje, je utripala ulica. Toda ta šum mi je le poredko, v presledkih prihajal na ušesa. Pavlina je začela govoriti. Nisem ji odgovarjal, razpredal sem misli. Trgale so mi jih njene besede. Nisem se jezil. Tudi ona se ni jezila, ko ni dobila na vprašanje odgovora.

Ta ženska je, posebno v večji družbi, mnogo molčala. Kadar je začela govoriti, so ji tekle besede ko voda čez jez. Bila je zelo načitana. Tedaj, ko sem bil pozabil že velik del šolske učenosti, se mi je zdelo, da je bolj izobrazena ko jaz. Le da je bilo njeno znanje neurejeno, njeni nazori tipajoči, negotovi. Spočetka so mi padale njene besede kakor nerazločen šum na uho. Bile so mi celó nadležne. Že sem prisluhnil njenemu pripovedovanju. Priznam, da mi je njen glas dobro del. Zmislil povedanega me je zanimal le v drugi vrsti.

Toda večkrat sem se zalotil, da sem nepremično strmel v njene, premikajoče se ustnice, a moje misli so bile drugeje. „Čemu si barva lica?“ Kaj mi je takrat vse prihajalo na misel! Bledi obraz se je tako lepo ujemal z njenimi črnimi lasmi. Drobni, beli zobje so se ji odkrivali izza ustnic kakor izza rdečih zastorcev. Če bi me njeno pripovedovanje mučilo, bi se ji ne bil upal reči, naj molči. Morda že dolgo ni z nikomer govorila in je bila žejna besedovanja.

Zamislil sem se . . . Bila je zagonetna, skoraj čudaška ženska. Včasih je bila vsak dan v hiši. Neredko od jutra do večera. Kadar se je sprla z materjo, je dolgo ni bilo. Le težko je pozabljala. V takih dneh — sama mi je to pripovedovala — je po ure in ure blodila po mestu. Ogledovala si je izložbe, obiskala je vse kinematografe. In še ji je ostajalo mnogo časa. Lasten dom ji je bil tuj. Bil je zapuščen in prazen, pust ko stara, na pol razpadla cerkev. Z drhtečim glasom in žarečimi očmi mi je pripovedovala, da bi se rada vozila z divjimi konji skozi viharo noč. Menda je iskala pozabljenja. Le slutil sem, kaj ji razjeda dušo, vsega nisem vedel. Prej se nisem menil za druge ljudi. Vse je vedela le gospa Helena. Pa ona je razumela tedaj komaj delec tega, kar razumem danes jaz. Njenega moža sem poznal le površno. Poslednja leta ni več zahajal v hišo. Če se je s Perhavčevimi srečal na cesti, so se komaj pozdravili. A najrajši so se drug drugemu izognili. Plitek veseljak — to je bilo vse, kar sem vedel o njem. Toda to ni mogel biti vzrok, da bi ga bili Perhavčevi že zamrzili.

Ne, saj prej nikoli nisem grebel v tihe drame zakoncev, ker so se mi zdele smešne. Šele sedaj, ko mi je bila Pavlina od vseh najbližja, sem v mislih narahlo odkrival njeno prikrito žalost . . . Po cele dneve sva bila sama, zvečer je včasih dolgo ostajala pri meni. Pa se je nisem upal izpraševati, kaj ji teži dušo. Ne da bi si bila tako tuja, o ne! Saj me je brez sramu pogrinjala in mi dvakrat na dan preoblačila potno srajco. Čutil sem, kako ji je bilo to negovanje celó v uteho. Zdelo se je, da si s tem gasi žejo po materinstvu. Bil sem ji hvaležen. Do nikogar v hiši bi ne bil mogel čutiti tiste mere hvaležnosti. Pa saj tudi nihče ni prihajal v podstrešnico. Le včasih služkinja in kdaj pa kdaj Lujiza. Poslednji ni bilo mnogo za moje življenje, ne za mojo smrt. Morda je mislila, da me zabava s svojo prisiljeno razposajenostjo.

Nekoč — še dobro se spominjam tistega solnčnega dne — je ostala zelo dolgo pri meni v sobi. Navzočna je bila tudi Pavlina. Lujiza je bila na videz razigrana, a na dnu njenega smeha se je skrivalo nekaj grenkega. Da bi se požvižgala na ves svet, je rekla, če bi bila v moji koži. Ni slutila, da takrat do Lidije še mržnje nisem več čutil, kaj še, da bi

me bolelo. „Ozdravela bi,“ je rekla, „a nato bi živel sama zase. Ali se je mari vredno vezati na kakega človeka?“ Saj ni govorila toliko meni, govorila je sebi; to sem le slutil. Šele pozneje sem izvedel, da se je bila prav tiste dni zrušila njena druga ljubezen. Snubil pa jo je starikav uradnik. Zvijala se je kakor v precepu; ni vedela, kaj naj stori. Ali naj ga odbije, ali naj se mu hvaležna vrže v naročje.

„In če bi že morala umreti,“ so se ji globoko lesketale oči, „bi ne hotela umirati tako počasi. Sama bi pomaknila kazalec na tri četrti na dvanajsto. Plesala bi, plesala, dokler bi se ne zgrudila.“

Gledal sem jo. Ali je res tako mislila? Ne, saj to me ni zanimalo. Zanimalo me je, če bi to tudi storila. Odšla je, a besede so ostale. Včasih pozabim nanje. Zalijejo jih dnevni dogodki ko morje breg. Pa se zopet odgrnejo. Dà, dà, po Lujizinem odhodu je ostala v sobi neka temna melodija in trepetala v zraku.

Ozrl sem se po Pavlini. Sedela je ob postelji in ves čas molčala. Oči so ji bile polne žalosti in hkrati prikritega srda.

„Saj je prifrknjena“, so ji zatrepetale ustnice.

„Čemu?“

Vedel sem, da je Pavlina notranje sprta z vsemi v hiši. Najbolj z Lujizo, četudi med njima nikoli ni prišlo do hudih besed. Bili sta pre-različnega značaja.

Pavlina je molčala.

„Čemu naj bi bila prifrknjena?“ sem vprašal znova in gledal v strop.

Pavlina mi še vedno ni odgovorila. Glavo je položila na blazine in nenadoma zaihtela. Njeno pridušeno hlipanje me je docela predramilo.

„Tako zelo se mi smiliš“, je zavzdihnila.

Smilim se ji? Bilo je prvič, da sem slišal tako besedo iz tujih ust. Še moja mati je ni bila nikoli izgovorila. Stisnil sem ustnice. Solzavo usmiljenje mi je bilo zmeraj zoprno. Ne, da bi mi ne bilo vsaj malo dobro delo, o pač! Tudi v moji duši je kotichek, iz katerega neprestano kliče po materi. Toda sramoval sem se.

Pavlina je opazila izraz rahle nejevolje na mojem obrazu. Prestrašila se je in nehala hlipati. Vem, ni me hotela razburjati. Poznala je mojo bolešno občutljivost. Prepolno srce ji ni dalo, da bi bila do konca odnehala.

„Ne le zaradi tega,“ je rekla pretrgano, „ker si bolan. Zaradi vsega ...“

In mi je upirala proseči pogled v obraz. Razumel sem jo, četudi me je nemilo dirnil spomin na Lidijo. Molčal sem, a ona je govorila. Besede so padale v presledkih. Bile so težke, nasičene z grenkostjo. Ne spominjam se več, kaj je rekla o moji ženi. V usta mi je položila:

„Ne ljubim je več.“

Bilo je prvič, da sem se javno odpovedal ženi. Pavlina je gledala nekaj trenutkov, kakor da me ne razume.

„Tudi jaz ga ne ljubim“, je izrekla skoraj tiho.

Mislila je svojega moža. Dela si je roko na usta, ko da se je prestrašila izgovorjenih besed. Vendar se jih ni kesala. Saj mi je morda že zdavnaj hotela to povedati, le prva beseda ji je bila težka. Ni jokala le zaradi mene, jokala je tudi zaradi sebe. Morda v večji meri zaradi sebe. Težko je čakala, da se mi razodene. Morda je že vse dni pazila na priložnost. Hotela se je olajšati. Kakor težke, grenke kaplje so mi udarjale njene besede na uho.

Starodavna, siva zgodba, kakršnih ste slišali že na tisoče. Snov za roman, če bi ne bil že stokrat napisan. Ne izplača se ponavljati njenih besed . . . Moža je bila spoznala v dneh, ko si je na tihem najbolj želela od doma. Ali ga je ljubila? Pozneje. Saj takrat ga niti dobro ni poznala. Ljudje so šepetali o velikem premoženju. Pozneje ga je morala podpreti z doto, da je preprečila polom. To je storila, ne da bi bila zahtevala kako jamstvo. Saj ni bil lep, o ne! Mlad, nekoliko zavaljen, hladno resen — le zenice, kakor da so se jim na dno potuhnile neutešene želje. Če bi ga ji bil kdo odsvetoval, bi ga ne bila poslušala. Kmalu po poroki je izvedela za nekatere nezvestobe. Solze, dramatični prizori med štirimi stenami — o tem je govorila vsa ulica. Nekaj časa je hodila okrog ko blazna, v eni roki je nosila svoje, a v drugi njegovo življenje. Ni imela poguma, da bi kaj storila. Toda — če je hotela živeti, je bila odvisna od njega. Zavidala je Lujizo, ki je bila samostojna. Sama se ni znala osamosvojiti. Bila je vzgojena za moža. Ušla bi bila. Gospa Helena ji je zaradi ugleda domače hiše prepovedala „delati neumnosti“. Če bi jo bila mati silila v zakon, bi se ne bila zmenila za prepoved. Tako pa se je vdala in potihnila. Moža je nehala ljubiti. Vdajala se mu je kakor vlačuga, za hrano in za obleko. Bila je nemirna, nikjer ni našla obstanka. Da se je mož veliko mudil od doma, ji je bilo v olajšanje in srečo. Da bi bila imela vsaj otroke! Toda morda je bilo bolje tako . . .

Človeku je nekam čudno bridko, kadar mu kdo nenadoma odkrije tajne strani življenja. Tudi meni je bilo. Vse, kar je ona doživela in čutila, mi je takrat ležalo osvetljeno v duši. Čudovito se je znala iz-

raziti, kakor da je že dolgo pripravljala besede. Globoko se mi je zamislila. Bila je prvi človek v življenju, s katerim sem občutil gorko, skoraj boleстно sočutje. Toda nisem je znal tolažiti.

Povedala je do konca, nato sva molčala. Kaj naj bi si bila še rekla? Mislila sva. Le zdaj pa zdaj sva se spogledala in se grenko nasmehnila. Občutil sem željo — še nikoli tako živo — da bi se tudi jaz izpovedal. Sramoval sem se. Ko sem opazil, da počiva moja roka v njeni, se nisem začudil. „Nič ne maraj“, mi je rekla. Saj nič nisem maral. Nežnih občutkov se nisem več sramoval. Menda me je ona naučila dojemati nekatere stvari tudi s srcem. In vendar mi je še danes nekam čudno in tuje, če pomislim na to.

(Dalje prihodnjič.)

PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

Dragi Govekar!

14

Čakal sem, da dobim obljubljeni francosko glumo v prevod, — toda do danes nimam še ničesar. Pošlji; prevedem kmalu (kar se tiče „površnih“ prevodov mojih, poglej v arhiv, kako prevajajo drugi!) ker imam zdaj nekaj več časa; dovršil sem bil namreč ravnokar daljšo povest za „Matico“. —

Nekoliko iznenadilo me je, ko si mi povedal, da ne vprizorite letos komedije „Za nar. blagor“. „Pretežka“ praviš, da je za ljubljansko gledališče. S tem si razločno povedal, da se to gledališče ne more ali noče spravljati na resne naloge in da torej ni skoro več drugega nego šmira. Zdi se mi, da igralci niso toliko krivi in da se da z njimi nekaj napraviti, če se režiser potruди; tudi „Rudo“ so vprizorili v Ljubljani menda čisto dobro. Vzroki morajo biti kjé drugjé. — Takih stvari, kot so tiste takoimenovane „narodne igre“ („narodne“ le vtoliko, da se po kmečko kolne v njih) pa jaz nikoli ne bom pisal. Ne le mene, celó mojega peresa bi bilo sram. To se ne pravi, občinstvo zabavati, — pravi se, ljudém okus kvariti, s surovimi špasi in s kodrovsko sentimentalnostjo smešiti in skruniti poezijo in dramatiko. Če nameravate potisniti gledališče tako globoko: — jaz vam pri tem delu ne bom pomagal. —

Glume zdaj ne mislim pisati, morda kdaj pozneje. Pač pa dovršim morda že do oktobra ali novembra novo resno dramo. — Tudi veliko zgodovinsko dramo nameravam napisati, toda moram še prej precej študirati. Začnem jo najbrž šele pozimi.

Za „Narod“ pošljem nekaj v najkrajšem času. Doslej nisem mogel; imel sem toliko opravil, da se nisem mogel geniti.

V Ljubljano najbrž še ne pridem takó kmalu. Za stalno celó ne; ostanem na Dunaju morda še štiri leta. Samó da bi dobil kak dostojen opravek, da bi človek pošteno izhajal! Takó pa zmirom: — človek piši, piši, piši! — Vsaka ideja pride vsaj za mesec prezgodaj na svet! —

Pošlji mi torej glumo, ki si jo bil omenil. V štirinajstih dneh, če ne prej jo prevedem. —

In vzemi si k srcu, kar sem Ti bil povedal o gledališču. Tožiti o uboštvu, o nedostatku moči, — to so fraze. Treba je hoteti — in vi vsi skupaj nočete! Honorarji za „narodne igre“ so ubili v Tebi poeta in menda celó okus. — Na zdravje!

Ivan Cankar

Dunaj, 1. VII. 901.

15

Dragi! —

Najprvo mi oprusti, da Tvoji zahtevi glede prevoda „Viljema Tella“ ne morem vstreči, kolikor tudi mi je žal. Pred tednom dní sem pričel pisati dramo, ki mora biti novembra meseca dovršena, in torej razumeš, da ne morem niti drugih stvari delati in niti prekiniti za teden, dva, ker bi prišel iz toka. Časa imam sicer več, toda postal sem tako nervozen, da ne morem delati na dan dalj nego kvečjemu tri ure. — Če nimaš doli nikogar, prašaj Valenčiča na Dunaju (Fran Valenčič, I. Universität), ki dela gladke verze in bi mu jaz, če bi bilo treba, kako nerodnost popravil (on misli pisati celó izviren libreto, menda „Krst pri Savici“). Ako nimaš namreč drugega nikogar!

Umolknil sem bil zategadelj, ker me je razjezilo, da ste mi po neprestanem dvomesečnem prosjačenju poslali namesto zahtevanih dvajset — deset forintov. In še druge reči so bile, degutne, umazane, ki sem jih slišal iz Ljubljane. Kontrolirati seveda ne morem takih vestí, ki mi jih polagajo na mizo, ne da bi jih prosil. Vendar pa bi bil nadaljeval z dopisovanjem, ko bi bil dobil Tvoje pismo od 24. avg.

V svojem pismu praviš, da boste igrali, „če bo mogoče,“ mojo predzadnjo dramo. S tem misliš menda mojo komedijo. Jaz v resnici želim, da jo vprizorite, ker drugače ostane mrtva. Spotikate se nad njeno tendenčnostjo, — ali to ni znamenje, da je drama slaba, temveč da ste vi tesnosrčni in da vas bolj ženira krepko zabavljanje nego brezmiselno kvantanje (Coralie & Comp.). *Popolnoma* bi se vam ne bilo treba ukloniti okusu občinstva!

O Tvojih podlistkih „Pred sezono“ in „Sad greha“ sem mislil pisati — in storim morda kdaj pozneje, da razložim, kakó se Ti debelo motiš

v pojmu „narodne“ literature. Ganglove drame še nisem bral. Nekateri, ki so brali Tvoj feljton „Siratka“, so mislili, da meni zabavljaš.

Prosim Te, odgovori mi na vprašanje, če si bil res *Ti* tisti, ki je Schwentnerja nagovarjal, da naj izpusti to ali ono iz moje nove knjige „— za lahkomišelnih ljudi“. Ne verjamem, da bi se bil Sch. pričel sam kujati, ker je bil prej zadovoljen; zato ga je moral nekdo nagovarjati in dejali so mi, da si se bil *Ti* potrudil. — Knjiga izide seveda, kakor je.

Na Dunaju je spet malo bolj živahno, odkar so prišli študentje gor in so gledališča odprta. Dosedanje novitete so — razen „Schatten“ od Delle Grazie — vse za nič. To prelepo dramo so bedasti kritiki (ki niso tukaj nič boljši od naših doli) zelo mesarili, pa je le razumeli niso. Jaz se zdaj ne zanimam toliko za literaturo, nego za risanje in risbe in kupujem take reči namesto knjig.

O „Kneginji Jeleni“ (ki mi ugaja) *Ti* pošljem nekaj, pa še ne precej. Začetkom prihodnjega meseca bom pisal več kratkih novelic za „Narod“, ker jih mislim spomladi zbrati za Gabrščka.

S pozdravom

Tvoj

Ivan Cankar

Dunaj 15. X. 1901.

Moja nova drama še nima naslova.

Opombe k 14. in 15. pismu. Glede „površnosti“ v Cankarjevih prevodih sem mu pisal pač le na željo režiserjev, ki so zahtevali dobesednosti in popolnosti ter so sami črtali, kar jim je bilo odveč. Cankar pa je s prevodi kajpak čim bolj hitel in izpuščal, da je bilo treba — kakor še marsikomu izmed prevajalcev za honorar — dostavljati ali popravljati točno po besedilu originala. Kakor je videti, mu s prošnjo, naj bo vestnejši, nisem storil krivice.

S sezono 1898/1899 sem na povabilo intendanta, odvetnika dr. Frana Tekavčiča, postal tajnik Dramatičnega društva, hkratu dramaturg, učitelj slovenščine, nadziratelj skušenj in sploh faktotum pri gledališču. Razen blagajnika zvečer se ni prikazal v gledališki pisarni ali pa celó na odru skoraj nikdar noben odbornik. Intendant in odbor sta vodila gledališče le po meni, ki sem se zaradi željâ in odredb moral vsak dan javiti po obedu v kavarni Narodnega doma. Repertoar je določala intendantca. „*Za narodov blagor*“ je vsak odbornik razumel kot ostro, zelo radikalno pisano satiro na politike narodno-napredne stranke, na znane dame pa na znanega novinarja in celó name. Sam Cankar se je že vnaprej bal, da bo njegova „rezka in jasna“ komedija „proti frazerjem, ki imajo vso oblast v rokah“, izzvala odpor, da se bo „gotovo marsikdo zgražal“ nad njo, ker „je povedal v nji vse, kar se je nabralo v njem tekom par let“. Dâ, bal se je celó, da mu Schwentner komedije „sploh ne natisne“.

Razumljivo je torej, da si intendantca ni postavila komedije na repertoar; res pa je tudi, da njena uprizoritev ni lahka in so zlasti prizori z veliko družbo, Ščukova epizoda z zavezovanjem Grozdovega čevlja itd. za velik ansambl z večino diletantov zelo kočljivi. Intendantca je vedela, da se sčasom odpor poleže, da v nekaj letih vse ostrine otopé in preostre barve obledé, a da

se tudi ansambl popolni. Komedija je bila torej odložena, a ne na Cankarjevo „veliko veselje“, nego na njegovo veliko jezo. S svojimi pismi na razne osebe (ne le name!) je neprevidno sam opozarjal, proti komu je komedija naperjena, vsa Ljubljana je bila polna posmeha, pa se zato ni čuditi, da je — pet let pozneje v izpremenjenih razmerah — žela senzacionalen uspeh, ki pa ni bil — samo literaren... Do takrat smo bili že izpremenili vse bivše naše igralske diletante v prave, poklicne igralce, ker smo jih angažirali z gažami, da so lahko povsem opustil svoje obrte, in sem jaz angažiral razen drugih prav dobrih igralcev tudi odličnega režiserja Taborskega. Tako „je res, da slovensko gledališče še ni stalo tako visoko, kot stoji letos (okt. 1906) pod vodstvom Taborskega“, je pisal profesor Kobal na Dunaj Cankarju, in — lahko so uprizorili „Za narodov blagor“...

Da naše gledališče „torej ni skoro več drugega nego šmira“, mi je pisal Cankar v tem 14. pismu, ker nismo smeli in nismo še mogli uprizoriti njegove komedije. Pa je bil zopet krivičen! Kaj so pa igrali n. pr. v sezonah 1899/1900 in 1900/1901? Ali so imeli res šmiro? — V drami: Langmann: Jernej Turazer, Vrchlicky: V Diogenovem sodu, Stritar: Logarjevi, Raimund: Kmet milijonar, H. Ibsen: Strahovi, Gogolj: Revizor, Aškerc: Izmajlov, Linhart: Županova Micka, Cankar: Jakob Ruda, Raimund: Zapravljivec, Schiller: Razbojniki, Shakespeare: Hamlet. Pa seveda tudi veseloigre, burke in igre s petjem. V operi pa: Glumači, Cavalleria, Čarostrelec, Prodana nevesta, Dalibor, Faust, Norma, Večni mornar, Netopir, Jamska Ivanka (Vilhar-Šantel), itd.

In v sezoni 1900/1901: v drami: Grillparzer: Sappho, Anzengruber: Dolski župnik in Četrta božja zapoved, Cankar: Jakob Ruda, Schiller: Marija Stuart, Sudermann: Cast, Hauptmann: Hanice pot v nebesa, Mrštika (brata): Maryša, Oton Ernst: Flachsmann vzgojitelj, dr. Fran Detela: Učenjak, itd.

V operi pa: Aida, Rigoletto, Trubadur, Zrinjski, Puščavnikov zvonček, V vodnjaku, Lepa Galatea, Favoritinja, Smiljana (Vilhar), Carmen, Židovka, Tannhäuser, itd.

Res je, da so semtertja zaigrali tudi burke in spevoigre, pa celó „Rokovnjače“. Iz prav istih razlogov in še iz obupnejše finačne stiske, kakor so letos uprizorili „Veseli vinograd“ ali — „Turške kumare“.

„Ne le mene, celo mojega peresa bi bilo sram“ — pisati „narodne“ (prav „ljudske“) igre, je pisal Cankar. Mene ni bilo in me ni sram. Fran Milčinski, zelo bister in objektivno kritičen mož, je leta 1900. kot dramaturg napisal v „Slovenskem Narodu“ (19. maja):

„Gre nam ne za blagajno, marveč za občinstvo, ki sedaj, v dobi, ko se mu pripravljala občna volilna pravica, — tudi na našem polju, v zadevi gledališkega repertoarja ne bodi brezpravno! Za ostalo literaturo nismo zavezani se brigati in ni nam na mar, če tam odloča literarne kurze par literatov, — ali naše gledališče in naše občinstvo odločno branimo tega literarnega trinoštva! Ni Vaša Talija, — nas vseh bodi!“

Dr. Fran Zbašnik pa je pisal v „Ljubljanskem Zvonu“ (1899, str. 256. i. n.):

„Misel o dramatiški osnovi Rokovnjačev je menda tako stara kakor roman sam. Znano je, da je Kersnik sam namerjal dramatisovati Rokovnjače in tudi pisec test vrst se je bavil s to mislijo, toda slavo, da je Rokovnjače spravil na oder, si je osvojil Govekar... Priznati moramo, da je G. razpredelil snov v dejanja vobče z jako srečno

roko... Kako veliko pozornost je vzbudila v vseh krogih G-jeva drama, to se ne kaže samo v tem, da *dozdaj še nobena izvirna drama ni napolnila tolikokrat gledališča*, temuč tudi v tem, da se je kritika bavila z njo bolj, nego se pri nas navadno bavi z izvirnimi deli... Istina je, da imamo po zaslugi g. G. zdaj dramo, ki se bo *ponavljala lahko v vsaki sezoni* in bo brez dvojbe še dolgo let javila svojo *privlačno silo*" itd.

Vse to navajam v utemeljitev, da me ni bilo treba biti leta 1901. sram „Rokovnjačev“. Dramatiziral sem jih pa izzvan po besedah odbornikov Dramatičnega društva v kavarni Narodnega doma, da „ni sposoben prav noben slovenski literat napisati dramo, ki bi jo bilo možno uprizoriti vsaj štirikrat pred polno hišo!“ — In napisal sem „Rokovnjače“, da sem to trditev ubil, da sem napolnil gledališče ne štirikrat, nego v Ljubljani, na Dunaju, po vsej Sloveniji, v Ameriki in letos — po 34 letih! — celó v Zagrebu, skupaj prav gotovo že nad štiristokrat! In glejte, celó zagrebška kritika gg. Zdenka Vernića in Žige Hiršlerja je bila leta 1934. za moje delo, ki se mu danes le še smejem, izredno laskava...

„Honorarji za narodne igre so ubili v Tebi poeta in menda celo okus“, piše Cankar. Kako se je zmotil! Tantijem za prvi dve sezoni sploh nisem zahteval niti prejel, saj se jih nisem upal prositi. Šele nato me je pregovoril g. dr. Tekavčič, da sem izročil zastopstvo uprizoritev „Rokovnjačev“ in vseh svojih dramatizacij in iger gledališki agenturi dr. Eiricha na Dunaju, da je zbiral tudi moje tantijeme kakor za vsako drugo igro, opero ali opereto. Najboljše dotdanje literarne umetnine, najslavnejše naše romane sem priredil za oder: Jurčič-Kersnikove „Rokovnjače“, Jurčičevega „Desetega brata“ in Fr. Levstikovega klasičnega „Martina Krpana“. Vsa kritika mi je priznavala, da sem v splošnem dobro opravil svojo dolžnost. Marsikdo pozna navedena dela le po mojih igrah. Neštetokrat sem ž njimi do stropa napolnil naše in še marsikatero drugo gledališče, zlasti pa napolnil blagajno Dramatičnega društva v Ljubljani: s tem sem bistveno pomagal, da smo lahko točno in redno vsakega 1. in 15. v mesecu izplačevali gaže in poravnavali sproti račune. Ali delajo danes tudi tako? — V nobeni mojih iger „se po kmečko ne kolne“, v nobeni ni „sirovih špasov“, s „kodrovsko sentimentalnostjo“ pa Jurčič, Kersnik in jaz nismo imeli več skupnega nego Cankar, ki se je je otresal, a ne otresel, kakor noben Slovenec.

Valenčič Fran iz Ilirske Bistrice je bil jurist na Dunaju in stalen pesnik „Ljubljanskega Zvona“ v dobi 1901 do 1905. Kot odvetniški koncipient v Gorici je bil mobiliziran in je septembra 1916. padel pri Jamlju. Njegove erotske in filozofski globoke pesnitve so ga postavile med najboljše naših lirikov.

„Coralie & Comp.“ je francoska veseloigra, o kateri je sodil kritik „Ljubljanskega Zvona“, dr. Fr. Zbašnik, da „priča, da je avtor znan s kulisnimi skrivnostmi“, da je igra „preračunjena samo na efekt in veselo zabavo, ker je polna debelo-komičnih prizorov, zbujujočih smeh. A ker je smeh koristen našemu zdravju, in ker je zdravje pogoj človeške sreče, zato so take burke celo socialne važnosti... Kajpada se je ta igra izvajala gladko, saj imamo za komične vloge dovolj sposobnih moči.“ Tako je sodil kritik, ki je imel smisel tudi za humor! O „kvantanju“ pa nobene besede...

„Kneginja Jelena“ je zgodovinska drama, ki jo je spisal dr. Milivoj Dežman-Ivanov, vodja hrvatskih „mladih“, novelist, dramatik Šenoa „Zlatarevo zlato“ itd.

„Dvomesечно prosjačenje“ ... Že mogoče, ali bodi pri tej priliki povedano tudi to: zaradi neprestanih predjemov, akontacij, poračunavanj za nazaj in za naprej, ki jih je želel v svojem gospodarstvu do skrajnosti neredni Cankar, se se je upravništvo „Slovenskega Naroda“, „Ljubljanskega Zvona“ in kesneje tudi „Slovana“ skuvalo in izjavilo: „Nič več, dokler se dolg ne poravna in se račun ne uredi!“ — Zaman je posredoval urednik, dosegel kvečjemu še majhno vsoto, naposled pa niti vsotce ne več ... Knjigovodje niso pač prav nič sentimentalni ljudje! Krivec pa je bil v Cankarjevih očeh vendarle urednik ...

Tu se dotika Cankar prvič tudi intrigantov, ki so prinašali „degutne, umazane reči iz Ljubljane“ na njegovo „mizo“. Že takrat je bila Ljubljana slovita po svojem zlobnem opravljanju in hudobnem zavijanju. Po tridesetih letih sem v korespondenci Zofke našel pismo svojega neprestano se šalečega in krohotajočega intimnega prijatelja, kesnejšega zelo visokega gospoda politika. Sporočil je bil Zofki svoj lastni, v kavarni izrečeni dovtip na njeno ljubezen z Jelovškom, a tako, kakor bi ga bil izrekel jaz kot najpodlejšo žalitev njene ženske časti. Žal, da je bil takrat presladki dovtipnež že mrtev. Prav taki prijatelji so delali zgago tudi med Cankarjem in mano. Kdo so bili, nisem nikoli zvedel, a mislim, da se v svojem sumu ne varam.

Z vso odločnostjo izjavljam, da nisem niti rokopisa „*Za narodov blagor*“ niti rokopisa „*Knjiga za lahkomiselne ljudi*“ niti sploh kakega drugega, založnikom poslanega Cankarjevega spisa čital pred natiskom, ker tega nisem nikoli utegnil.

Cankar omenja tudi, da se „zanima za risanje in risbe“ ter da „kupi take reči“. Cankar je bil resnično tudi sam dober risar in zanimivo bi bilo zbrati njegove risbe. Mene je na Dunaju portretiral naravnost izvrstno in zelo mi je žal, da mi je risbo s svinčnikom nekdo iz posojenega „Slovana“ izmaknil. Cankar se je pod svojim delom podpisal, torej jo je imel za vredno sebe in svoje risarske umetnosti.

Č R N A R O Ž A

M I R A N J A R C

Lena je bila sama doma. Marta in Plevnar sta odpotovala na oddaljenejšo posestvo na Breg.

Prvi mesec tega čudnega sožitja je že mineval. Lena je živela ko nema tujka ob onih dveh.

Le doklej, doklej ...

Plevnar se je vedel do nje, kakor je ona izsilila: vljudno, pa mrzlo. Ogibala sta se drug drugega.

Lena je pravkar odložila Arijino pismo.

„... strašna stvar se je zgodila pri vas ... to je prevara, vnebovpijoča prevara. In mene ste kar izobčili ... Vsi moji znanci se zgražajo nad tem ... Vse meje pa presega dejstvo, da si je Marta že zdaj morala pri tebi izposoditi denar ... In ti vse to mirno gledaš? ...“ Itd.

Lena je raztrgala pismo in ga vrgla v koš.

„Moj Bog, kako grdo je vse skupaj. Vse skupaj . . .“ je zavzdihnila.

Stopila je k svojim cveticam na oknih. Kako domotožno je s pogledi božala te svoje ljubljenske: begonije, fuksije, pelargonije, hortenze. Zapuščene so bile, čeprav jih je gojila vedno enako vestno. Ali njena roka, ki jim je prilivala, ni več izsevala nekdanje deklinške svežosti in iz oči ji ni več lila na cvetlice brezskrbnost.

„Rože venejo, venejo . . .“ je zavzdihnila tako otožno, kakor da vene z njimi vred ona sama.

Ne, tu ne more več ostati.

Doklej še, doklej?

Zatekala se je k Agati kakor še v svojem detinstvu, in jo izpraševala po prejšnjih ljudeh na Petrinovem. Tri sto let so gospodarili, z Marto so dogospodarili in se umaknili za vedno. Plevnar je stopil na grobove.

VIII

IZGUBLJENI SIN

Jerini se je nenadoma zazdelo, da se je iz goste teme vzpel črn konj z jezdecem v škrlatnem plašču. Zdaj, zdaj ga bo pošastna prikazen zajela! Stisnil se je, kolikor je mogel, v bodeče grmičevje, češ, saj me tu nihče ne opazi, in je zadrževal dih. Zdajci — že je nočni jezdec blisnil mimo njega — je začutil, da se mu je ovila okrog vratu ko roka debela kača. Zakričal je na vse grlo, ali glasu ni nihče slišal. Zavedel se je, da je bil njegov glas komaj pritajen vzdih, in na čelu je začutil božajočo roko . . . Taki prividi so se mu obnavljali že več dni . . . samo za kratke hipe se je bil predramil. Vzduh po zdravilih ga je rezko prebujal v resničnost bolniške dvorane. Suhotna in mrzla roka se je krčevito oprijemala odeje, oči so se mu samogibno ozirale po neštetihi gubah in robih, ki so bili tolikrat edini opazovanja vredni predmeti izmučenega duha. Hkrati pa so se v brezzveznih odlomkih pojavljale podobe, ki se je v njih kakor v skrivenčenem zrcalu vnovič prikazovalo vse, kar je bil doživel zadnje tri mesece (najmračnejše v vsem dosedanjem Jerinovem življenju), vse do tiste ure, ko so ga našli stokajočega v groznici na tleh nekega na pol porušenega poslopja in ga z rešilnim vozom odpeljali v bolnišnico. Te podobe so bili bolj prividi kakor odsevi resničnosti, prividi neskončnih temačnih ulic, utesnenih med črne hiše, ki v njih bivajo sami obupanci. Jerina je zablodil v to temno strugo, ko ni našel žive duše več, ki bi ji mogel potožiti vse svoje gorje. To gorje, ki ga je zavajalo v čedalje tesnejšo sotesko, se je javljalo v kar najbolj preprosti obliki: v resnični bedi. V stanju, ki se je vanj začel pogrezati ga ni nič

več plašil nemir borečega se duha, tudi ne bolelost srca, ki hoče venomer kipeče radosti, marveč strah za golo življenje. Ostalo je samo še telo: žejno, lačno in zapuščeno telo. Sestradan, zanemarjen, brez novca v žepu se je vlačil iz dneva v dan, potikajoč se okrog ljudi, ki so mu eni dajali kos kruha, drugi prostor v drvarnici za prenočišče. Duh ni več izpraševal. Nekdanje ideje so se razpršile brez sledu, da človek kar ni mogel več verjeti, ali je bilo sploh kedaj mogoče verovati v nekaj vzvišenega, sijajnega, ko pa se je izkazalo, da se tisto vzvišeno in sijajno ne le „na dnu“ razpuhti v prazen nič, marveč da ima nekak smisel le v kulturnem življenju, ki pa je spet samo posledica vsaj kolikor toliko urejenih gospodarskih razmer. Da so spodobna obleka, zdrava hrana, primerno stanovanje včasih tisočkrat važnejše reči kakor še tako bistroumna, duhovita in globoka misel, in da je misel pomembna le toliko, kolikor je uresničljiva zaboljšanje našega življenja, in da je vse tisto modrovanje v poslednjem smislu vsega in o skrivnostih življenja le neka duhovita igra svojevrstnih blaznežev ali pa hinavcev — vse to je prihajalo temu osamelemu človeku na um, ko je z nekim naravnost strastnim preziranjem samega sebe kar tonil v zanemarjenosti, odmikajoč se še od tistih redkih nekdanjih tovarišev, ki je nekoč z njimi sanjaril o velikem prevratu vse družbe. Zdaj, ko je prosil miloščine pri predmestnih gospodinjah, vdano čakajoč v vežah pred kuhinjami, srečajoč se z novinci tekmeči v tem novem stanu (med takimi tekmeči je naletel tudi na mlade ljudi z izpričevali strokovnih šol), zdaj se mu ni že nič več čudno zdelo, če kdo prosjači. Česa naj bi se še sramoval, ko pa je moralo biti tako. Nasprotno, še misliti se ni več upal, da je bilo kedaj njemu drugače. Na ves svet je začel gledati iz cestne perspektive. Nepremakljivi zakoni družbe so se mu zdaj pokazali kakor mreža silo pretkanih in močnih ljudi, ki so si z njo varno ogradili svoje domove. Življenje se je razodevalo zdaj kot brezumje, zdaj kot igra nasilja in zvijačnosti, skratka kot torišče tisočernih trenotnih slučajev in brezzveznosti, ki jih res ni bilo mogoče uvrstiti v noben okvir. A prav to spoznanje je gnalo Jerino v brezup. Njegov duh, ki je vedno in vedno vezal življenjske pojave v nekak, pa bodisi še tako umeten red, je posebno zdaj še mnogo bolj potreboval oporišča v trdnih oblikah. Oblike pa so se mu sproti zabrisavale. Ne samo, da se je vse tisto privzgojeno idealistično gledanje na življenje izkazalo kot puhla šolska modrost, ampak tudi razdelitev družbe v razrede je bila spet samo ena izmed stoterih abstrakcij, ki so ob živem dotiku s posameznimi „udi tega ali onega razreda“ izgubljale svoj smisel. Na kraju vsega je ostal le posameznik kot utelesitev nekih sil, ki imajo pač to lastnost, da se do skrajnosti bore proti drugi taki

utelesitvi sil. Najsi je ta posameznik ravnatelj I. I. ali pa eden izmed tisočev vajencev, ta kakor oni čaka, kdaj se bo povzpел za klin višje na družabni lestvici moči in ugleda. In ker le ni mogel in ni smel niti ure več živeti v priznavanju tega brezumja (kaj je tedaj dvig ali kaj padec?), je odkril v svoje veliko pomirjenje kot zadnji vir vsega življenjskega dogajanja: kri. Kri je tedaj tisti skrivnostni sok, ki izziva srečo ali nesrečo. Močna, zdrava kri sprejema iz veselja čudotvorne sile, ki pa zastrupljajo in razkrajajo slabotno kri. Ista sila je tedaj ali oživljajoča ali pa uničujoča glede na to, kakšen je organizem, ki jo sprejme vase. Trdovratno se je vdajal tem mislim, iz katerih je črpal tolažbo in opravičilo za svoje čedalje bolj žalostno življenje.

„Marta,“ je premišljeval, ko je zaužival ostanke bornega kosila v veži obcestne gostilne, „Marta nima zdrave krvi . . . Morda je tam že ves rod oslavljen . . . Ali Lena, ta je še močna . . . Lena!“ In bilo mu je, kakor da se bavi njegov duh z nekimi tujimi ljudmi, ki jih je nekoč mimogrede srečal, čeprav je bila vsa njegova podzavest preplavljena po njih.

„Morda je tudi moja kri slaba. Česar sem se še kedaj lotil, vse mi je izpodletelo. To, to je tisto: moja kri! Moja kri je zastrupljena.“

S tako vero v srcu je pospeševal svoj notranji in vnanji razpad. Začel je kazati znake obolelosti: podrsavajoči koraki, upadlost lica, onemoglo telo, zanemarjenost v vsem — vse to ga je še bolj gnalo proč od ljudi. In tako so ga nekega dne našli na smrt bolnega v razpadli hiši kraj gozda. Obolел je za pljučnico.

*

. . . Stopil je v čudovit park, potopljen v pozno poletno solnčavo, kakršne v resnici nikdar ni: tako čudna vijoličasta svetloba je samo v sanjah. V bližini je stal v zatišju neznanih dreves, podobnih ogromnim rožnim grmom, baročni grad. Na široki verandi so se sprehajali ljudje, kakor da so se zbrali na pustnem slavju: staroveški vojščaki, menihi, sportniki, gospodje s cilindri, dame v krinolinah, avijatiki . . . Med njimi je zagledal Leno, ki se je šalila z nekim gospodom. Ta gospod se je od vseh razlikoval po posebni obleki: ogrnjen v moder plašč je bil pokrit s triogelnim klobukom. Napoleonu je bil podoben, je pomislil in si zaželel, da bi ga videl v obraz. Kako, da me Lena ne opazi, je zatrpel, Lena! Ali dekle se je venomer šalilo z neznancem, in mahalo z nekim črnim predmetom. Neznanec pa se je bliskovito okrenil in že je stal pri Jerini.

Saj to je vendar Plevnar, je Jerina vzkliknil, a se ni prav nič začudil. Obšla ga je želja, da bi si segla v roke, še več: vzbudilo se mu je neko zagonetno ljubezensko čuvstvo, in kakor skozi meglo se je zavedel

besed, ki jih je bog ve kedaj slišal ali bral: „med dvema, ki se že na prvi pogled na smrt sovražita, se godi isto kakor med dvema, ki se vzljubita po prvem srečanju — med njima valuje eros.“

„Plevnar!“ je nekako klical ali vsaj hotel klicati, „Plevnar, ti ljubljeni moj...“

Oni pa se je tenko smehljal in brezglasno govoril: „Ali jo vidiš,“ kažoč na Leno, „kako se igra s črno rožo? Glej, črno rožo drži v roki... kako nesmiselno...“

Jerina je ostreje pogledal: Lena je res imela v roki nekako vejico s šopom črnih cvetov.

„Pojdiva, pojdiva odtod!“ je velel Plevnar, kakor da bi hotel reči, da se je igre s črno rožo naveličal.

Neumne sanje, se je še v zmedenosti Jerina zavedel, ali želel je, da bi sanjal še dalje, kajti tudi te sanje so morale imeti nekak smiselni konec. In ko ga je gladila roka usmiljene sestre, je še vedno mrmral: „Plevnar, Plevnar...“

Med boleznijo so ga obiskovali ljudje, o katerih je le malo slišal. Bili so daljni sorodniki, ki so mu pripovedovali, da jih je „strašno zadela vest o njegovi žalostni usodi“ itd., hoteli so se izkazati posebno dobrotljive s tem, da so obljubljali urediti mu čisto novo življenje. Bil je do vseh ravnodušen ko človek, ki mu sveta ni več mar. Samo spanja si je želel, tistega globokega spanja, iz katerega se je na pol dramil v omotične sanje o Leni, sanje, ki so se vedno pretrgale pred koncem.

Počasi se mu je zdravje vendarle vračalo. Ali bil je zelo izpremenjen. Na ljudi in njihove zamotane zadeve je začel gledati kakor na nekaj, kar je brez teže. Mnogo je videl, mnogo je slišal v tej veliki dvorani, iz katere se je umikalo življenje. Ječanje in stokanje, preplašeni vzdihji sredi noči, molitve in kletve — vse to se je zlivalo v neko izpoved, ki ji Jerina ni znal najti besedila. Občutil jo je glasbeno. Izraza ji je dal s svojim sklepom: „O, če mi bo še kedaj zaživeti zunaj te žalostne hiše, bom živel tiho, brez teže. V življenje ne bom več posegal. Tudi bolnik ne posega več v življenje, a zato, ker nima moči. Kako čudežno pa bi se uravnovesila razmerja med ljudmi, če bi tudi vsi tisti, ki v njih kipi zdravje in ki so močne krvi, sami iz sebe zaživeli prosojno, da bi bili brez teže..., mislim, da bi bil ves svet nepopisno krasen vrt...“

Take želje pa mu je razvnel še neki starec, ki je imel posteljo kraj njega. Bil je to samotar, ki je bival že več let v neki gorski duplini. Poznal je vsa zdravilna zelišča, mnogo je molil in nekateri ljudje so trdili o njem, da vidi v prihodnost. Mož je imel za seboj burno pretek-

lost. Ženske, delavski upori, snovanje tajnih organizacij v velemestih, preganjanja — vse to ga je toli utrudilo, da je šel iskat miru v vrtnarstvo, naposled pa mu za spokorništvu niti to ni bilo dovolj in je peš romal v sam Jeruzalem, odkoder se je vrnil kot sveti človek in hodil po kmetih, vzbujajoč pozornost s svojimi valujočimi belimi lasmi in dolgo preroško brado. S tem možem, ki je po nekaj dneh spet zapustil bolnišnico, se je Jerinov duh mnogo ukvarjal. Kako hitro je znal starec s svojo modrostjo ozdraviti vse trenutne bolesi! K njemu bom šel, kadar mi ne bo več živeti, si je rekel Jerina, čeprav je prav na dnu le podvomil v vsemoč take modrosti: od neizkušene in trudnega starca ga je ločilo par desetletij moške dobe.

Neki dan ga je nepričakovano obiskal njegov stric, veljaven in vpliven meščan, ki mu je zabičil, da mora odslej „kratkotomalo dati slovo pustolovščinam in vstopiti v službo, da bo vreden član človeške družbe in Jerinovi; sramote, da je že storil dovolj...“ Jerina se je sprva docela strinjal z veljavnim dobrotnikom. Tik pred odhodom pa je prejel na svoje nepopisno začudenje pismo od — Plevnarja:

„... O tako nujni zadevi moram s teboj govoriti, da nestrpnost pričakujem Tvojega odziva, kdaj in kje se lahko vidiva med štirimi očmi... Ti ne veš, kako Ti bom hvaležen...“

Plevnar! To je bila daljna preteklost. Kaj še ni dosanjana groza noči na Petrinovini? Še? Doklej še?... In nekdanje rane so se spet vnele, čeprav se je medtem zgostilo že toliko hudih doživetij. S Petrinovino ga je vezalo nekaj usodnega, živo se je tega zavedal. Lena je bila spojena z njegovim življenjem, da jo je čutil vse dneve in noči kot nekaj neločljivega, kot nekaj, kar je postalo že del njega samega. Kaj mu hoče zdaj Plevnar? Lena se ga pa ni spomnila? Ne, ni obiskala.

Radoveden in vznemirjen je zapustil bolniško sobo: pred njim se je širilo življenje tisočerihi možnosti. Hkrati pa je bilo vse tako prazno okrog njega: vroče poletno popoldne, prašne ceste, dolgočasni mestni ljudje in pot na njegov novi dom pri osamelem stricu.

Lena ga ni obiskala...

Ali, če bi se Jerina samo nekaj ur še zadržal, bi dočakal neverjetno presenečenje: Lena je pri vratarju povprašala po njem. Tisti čas pa je on že poslušal nasvete svojega novega dobrotnika, ki mu je preskrbel službo pri nekem arhitektu, „kjer boš imel dovolj prilike, da pokažeš svoje talente. Tudi dobrih zvez ti ne bo manjkalo, le name se zanesi, zato pa se izkaži hvaležnega. Vstopi v društva, ki se v njih zbirajo ugledni napredni ljudje...“

Jerina je vse to vdano poslušal, ali na dnu se mu je budil že nov upor.

(Dalje prihodnjič.)

SODOBNI PROBLEMI

GOSPODARSKE OSNOVE KRŠČANSKEGA SOCIALIZMA

(Pripombe h knjigi dr. A. Gosarja „Za nov družabni red“.)

III

Dr. Gosar si „reformo družbe“ ne predstavlja kot neko zgodovinsko nujno dejanje, ki je v skladu z razvojem človeške kulture in družbe (in utemeljeno že v objektivnih stremljenjih ekonomsko-socialne družbene podlage), marveč le kot vprašanje naše subjektivne volje. V skladu s takim pojmovanjem temelji seveda mišljenje, da je izhodov iz današnje krize in iz današnjega družbenega položaja več in da so ti odvisni zgolj ob subjektivne sposobnosti ljudi. Zato je zanj težišče socialnega vprašanja v misli: „Ali in kako bi bilo mogoče prepojitii sodobne ljudi s pravim občestvenim duhom?“ (Str. 289.) Pravilno pa bi bilo vprašanje, kakšne so danes oblike in načini pridobivanja življenjskih potrebščin, da si bomo po njih uredili naše družbeno življenje. Na prvo vprašanje je odgovorov nešteto in so vsi enako abstraktni, idealistični, kajti oni ne jemljejo za podlago svojih spoznanj stopnjo produktivnosti materialnih proizvodnih sil, ki neko družbeno obliko omogočajo ali pa je ne omogočajo. Na drugo vprašanje je pa le en odgovor, kajti v popolnem skladu z materialnimi produkcijskimi silami more biti na neki določeni stopnji samo ena družbena oblika. Dokaze za to nam daje zgodovina. Ozrmo se le v preteklost raznih ljudstev, ki šestokrat sploh niso imela nikake zveze (ali morda še šibko zvezo) z ostalim svetom, pa bomo videli, da so se družbene oblike menjale po vsem svetu na isti način, čeprav morda v različnih hitrostih. Kitajska je bila zelo odtrgana od ostalega sveta in vendar je tudi v njej dozorel najpopolnejši fevdalni socialni red. Seveda so tu razlike, ki izhajajo iz posebnih geografskih in zgodovinskih pogojev razvoja, toda te posameznosti moramo abstrahirati, če naj prodremo do bistva.

S tem pa je že dognano tudi stališče o načinu, kako je treba izvesti „reformo družbe“. Za dr. Gosarja je pot do „reforme“ — in „reforma“ sama — zavisna od subjektivnih činiteljev, od sposobnosti in moralne kvalitete ljudi. To je po njegovem mnenju prav za prav zgolj vprašanje, ki ga naj rešijo učenjaki v svojih glavah. Če pa gledamo na „reformo“ s stališča, da so materialne produkcijske sile (tehnika) podlaga socialnih oblik, potem so za „reformo“ dani že objektivni pogoji. Treba jih je samo ugotoviti, spoznati in prilagoditi jim družbeno obliko. Ne smemo seveda tega jemati mehanično. Jasno je, da prav tu prihaja subjektivno človekovo hotenje povsem do veljave, kajti nujnost, ki smo ji spoznali vzroke in izhodišče, ni nič več ovira naše svobode. Človeštvo bo utegnilo vzroke odstraniti in izpremeniti posledice. V bistvu pa bo vendarle svoje socialno življenje prilagodilo stopnji razvoja materialnih produkcijskih sil, kajti glavna funkcija družbe je proizvodnje potrebščin za življenje in zato se nobena družba ne more v socialnem pogledu razvijati po drugačni poti, kakor jo časovno in kvalitativno določa produkcija, to se pravi način pridobivanja hrane, obleke, stanovanja itd. Nikaka subjektivistična teorija nas ne more prepričati, da bi ljudje mogli misliti in ustvarjati najpopolnejše družbene oblike, ne da bi pri tem poskrbeli kaj in kako bodo živeli. Če pa je proizvodnja osrednje vprašanje družbenega življenja, potem je gospodarstvo živec človeške

družbe. V njem bomo iskali temelje za družbene pretresljaje in za nastajanje novih socialnih oblik. Iz tega pa tudi izhaja, da je gospodarstvo najmanj zavisno od subjektivnih činiteljev, to je od subjektivne volje ljudi.

Čisto drugačnega prepričanja pa je dr. Gosar. Z istega subjektivističnega stališča, ki smo ga opazili že v njegovi sociologiji, gleda tudi na gospodarstvo. Zanj je tudi ono — prav tako kakor vse ostalo socialno življenje — telo, ki ga oblikujejo človekove roke po svoji lastni suvereni volji. Res je sicer — tega dr. Gosar ne more zanikati — da se te roke včasih stresejo v pohlepu, egoizmu, „materializmu“ in da jih od časa do časa lastno nagnjenje premoti, da delajo stvari, ki ostalim škodujejo, toda v bistvu je vendarle gospodarstvo popolnoma zavisno od človeka. Za dr. Gosarja tu ni nikakih objektivnih stremeljenj, ki bi z vso nujnostjo vodila do določenih posledic in ki bi vklepala tudi človekovo voljo v okvir nekih objektivnih pogojev, ne, dr. Gosar si predstavlja človeka tako, kakor da stoji s svojo „svobodno voljo“ zunaj vsega dogajanja, neodvisen in s svojo roko vodi razvoj. Edino človekova moralna slabost povzroča, da se včasih poedinec ali cela družba zruši pod skušnjavo, ki jo ustvarjajo „materialne“ dobrine in da zavoljo tega nastanejo stiske in težave na svetu. Zdi se, kakor da bi hoteli s tem karikirati dr. Gosarjevo pojmovanje, toda to nikakor ni naš namen. Taka je dejansko njegova miselnost, kakor hitro ji odvezamemo njeno zunanjo „znanstveno“ prevleko.

In ker dr. Gosar ne gleda na vprašanje družbene „reformne“ z zgodovinskega stališča, s stališča objektivnih stremeljenj v ekonomsko-socialnem ustroju današnje družbe, zato mora trditi, da je današnji gospodarski sestav s svojim „menjalnim mehanizmom“ večen. Zato si torej tudi vprašanje „reformne“ nujno predstavlja edino v tem smislu, kako bi se dala rešiti poedina nasprotja v okviru današnjega sistema. O kaki „odstranitvi“ kapitalizma, kakor nam je obljubljal v začetku knjige, ni torej niti duha niti sluha. Problem reforme družbenega življenja je zanj v prvi vrsti organizatoričen, torej tehničen problem. Vse zavisni edino od tega, da v današnjem sistemu človeštvo „korigira“ neke neprijetne napake. Dr. Gosar torej pomlaja starca s tem, da ga hoče ozdraviti njegovih neštetihsakdanjih bolezni. Pri tem si umišlja, da je starec zaradi tega manj star in da bo to zdravljenje večno zaleglo. Njegova statistika poraja tedaj občudovanja vredne znanstvene rezultate.

Povsem v skladu s svojim subjektivističnim pojmovanjem družbenega gospodarstva podaja dr. Gosar tudi nekakšno načelno navodilo za ozdravitev današnje družbe, ki se glasi:

„... Edina pot k ureditvi modernega gospodarskega življenja je v tem, da se racionalizem, ki vlada danes le v zasebnih gospodarstvih, razširi in raztegne na vse gospodarstvo kot celoto.“ (Str. 302.)

Znanstvenik je torej zasledil protislovje, ki vlada v današnji družbi med racionalnim ustrojem v poedinem podjetju in med anarhijo v celotnem družbenem gospodarstvu. Toda to protislovje zanj ni neločljivo zvezano z današnjim gospodarskim sistemom, marveč je le „napaka“ v njem, ki se dá odpraviti. In kakor vsak abstraktni teoretik, je tudi dr. Gosar tako mirno in lahkotno postavil to zahtevo, kakor da bi bila premostitev tega nasprotja nepomembna malenkost, o kateri se niti ne izplača govoriti. Z njegovega subjektivističnega stališča je seveda to popolnoma razumljivo. Dovolj je, da nekaj spoznamo in razumemo, rešitev je s tem že sama po sebi dana. In

vedar je napravil v svojem računu majhno napako, ki popolnoma preprečuje uporabo njegovega navodila. Protislovje med organizatornostjo in racionalizmom v posameznem podjetju ter med anarhijo v celotnem gospodarstvu je neločljiva lastnost današnje družbe. Če bi hoteli odstraniti to nasprotje, potem bi morali odstraniti — individualistični trg. To pa je popoln nesmisel. Kapitalizma brez kapitalističnega trga si sploh ne moremo misliti. Druge poti pa v današnjem družbenem okviru ni. To protislovje se je skušalo zadnje čase in še danes poskušati rešiti s pomočjo raznih avtarkističnih načrtov, in sicer tako, da bi imela država kontrolo nad produkcijo. Velika večina velepodjetnikov pa se je odločno izrekla proti avtarkiji. Čemu? Iz enostavnega razloga, ker je tudi država odvisna od razrednih in konkurenčnih bojev in je nujno v rokah zdaj te zdaj one gospodarsko najmočnejše skupine. Avtarkija bi torej pomenila gospodarsko diktaturo ene vrste kapitala nad drugimi. Med posameznimi gospodarskimi skupinami pa se bijejo ostri konkurenčni boji, ki posegajo tudi v politiko. Zlasti zadnje čase lahko dovolj dobro opazamo te nezajezljive konkurenčne boje v Nemčiji in Avstriji. Raznih gospodarskih skupin z najbolj nasprotujočimi si stremljenji ne bo mogla nobena državna oblast potisniti pod enoten pokrov kakega načrtnega gospodarstva, pa če bi se tudi avtarkija stopnjevala do vseh mej. Poleg tega pa ostane še druga plat tega vprašanja, namreč dejstvo, da je *trg internacionalen*. Če bi torej tudi uspelo uvesti v državi s kakršnimikoli sredstvi načrtno gospodarstvo, ostane še vedno konkurenca na internacionalnem trgu med posameznimi državami, ki bi onemogočila vsak poskus, da bi se odstranila anarhija. Na podlagi današnjega gospodarskega ustroja se dr. Gosar zamenja prizadeva ustvariti načrtno gospodarstvo, ki bi ga vodil isti razum, kakor vodi posamezne obrate.

Zanimivo pri vsem tem pa je to, da zahtevajo vse fašistične miselnosti in programi načrtno gospodarstvo. To je popolnoma razumljivo, kajti danes ne more in tudi nihče na svetu ne zanika — niti sam dr. Gosar ne — da ni prav ta anarhija vzrok težkih kriz, ki se pojavljajo od časa do časa. Toda med „hoteti“ in „moči“ je včasih globok prepad. Videli smo, da se v današnji družbi v vprašanju odstranitve anarhije v proizvodnji tega prepada ne dá premostiti, zato je „načrtno gospodarstvo“ pri fašističnih voditeljih prazna fraza in ostane fraza, dokler ne bodo ustvarjeni objektivni pogoji za tako gospodarstvo.

Človeštvo je raslo v svoji kulturi vzporedno z izpopolnjevanjem produkcijske tehnike. Nепrestano stremljenje, da bi si na čim lažji način pridobili čim več hrane, je prav za prav kulturo ustvarjalo in dvigalo družbo od stopnje do stopnje po lestvici civilizacije. Razumljivo je torej, ako vzamemo pri analizi družbenega gospodarstva za izhodišče — produkcijo. Po mnenju dr. Gosarja pa je prav tu največja napaka klasične ekonomske šole, zato pravi:

„Namesto, da bi raziskovala po kakšnih pravilih ljudje gospodarijo in kakšne so gospodarske in družabne posledice tega, da ljudje svoje blago in svoje delovne moči drugim ponujajo in prodajajo, ali pa po njih povprašujejo in jih kupujejo (cena, mezda), da denar dobičkonosno nalagajo, ali pa si ga izposojajo (kapital, dividende, obresti, vobče dohodki od kapitala) se je gospodarska teorija bavila v prvi vrsti s tem, kako se razne vrste dobrine tehnično proizvajajo, kako (v prometu) krožijo in kako se med ljudmi porazdeljujejo.“ (Str. 314.)

Stara metafizična metoda dr. Gosarja se je torej tudi v gospodarstvu jasno pokazala. Hišo pričinja zidati pri strehi, analizo družbenega gospodarstva

pričenja pri njegovih najbolj zamotanih posledicah, ki jih je nemogoče razumeti, ne da bi razumeli osnovo — to je produkcijske razmere. Zato mu je tako subjektivistično gledanje onemogočilo vpogled v družbeno gospodarstvo *kot celoto* in seveda zlasti v objektivna stremjenja gospodarskega ustroja družbe. On vidi drobce, vidi posamezne gospodarje, vidi dobiček, obresti, ceno, toda ne ve, da vse to izhaja iz neke celote, da morajo imeti dobiček, obresti, cena itd. nekje svojo realno materialno gospodarsko izhodišče, ne vidi vzrokov, čemu posamezni gospodarji „gospodarijo“ tako in ne drugače. Zanj je izhodišče znanstvenega spoznavanja „gospodarjenje“ in ne „gospodarstvo“. To se pravi, on misli, da se družbeno gospodarstvo ravna po „gospodarjenju“ poedincev, po njihovi svobodni subjektivni volji, da je prav za prav družbeno gospodarstvo le vsota individualnih gospodarstev in ne obratno, da se ravna individualno „gospodarjenje“ po vsakokratnih razmerah v družbeni produkciji.

Dr. Gosar hoče odstraniti anarhijo v današnjem družbenem gospodarstvu. To pa „odstranja“ na ta način, da zanika skoraj vsako odvisnost individualnega gospodarstva od družbenega gospodarstva kot celote. Pravi namreč takole:

„... Res ima gospodarsko življenje tudi narodno gospodarski in družbeni značaj in pomen... Toda za razlago osnovnih gospodarskih pojavov, kakršni so pridobitek, cena, mezda, obresti, dividende in vobče dohodki, je tako narodno gospodarsko gledanje popolnoma brez pomena. Zakaj tisti, ki gospodarijo, so končno vendarle posamezni ljudje. Ti povzročajo s svojim gospodarskim ravnanjem ponudbo in povpraševanje, ceno, mezdo, obresti, dividende itd. Skratka, od njih izvira vse gospodarsko življenje in predvsem po njihovih zasebnih gospodarskih vidikih se ravna.“ (Str. 314. in 315.)

Kdor na tak subjektivistični način pojmuje družbeno gospodarstvo, kdor ne najde nikake zveze med individualnim gospodarstvom pa med družbenim gospodarstvom in kdor ne vidi, kako so cene, mezde, obresti, dobiček tesno odvisne od objektivnih pogojev v gospodarstvu, ta si pač ne more domišljati, da bo našel pot iz anarhije. Zastavimo dr. Gosarju eno samo vprašanje: Kako si po tej teoriji predstavlja prehod iz kolektivnega gospodarstva primitivne skupnosti v gospodarstvo privatne lastnine in neenakosti? Ali je tudi tu odločala „subjektivna volja“ „zasebnega gospodarja“? Po našem mnenju nikakor ne. Ne moremo si namreč misliti, da bi se mogel sredi ekonomskega kolektiva primitivnega rodu nenadoma pojaviti neki „zasebni gospodar“ in reči, da je nekaj njegovo, kar so producirali vsi člani rodu. Razumljivo postane to šele takrat, kadar je v rodu postalo že običajno individualno orodje. Toda tu nima ničesar opraviti „subjektivna volja“. Nov način družbene „porazdelitve“ je imel torej povsem objektivne razloge — produkcijo z individualnim orodjem, ki je omogočilo individualno delo. O tem smo govorili že v analizi dr. Gosarjevega socialnega nazora. Ali pa vzemimo drug primer. Predstavljajmo si v današnji družbi Don Kihota, ki bi hotel poleg današnje produkcije uvesti fevdalni način porazdelitve. Lahko bi mu stala za hrbtom še tako močna oborožna sila, vendar svojega namena ne bi mogel izvesti, ker tega ne dopuščajo odnosi in stanje v današnji produkciji, ker pač niso za tako razdelitev dani *objektivni pogoji*. S „svobodno subjektivno voljo“ torej zopet ni nič, kajti če bi vladala ta, potem ne bi imeli pravice govoriti o „družbenem razvoju“, marveč edinole o „zgodovinskih ali socialnih dogodkih“. Suženjstvo po tej teoriji ne bi nujno sledilo avtoritativni rodbinski skupnosti, fevdalizem ne bi

bil neogibna posledica suženjstva in kapitalizem ne nujen naslednik fevdalizma. V družbi in družbenem gospodarstvu bi vladala samovolja. Nič bi ne bilo torej čudno, ako bi stari Grki naenkrat proglasili kapitalizem ali pa če bi na primer fevdalizmu sledilo zopet antično suženjstvo. Take trditve se zde sicer smešne, toda so nujne posledice subjektivističnih naziranj dr. Gosarja.

Res je, da pri kupovanju in prodajanju nihče ne misli na „obče narodno-gospodarske koristi“, kajti teh niti ni, pač pa je vsakdo odvisen od celotnega gospodarskega položaja. Ali so bile mar odvisne različne obrestne mere zgolj od subjektivnih vzrokov v začetku individualističnega gospodarstva ali danes? Ali je bilo gibanje mezde odvisno res zgolj od „povpraševanja in ponudbe“? Ali ni tudi zgodovinski hip vplival na višino mezde in ostale delovne pogoje? Ali je dejstvo, da se je n. pr. produkcija vršila pred sto leti s preprostimi stroji ali pa zgolj ročno v manufakturi, medtem ko se danes vrši mnogo hitreje na kompliciranih strojih, brezpomembno za absolutno višino cen? Mislimo da ne. Obresti, cene, mezde itd. niso samo odvisne od ponudbe in povpraševanja, marveč so tudi zgodovinske kategorije, odvisne od razvoja materialnih produkcijskih sil. Kakor ni bila „subjektivna volja“ poedinega „gospodarečega subjekta“ nikakor posebno važna niti v pripravljanju niti v odpravljanju krize, tako tudi ni mogla v drugih vprašanih gospodarstva ravnati drugače, kakor ji je narekovala doba, v kateri se je gospodarsko izživljala. Pri tem seveda nikakor ne mislimo zanikati pomena subjektivnega činitelja v gospodarstvu, poudarjamo le, kaj je prvotno in kaj drugotno.

Na tak način seveda dr. Gosar ne bo dosegel nikakih uspehov, kakor bi jih tudi ne dosegel tisti zdravnik, ki bi notranjo krvno bolezen zdravil pri izpuščajih na koži. Za rešitev gospodarstva iz krize ni dovolj „smotno uravnati konsum“ ali „zasebno produkcijo“. Nikdar še ni bilo tako jasno, da je konsum odvisen od produkcije (in ne narobe, kakor trdi dr. Gosar), kakor je to danes, ko milijoni umirajo od lakote zato, ker tovarne ne obratujejo in ker so polna skladišča. Ta strahotni nesmisel more razumeti samo tisti, ki gleda na današnje gospodarstvo z zgodovinskega, objektivističnega stališča.

Čemu zanikuje produkcijo kot glavnega činitelja v gospodarstvu? Razkriva se sam:

„Proizvodnja je le eno izmed najobičajnejših sredstev, katerih se ljudje v svojem gospodarstvu poslužujejo; samo po sebi pa nima z gospodarjenjem nikake bistvene zveze. Če bi proizvajati pomenilo hkrati tudi že gospodariti, potem ne bi gospodaril podjetnik, marveč delavci, ki v njegovem podjetju delajo.“¹ (Str. 321.)

Jasno je, da se dr. Gosar boji priznati, da počiva na delavskih hrbtih družbeno gospodarstvo in z njim vsa družba. Osnovna pot njegovega znanstvenega prizadevanja je torej ta: postaviti nepremostljiv prepad med „gospodarjenje“ in produkcijo. V praksi pomeni to, izključiti delavca od vsakega vmešavanja v „gospodarjenje“, to se pravi postaviti sistem „večnega gospodarja“ in „večnega mezdnega sužnja“. Dr. Gosarjev krščanski socializem nam na ta način vedno bolj odkriva svojo individualistično gospodarsko notranjost.

V skladu z zanikanjem produkcije kot glavnega činitelja je tudi zanikanje objektivnega značaja vrednosti. Subjektivno merilo, ki ga je preizkusil v ostalih panogah nacionalne ekonomije, prenaša seveda tudi v vrednost. „V menjal-

¹ Podčrtal jaz.

nem gospodarstvu so stvari toliko vredne, . . . kolikor lahko na trgu zanje dobiš.“ (Str. 311.) Stavek je tautologija, ki ne pove ničesar. Dr. Gosar namreč ni s tem povedal nič drugega kakor to, da so stvari toliko vredne, kolikor so vredne, kajti cena je prav zunanji izraz vrednosti (četudi se vedno ne sklada z njo). Drugič pa je s tem dr. Gosar vrednost izenačil s ceno, to se pravi, da je vrednost sploh zanikal. Po njegovem mnenju določuje ceno edinole konsument, in sicer s povpraševanjem in ponudbo. Čim več je prodajalcev in čim manj je kupcev, tem nižje so cene, in obratno, čim manj je prodajalcev in čim več kupcev, tem višje so cene. (Cene pa so enake vrednosti!) Ne dá se tajiti, da je do neke mere to res. Toda ponudba in povpraševanje ceno le povišujeta in znižujeta v nekem trenutku, nikakor pa ne more to razmerje vplivati na enake menjalne vrednosti, to se pravi ne more povzročati, da bi bil n. pr. dežnik toliko „vreden“ kolikor aktovka ali kranjska klobasa toliko kolikor neka otroška igrača. To menjalno razmerje pa ni nikakor slučajno, ampak se stalno ohranja, tudi kadar se močno gibljejo cene. Edino tedaj se to menjalno razmerje izpremeni, če se pojavi n. pr. za neki predmet nova, lažja pot produkcije, če se torej ta predmet izdelava z mnogo manjšim trudom, z manjšimi „produkcij-skimi stroški“, to se pravi, če je za izdelavo predmeta potrebno vložiti manj dela. Po teoriji dr. Gosarja pa je prav za prav gibanje cen popolnoma neomejeno navzgor in navzdol, kajti odvisno je vse od subjektivne volje konsumentov. Teoretično torej ni niti izključeno, da bi se konsumenti nekoč dogovorili in hoteli imeti blago popolnoma zastoj. Nesmisel, v katerega pelje taka teorija, je spoznal naposled tudi dr. Gosar sam, zato postavlja vendarle nekatere objektivne meje gibanju cen. Naj torej še tako preganja objektivizem, pri zadnjih vratih ga vendarle vedno znova pušča nazaj. Po mnenju dr. Gosarja so meje gibanja cen — produkcijski stroški plus minimalni dobiček. Gibljejo pa se v okviru med najcenejšim in najdražjim producentom (po produkcijskih stroških namreč). Okvir, v katerem se more gibati „svobodna volja“ konsumenta pri določevanju, je torej tako ozek, da „o svobodi“ ni mogoče niti govoriti. Toda oglejmo si kljub temu še podrobneje to teorijo. Produkcijski stroški so sestavljeni iz produkcijskih sredstev, zemljiške rente in mezde. Po dr. Gosarju je mezda in renta prav tako cena, ki jo določujejo isti subjektivni pogoji na trgu, namreč konsument. O produkcijskih stroških pa niti ne govorimo, kajti ti so še prav gotovo le zgolj cena. Ne moremo namreč dvomiti, da je producent v pogledu produkcijskih stroškov — konsument. Kaj sledi iz tega? Da dr. Gosar razlaga višino cen s cenami. Z njegovo subjektivistično teorijo si torej ne moremo nič pomagati. Njegov subjektivizem je torej propadel pred prakso.

Vse te težave pa premaguje na ta način, da se na najbolj kritičnih mestih kratko in malo nasloni na objektivizem. Kljub vsem naporom mora namreč vedno znova priznati, da je vendarle človeško delo tisto, ki — zadnje odločuje. Po njegovem mnenju ima blago vrednost le tedaj, kadar ga sploh hoče kdo rabiti. Potem pa nadaljuje: „Šele potem je mogoče trditi, da imajo take stvari, ki treba zanje več dela, navadno tudi večjo vrednost ali višjo ceno.“ (Str. 325.) To pa je obračun dr. Gosarja z dr. Gosarjem. Nič drugega kakor to ne trdi namreč — le v nekoliko preciznejši in znanstveno popolnejši obliki — „klasična ekonomska šola“, ki jo dr. Gosar tako neusmiljeno napada. Ta klasična teorija pravi namreč, da količina dela ustvarja vrednost, toda izdelano blago

postane šele takrat vrednost, kadar je tudi uporabna vrednost, to je, kadar lahko zadovolji potrebe nekega posameznika ali skupine. Kako malo je razumel ali hotel razumeti dr. Gosar klasično ekonomijo, priča tale stavek:

„Z lesom visoko v gorah n. pr. bi bilo gotovo neprimerno več dela kakor z onim, ki je blizu doline; toda zaradi tega les v gorah ni več, marveč le manj vreden in ostane dejansko brez cene.“ (Str. 325.)

Noben klasičen ekonom prav gotovo ni nikdar trdil kaj takega. Naivno bi bilo misliti, da je les v gorah zato več vreden, ker „bi bilo“ (!) z njim več dela kakor z dolinskim, in da ni nič vreden, ker je še v gorah. Toda les, ki je z gorá odpremljen v dolino, ima pa prav gotovo večjo vrednost, kajti v njem se je že skondenziralo (kakor pravi Ricardo) človeško delo. S tem pa seveda še nikakor ni rečeno, da je tudi cena na trgu zaradi tega nujno višja. Les iste kvalitete ima na trgu v glavnem enako ceno, pa naj bo iz hribov ali pa iz doline. Toda dejstvo, da iz tega razloga nihče ne bo šel visoko v gore po les, ampak si ga bo nabavil v dolini, je dokaz, da dejansko določuje vrednost le človeško delo. Sicer pa tega mnenja nismo samo mi, marveč tudi — po pomoti ali kaj — nihče drugi kakor — dr. Gosar:

„Če bi kdo oni les v gorah vendarle rabil, n. pr. zato, da bi kupal oglje ali žgal apnenico, bi bil voljan zanj tudi nekaj plačati, in sicer tem več, čim bolj pri roki bi mu les bil, čim manj dela bi bilo treba za njegovo uporabo.“ (Str. 325.)

Pri čem smo sedaj? Ali je vrednost subjektivna muha ljudi ali ni? Ali je njena vsebina delo ali jo ustvarja potreba? Ali jo določuje produkcija ali konsument? — Končnega odgovora v knjigi ni. Vprašanja vrednosti — osrednje vprašanje v nacionalni ekonomiji — dr. Gosar ni razrešil. In ker ni spoznal prave vsebinske vrednosti, je tudi njegova teorija cen v zagati. Že prej smo govorili o produkcijskih stroških, ki določajo po mnenju dr. Gosarja obenem z dobičkom cene na trgu. Videli smo, da pridemo po metodi dr. Gosarja do tega, da razlagamo cene s cenami.

Toda pustimo ob stran to njegovo teorijo in se vrnimo znova k njegovi politično-gospodarski osnovi. Osnovno vprašanje reforme današnjega gospodarstva je po njegovem mnenju tole:

„Kako moderno menjalno gospodarstvo tako urediti, da bo istočasno, ko služi zasebnemu stremljenju po čim večjem dobičku, prav tako vendarle v polni meri ustrezalo obćim družabnim koristim in potrebam. Zakaj, če je stremljenje po čim večjem pridobitku glavna gonilna sila menjalnega gospodarstva, potem pritoževanje zaradi tega ne pomaga nič. Poiskati je pač treba sredstva in pota, po katerih bi mogli stremljenje po profitu naravnati v tako smer, da bi hkrati služilo tudi obćemu blagostanju.“ (Str. 329.)

Znova protislovje, ki je značilno za dr. Gosarja. Stremljenje vsakega posameznika za dobičkom je gonilna sila današnje družbe. Kje naj potem iščemo „skupne družabne koristi“? Na to vprašanje zaman čakamo odgovora. Družba je skupina popolnoma raznolikih poedincev, „gospodarećih subjektov“, ki ima vsak svoje subjektivno merilo za vrednost, za ceno, za subjektivne težnje v gospodarstvu in ga z ostalimi ljudmi prav za prav ne veže nič drugega kakor ime človek. To, kar je osrednje, kar veže ljudi in tvori tudi družbo — proizvodnja, je v sistemu dr. Gosarja postavljena ob stran in je zgolj način pri-

dobivanja med nešteti drugimi. Spekulacija na borzi ali pa loterijsko igranje je zanj način pridobivanja iste kategorije kakor produkcija sama. Da je dobiček od spekulacije samo del vrednosti, ki je nastala pri produkciji, to je za dr. Gosarja popolnoma neznan stvar. Prav tako sodi o dobičku in obrestih. Oboje nastaja skratka pri izmenjavi kar samo od sebe, brez kakršnegakoli dela. Da je to nemogoče, se zavemo takoj, kakor hitro vzamemo za podlago raziskovanja družbeno gospodarstvo v celoti. Če bi namreč bila teorija dr. Gosarja točna, potem bi morala biti v družbi vedno ista količina kapitala in družbenega bogastva. To se pravi, če bi nekje profitiral X, pomeni, da je izgubil Y ali več drugih oseb. Toda pogled v prakso nas pouči, da to ni res. Družbeno bogastvo se ne preliva iz enega žepa v drugega, ampak se množi in veča v produkciji vsak dan sproti. Izhaja pa iz dela, ki ga opravi delavec, ki za svoje potrebe ne porabi vsega svojega produkta. Odtod izhaja kapital (in ne od varčevanja, kakor pravi dr. Gosar), tu ima svoje poreklo dobiček.

Že omenjeni citat iz knjige dr. Gosarja pa nam znova potrjuje našo staro ugotovitev, da njegova znanost ne vodi v nikak „nov družabni red“, ampak da ostane vse pri starem. Ukvarja se namreč s poedinimi gospodarji in njihovimi stremljenji, toda zgodovinskega položaja današnjega gospodarskega in socialnega sistema ni spoznal. Zato pa tudi ni mogel pravilno oceniti stremljenj *poedinca*. Dr. Gosar je videl „pohlep“, „poželjenje“, „profitarstvo“, toda ne more si razlagati, odkod izhajajo te lastnosti današnjega človeka. Nujno je, da je zaradi tega prišel do mišljenja, da so te lastnosti neločljivo zvezane s človeško naravo in da je samo v okviru teh lastnosti mogoč „nov družabni red“. Po našem prepričanju pa so lastnosti, ki jih očita dr. Gosar današnjemu človeku, posledica današnjega gospodarstva in „socialno-ekonomskega ustroja današnje družbe“. Imeti te lastnosti za večne, pomeni, proglašati za večnega tudi individualistični gospodarski red.

Dr. Gosar torej ni izpolnil obljube v začetku knjige niti v enem vprašanju. Poti iz krize sistema ni našel in tudi zla, ki izhaja iz njega, ni opravičil.

Ivan Kovač.

KNJIŽEVNA POROČILA

IVAN S. TURGENJEV: LOVČEVI ZAPISKI, I. (1933), II. (1934). Ljudska knjižnica 53. Iz ruščine prevedli: † Bogomil Vdovič, Marija Kmetova in Janez Rožencvet.

„Lovčevi zapiski“, ki bi jih Turgenjev „seveda ne bil napisal, če bi bil ostal v Rusiji“, so vznikli iz domotožja, ki je pred pisateljevimi duševnimi očmi s čudovito silo poživilo podobo domače zemlje in ljudi. S tem pisateljevim odnosom do domovine pa so se nenehoma spajali prilivi plemenite mržnje „zapadnjaka“ zoper tlačanstvo, „proti čemur se je sklenil boriti do konca“.

Iz tega dvojnega počela so pod Turgenjevljevo stvariteljsko roko zrastle umetnine izrednih odlik. Apolinični lirizem Turgenjevljevega občutja prirode je „zapiskom“ okvir, v katerem je pisatelj poustvaril in porazgibal živo očrtane like predreformnih ruskih ljudi in njih usod. Turgenjev je dobro čutil móro, ki je težila tedanje rusko javno življenje in mu ni dala, da bi se bilo sprostilo v svobodnejši razmah, ki so ga terjale siloma utesnjene narodne energije. Ves stoletni zgodovinski in življenjski problem ruskega narod-

nega in državnega organizma pa se mu je zdel rešljiv s samo lepočutno humanostjo, ki ublažuj trenja med graščakom in kmetom. Drugače ni mogel soditi on — rapsod pokrajinskih lepot ruske prirode, pevec heroično-sentimentalne ljubezni in v miselno območje dvorjanskega sveta uklenjeni estet. Svojemu narodu Turgenjev res da ni kot idejni glasnik razgrinjal zaves časa, zato pa je z močjo svoje umetniške besede ustvaril vrednote vedne veljave. V dojemanju vzgonov osebnosti, ki v njih kali človekova usoda, mu je bil pogled včasih začudo pronicav. Prav nedosežen pa je v orisih prirode. Kako značilno za intimno sožitje z naravo je njegovo doživetje: končnost v vetru drhtečega lističa, ki se očrtuje ob neskončnosti neba.

V naši prevodni književnosti se je začelo pojavljati Turgenjevljevo ime v sedemdesetih letih preteklega stoletja, ko se je naše pripovedništvo otresalo romantičnih življenj in si začelo utirati pot do izrazitejša realistične smeri. Tedaj je vzgled Turgenjevljeve epike pomembno soodločal celó, ko so se slovenskemu pripovedništvu načrtavale nove smernice (Kersnikov program »poetičnega realizma« iz l. 1877.). Za »Dimom«, »Pomladanskimi valovi« i. dr. smo v začetku osemdesetih let (1883/84 v izdaji »Slovenske Matice«) dobili tudi Remčev prevod »Lovčevih zapiskov«, iz katerega pa današnjemu čitatelju veje že občutna zastarelost v skladnji in besedju, obremenjena še z neužitnim rusiziranjem. Naslednji stavek, dasi kaže res v nekoliko prejarki osvetljava hibe Remčevega prevajanja, naj nam približno ponazori bistveno razliko obeh prevodov:

»Nasprotno, bralo se mu je na obrazu nerazbiričljivo (!) blagovolje, radušje in skoraj razžaljiva gotovost zblizanja z vsacim vstrečnim in poprečnim« (Remec I, 46). — »Narobe! Od njega je kar vela neizbirčna dobrohotnost, ugodljivost in skoraj žaljiva pripravljenost, zblizati se z vsakomer, ki mu pride naproti in navprek« (Vdovič I, 67).

Sicer pa sem našel pri Remcu tu pa tam tudi kaj smiselno bolj pogojenega kakor pri naših prevajalcih. — Pričujoči novi prevod »Zapiskov« se domala nikjer ni dal ujeti v mreže ruskega izvornika. Ohranil si je dovolj svobode v izbiri našemu jeziku prikladnega izraza, ne da bi zato zahajal v svojevoljnost in se smiselno oddaljeval od izvornika. Le tu in tam se opaža, da so se prevajalci v skrbi za čim pestrejšim besedjem izneverili domačnosti izraza, ki sicer prijetno preveva jezik in duha prevoda.

Izmed stvarnih napak, netočnosti in nejasnosti sem si zabeležil:

»studene...«, ki se... z veselim in žuborečim šumljanjem izliva v reko« (I, 40). Čemu tautološko lepotičenje izraza, ko bi bilo bolje ostati pri dobesednem »ki se... z veselim in blebetavim šumenjem izliva v reko?« — »v...dneh...pogoščevanja z jedjo in pijačo« (I, 42); prav: »s kruhom in soljo« (izvirnik: »hlěbom-solju«), kakor ima tudi Remec. — Ta stari slovanski običaj, ki je v svojem bistvu simbolni akt gosteljubja, se je tu opravljal v dobesednem smislu, kar je itak razvidno iz nadaljnjih besed istega stavka. Zato je bilo povsem zgrešeno, da je prevajalec omenjeni izraz tako svobodno pretolmačil.

»ni se približeval gospodovi roki« (I, 42); poleg netočnosti je v tej obliki tudi smisel precej zastrt. Bolje bi bilo pač: »ni prihajal gospodi poljubljal roko« (izvirnik: »ne podhodil k barskoj rukě«).

„Težko so stopali; visoko so je jim dvigale široke obrvi“ (I, 130). Čudne vrste napaka! Izvirnik ima: „ih širokija grudi“; torej: „široke prsi“!

V rabi deminutivov je med ruščino in slovenščino precejšnja razlika; Rus jih uporablja mnogo pogosteje kakor mi, morda zato, ker je v njem več naravne naivnosti, medtem ko je Slovenec trši in vzgibe nežnosti zapira vase. Iz istega vzoeka je slovenski deminutiv mnogo manj hipokoristično čustvenega značaja in ima predvsem dimenzionalen aspekt. Zato je naslednje mesto

„Moj voznik ... izvleče počasi za jermenček pokrovček (I, 130); „Zdaj je pod lončkom ogenjček kuril in neke črne koščke metal izpod pazduhe v lonec; zdaj je pri sebi v shrambici s polenčkom tolkel, žebliček pribijal, poličico za krukeh napravljaj“ (I, 43)

za Slovence svojevrstna miniatura, kar za Rusa ni. Turgenjev je tu s kopo deminutivov ruskemu čitatelju čustveno približal nebogljeno, drobno životarjenje ubovega Stepuške, v celoti presajena v slovenščino pa zvane ta deminutiva jako prisiljeno. Tu je zopet Remec bolje prevedel (I, 30). Sicer pa čitam drugje (I, 133) za ruski deminutiv „stariček“ slovenski „starec“ in vendar je pri nas „starček“ običajnejša prikazen kakor pa „ogjenjček“.

„In zdaj, poglejte no, kakšen čuden cvet“ (II, 92); prav: „kakšna čudovita cvetka“.

„bratcu pisatelju pride vsaka prilika prav“ (I, 196); prevod se tu pretesno drži ruske frazeološke posebnosti (dlja našega brata pisatelja vsê kstati“). Slovensko bi dejali kar: „nam pisateljem ...“.

„ne reče nič in potegne vso kožo s čela pod lase“ (I, 197); kako neki je to napravil? Izvirnik pravi: „pomolčit i dvinet vseju kože pod volosami na golovč“; torej: „ne reče nič in zgane z vso kožo pod lasmi na glavi“.

„pri čitanju neprestano miga z brki in obrvmi, prav kakor bi mu pljuskal od zdolaj gori val v obraz“ (I, 198). Drugi stavek ni dovolj smiselno preveden: mimika graščakovega obraza se primerja z valom, ne pa, kakor da bi bila odsev nekega pljuska. Zato bi bil dobeseden prevod tu bolj umesten: „... prav kakor da bi spuščal val po obrazu navzgor.“

„prav tako so konji v svojem življenju že dovolj užili (!) in zaslužili“ (I, 199) je precej neokretno pa tudi nesmiselno za rusko „dovoljno požili i poslužili na svojem věku“. Tu je pač treba svobodnejše sloveniti in bolj paziti na smisel; morda takole: „tudi konje je imel že dovolj stare in doslužene.“

„V pregradi je mukalo tele; hroma siva gos je racala nekoliko v stran.“ (I, 132). Izvirnik ima dovršna glagola, ki sta tudi smiselno utemeljena: lovec je bil stopil na dvorišče — zato „... je zamukalo tele; ... gos je odracala“ (oz. točneje: odšantala).

Še dva, tri primere za slovnične pogreške:

„z ničemer“ (I, 136) — pravilno: „z ničimer“; troje divanov, troje miz, dvoje zrcal“ (I, 200) — nepravilna raba ločilnih števnikov (prav: „trije divani, tri mize, dve zrcali“). — „Priznam, da ne ljubim posebno tega drevesa — trepetlike — s svojim belkasto-lilastim deblom ...“ (II, 88); prav: „z njenim ...“; — „a morda greva tudi za mejo.“ (II, 91); prav: morda pojdeva (se odpeljeva).

Naposled pa je raba vejice kaj pogosto — pod vplivom izvirnika — neslovenska, zlasti pri prislovnih določilih. Za primer bržčas na nobeni strani ne bi bil v zadregi.

V splošnem pa je ta prevod vsega priznanja vredna jezikovna stvaritev, ki je v njem slovenska beseda zazvenela s pristno izraznostjo in si do skrajnih možnosti osvojila čar ruskega izvirnika.

B. Merhar.

BRANIMIR ČOSIĆ: POKOŠENO POLJE. Roman. Beograd (Geca Kon), 1934. 566 str.

Umetnik že po svojem poklicu ne more ostati brezbrizen do socialnega okolja, do družbene ureditve, v kateri živi. Vsaka umetnost ima določeno (in zanjo odločilno) socialno vzročnost. Dialektika odnosov med umetnikom in družbo je sila zamotana in je ni mogoče prikazati shematično. Od Flauberta, ki je zapisal: „L'art c'est la recherche de l'inutil“, so se ti odnosi še zlasti zamotali — kakor se je zavozljalo družbeno dogajanje v meščanski družbi. Vendar jih lahko poenostavimo na antitezo med utilitaristično in artistično, tendenčno in „čisto“ ter družbeno-kritično in nevtralnno umetnostjo. Čosićev roman spada vseskozi v prvo vrsto; to je njegova prva odlika.

„Pokošeno polje“ je obsežno in široko zasnovano delo družbene analize in kritike. Roman obravnava problem, kako je vzniknil, in se razvil novi kapitalizem v Beogradu. Tudi pravih kriterija za obdelavo tolikanj kočljivega vprašanja, kakor je Beograd ter nastanek velekapitala in veleburžuazije pri nas, Čosiću ne manjka.

Ne bi pa mogli reči kaj takega o arhitektoniki tega romana. Poglavitna hiba kompozicije je v pomanjkanju tesnejše notranje zveze med obema deloma. Prvi („Čitava jedna mladost“) ne daje objektivizacije družbene celote, ki jo predstavlja naslov. Podoba vojne v zaledju, beg, strahotne doživljaje ob bolgarskem vpadu, Beograd med avstrijsko okupacijo — vse to je sicer Čosić opisal odlično, a drugi del (čigar zgovorni naslov „Sile“ predstavlja omenjeni kapital) terja še nekaj več. „Sile“ dajejo prezez neke družbe na določeni stopnji razvoja; prvi pogoji tega stanja pa so se bistveno oblikovali že poprej — in prav o tem govori avtor v prvem delu zgolj mimogrede. Tako sta oba dela vsak zase izvrstna, ne tvorita pa organske celote. Veže ju skorajda edino osebnost glavnega junaka Bajkića in mračna, tipično „balkanska“ zadeva z ministrom Despotovićem, ki je pred vojno ugonobil njegovega očeta, voditelja opozicionalnega kmečkega pokreta. Vse te dogodke pa, ki določajo Bajkićevo ravnanje v drugem delu, je pisatelj v prvem samó nakazal, o Despotovićevem slučaju sploh le poroča v obliki nekakih zapiskov. Prav tako je ostal Majstorović, ta eksemplar beograjskega denarnega mogotca anno domini MCMXXV le epizodna osebnost, kar spričo svoje tipičnosti ne bi smel biti. Zategadelj je tudi Bajkićev razvoj, ki ga je Čosić mestoma zajel z nenavadno poglobljenostjo, v celoti vendarle nekam raztrgan. Naj je tudi zahtevala psihološka doslednost in potreba vzročne povezanosti med Bajkićema iz prvega in drugega dela natančno obdelavo, ga je Čosić v prvem vendarle prikazal preveč subjektivno, ni ga nujno zvezal s tistimi objektivnimi družbenimi činitelji, ki se ž njimi bori v drugem delu. Prejkone bo temu kriva avtobiografična primes, ki jo slutimo v tem deškem, medvojnem Bajkiću.

Vzlic tem pomanjkljivostim pa predstavljajo odlomki „Pokošenega polja“ najboljše, kar je morda dala srbska proza po vojni. Čosić je čuda vesten in resen pripovednik. Mimo brezhibne psihologije, izredno močnih popisov vojnih grozot v prvem delu in v drugem, parazitske, koruptne in izprijene beograjske družbe je zlasti omembe vredna sociološka razčlemba, ki je včasih virtuozna;

Čosić je izrekel o našem bivšem parlamentarizmu, o hrvaškem vprašanju, o kmečkem vprašanju v Srbiji itd. najtežje, najkritičnejše in najresničnejše besede, kar sem jih kdaj bral. In kljub svojim napakam dokazuje pričujoče delo, da je bil mladi pisatelj epik kat eksohén, da je obetal nenavadno mnogo.

Pisati o mrtvih pisateljih — in zlasti še, ako so umrli mladi — je nekam tvegano početje. Vendar lahko trdim, da je „*Pokošeno polje*“ vzlic ohlapni kompoziciji vsaj kot obet in dokaz stvariteljske resnosti in nenavadne poštenosti eden najpozitivnejših pojavov novejšega srbskega pripovedništva.

Čosić je nastopil leta 1924. in odtlej je objavil osem knjig, med njimi tri romane. Po zbirki novel „*Kao protekle vode*“, ki jo je lani izdala „Srpska Književna Zadruga“, je krenil v izrazito socialno smer. Potlej je dal „*Pokošeno polje*“ — svojo labodjo pesem. Umril je letos spomladi star okoli trideset let.

Ivo Brnčić.

GLEDALIŠKI PREGLED

Koncert Roberta Soëtensa. Med velikimi vijolinskimi osebnostmi, kakor so na primer: Hubermann, Spolding, Linz, Busch, Szigeti in drugi, zavzema Francoz Robert Soëtens prav častno mesto. Koncert, ki ga je priredil sredi maja v Filharmonični dvorani, je bil svojevrsten dogodek, žal, le za pičlo število občinstva, in je pokazal da je Soëtens pravi mojster na vijolini. Spored je bil sestavljen pretežno iz francoskih skladateljev, ki pač najbolj ustrezajo Soëtensovi glasbeni naravi, saj je posebno dovršeno podal prav za prav le dela svojih rojakov. Glavni poudarek koncerta je bil v sonati Cezarja Francka. Slišali pa smo še dela Debussya, Milhauda in Ravela. Vse skladbe so bile podane spretno, fino in mojstrsko dovršeno. Celotnemu stilu je še najmanj ustrezal Mozartov koncert, kar je pač umljivo. Saj zahteva Mozart že v svojih tehničnih osnovah čisto drugo psihološko stališče, kakor pa na primer Ravel. Soëtens je pokazal globoko občutje, dovršeno tehnično znanje, zlasti eleganco loka, vsebinsko globino in osebnostno značilnost. Le škoda, da ni imel spremljevalec M. Lipovšek več sreče. Motila je zlasti neizdelana klavirska spremljava, in prav zaradi tega ni prišla do veljave glasbena plastika. Kljub temu pa je bil Soëtensov koncert pomemben glasbeni dogodek.

Srečko Koporc.

LIKOVNA UMETNOST

† DON FRANE BULIĆ. Ime dona Bulića je tako tesno zvezano s Solinom in Splitom cesarja Diokleciana, z zgodovino starih hrvatskih kraljev in z vso našo arheologijo, da se nam je nedavna vest o smrti vélikega moža zdela kar neverjetna, nemogoča. Kako naj bi don Frane zares zapustil svoje tiho mesto solinsko, katero je odkril izpod kamenja in prsti, kako naj bi se bil mogel za zmerom umakniti iz cesarske palače, katero je do zanjega varoval in branil pred neumevanjem množice in koristoljubjem poedincev? In vendar je res — Bulića ni več, neuklonljivi, osemindesetletni sivi borec je omahnil in nad njegovim truplom se je zaprl težki pokrov marmornega sarkofaga, katerega si je sam v življenju postavil na solinskem mučeniškem pokopališču.

Splitskemu izobražencu in solinskemu kmetu je bil pokojni don Frane utelešena arheologija, živa znanost, budni varuh starih spomenikov. In prav to ga je ločilo od vseh drugih starinoslovcev, da ni bil le suhoparen učenjak, zgolj hladen znanstvenik brez stikov z življenjem in okolico. Bil je pravi sin ljudstva, živa, polna osebnost, globoko ukoreninjen v domači zemlji, fanatičen zanešenjak in hkrati trezen raziskovalec, povezan s sto in sto vezmi z usodo svojega naroda, ki ga je ljubil z vso silo svojega srca. Morda so bili in so še večji, globokoumnejši in slavnjejši arheologi, toda bolj samorodnega, z domačo zgodovino in sedanostjo neločljivo povezanega raziskovalca davnih vekov, ki bi tako res doživljal minilost in čutil s sedanostjo, ne najdeš zlepa. Don Bulić je bil dobri genius loci svoje ožje domovine, pravi legendarni pojav.

Njegovo življenje je bilo na zunaj brez posebnih pretresljajev. Rodil se je leta 1846. kot kmetški sin v Vranjicu blizu Splita, na klasičnih tleh, kjer nešteti vidni spomeniki oživljajo spomin na nekdanjost in kjer je kmetova motika ob vsakem globljem udarcu odkrivala dokaze stare kulture. Po bogoslovskih naukih v Zadru je študiral klasično filologijo, kesneje še epigrafijo in arheologijo na dunajski univerzi. Služil je kot profesor in bil nazadnje ravnatelj splitske gimnazije. Iz političnih razlogov so ga, zavednega narodnjaka, kmalu upokojili. Kot ravnatelj arheološkega muzeja v Splitu in spomeniški konservator pa je deloval brez prestanka skoraj do smrti. Zasluga njegovega stalnega prizadevanja je, da je ta splitski znanstveni zavod dosegel tako stopnjo, in da mu je že v Avstriji preskrbel take krasne prostore.

Bulić je bil kot arheolog in zgodovinar res mnogostranski. S svojim duhom je objel z enako vnemo in ljubeznijo klasični rimski vek, starokrščansko dobo in začetke hrvatske narodne zgodovine. Proučaval je zlasti zgodovinske ostanke najstarejših grških in rimskih naselbin, predvsem v Solinu in okolici. Najbolj ga je pa mikalo življenje cesarja Diokleciana, solinskega rojaka, kateremu je posvetil niz razprav in več samostojnih knjig. Po Bulićevi zaslugi se je iz naplavin dvignilo, kar je ostalo od nekdanjega Solina. Izkopavanja je vodil z neverjetno žilavostjo, brez moralne podpore in v boju z vsemi skoro pol stoletja, objavljaj in proučaval dosežene uspehe v učenih tujih časopisih, zlasti pa v svojem Bulletinu, katerega je urejal in sam polnil dobrih štirideset let, tako da predstavlja danes pravo zakladnico za vsakega arheologa in zgodovinarja, ki se bavi z našo preteklostjo.

Starokrščanska doba Solina, pa tudi ostale Dalmacije, tvori predmet velikemu delu Bulićevih raziskovanj. Mnogo truda je posvetil pojasnitvi življenjepisa splitskega patrona sv. Dujma in tovarišev mučenikov. Z odkritimi bazilikami in nekropolami na solinskem polju je v mnogem obogatil in razširil svetovno znanost o pravrščanski dobi.

Kar pa dela tega očaka naše arheologije tako velikega in za nas pomembnega, za njegova odkritja iz dobe prvih hrvatskih kraljev. Kot pravi znanstvenik se ni ustavil pri simpatični mu osebnosti Dioklecianovi, z enako vnemo je razkrival zgodovino solinskih mučencev, s še večjo ljubeznijo je pa razgrinjal goste tenčice, ki so zakrivale dobo starohrvatske zgodovine. Bulić je našel na solinskem polju samostan in grob kneza Trpimira s slovitim odlomkom arhitrava z napisom, razbral napisno ploščo na sarkofagu kraljice Jelene, matere kraljestva in zaščitnice sirot in vdov, ki ga je našel v ruševinah njene zadužbine pri Gospe od Otoka v Solinu. Odkopal je Zvonimirovo baziliko

nedaleč odondod in s tem kronal svoje delo, katero je pričel, ko je objavil svojo prvo knjigo o hrvatskih spomenikih. Jasno se je zavedal, da so ta razkritja in dognanja mimo zgolj znanstvenega pomena še izredno važna kot dokazi prastare visoke kulture hrvatskega naroda, ki je na temeljih zapadnega izročila zidal in nadaljeval delo prednikov z onkraj morja. Kako kmalu je zgodovina postavila na laž porogljive besede, izrečene Buliću leta 1888. v dalmatinskem saboru: Iz kamna samo kamen! Bulićeve najdbe so pokazale, da so prav ti neznatni odlomki velikanskega pomena za vso našo zgodovinsko vedo in da je upravičen njegov vzklik: Iz kamna zgodovina, in to naša hrvatska zgodovina!

Kot arheolog je vse življenje neutrudno delal z motiko in peresom, iskal, odkrival, raziskaval, zbiral in razlagal starine. Sam pravi v oporoki: „Skušal sem vselej do kraja izpolniti svojo dolžnost do znanosti, katero sem idealno vzljubil.“ To znanstveno delo je opravljal vestno, temeljito do poslednje podrobnosti in neugnano do svojih zadnjih dni. Kot pisec in tolmač zgodovine ni bil nikdar suhoparen. S prirojeno sposobnostjo vživetja je znal oživiti abstraktno snov: vsak kamen, vsak odlomek mu je govoril jasneje in zgovorneje od žive besede, mu obujal minule čase in v telesno otipljivih podobah razgrinjal davno usodo. A poslednji namen mu je bil vselej: ob nemih pričah davnine pokazati slavno veličino svojega naroda.

Bogate najdbe je kot konservator in ravnatelj muzeja s fanatično odločnostjo zbiral, varoval in ohranjal. Nad pol stoletja se je boril z otopelo avstrijsko birokracijo, z nedovzetnimi domačini mogočniki, cerkvenimi in posvetnimi, in sam stal v boju z neukim ljudstvom in puhlimi meščani. Srdito — a uspešno — je branil Dioklecianovo palačo pred dunajskim hofratom, ki jo je hotel proglasiti za — erarični kamnolom... Med vojno je pisaril neustrašna pisma in pošiljal spomenice avstrijskim generalom, da odvrne pretečo nevarnost od svojih spomenikov. Po vojni je vztrajal skoraj sam v tem neenakem boju, kjer je duha zoperstavljav gmoti in nadčutne ideale materialističnemu pojmovanju. Za vsak kamen, za vsako napisno ploščo, za vsak najdeni novce se je znova pognal v boj. Navzlic visoki starosti njegova borbenost ni prav nič odjenjala. Zadnja leta je celó narasla — če je to bilo sploh še mogoče. Ko se je pojavil načrt Meštrovičevega Grgurja Ninskega, se je z vso silo svoje veljavne osebnosti uprl. Bil je prepričan, da bo s tem gigantom za zmerom porušena skladnost splitskega Peristila, te edinstvene priče rimske stavbinske umetnosti. Žal, v ti, že vnaprej odločeni borbi ni zmagal. A če je do danes stari Split tako čudovito ohranil svoje častitljivo lice, da je s Solinom večno privlačna sila razumnemu tujcu, je to Bulićeva neprecenljiva zasluga. Njegovo življenjsko delo je tudi tamkajšnji arheološki muzej s prebogato, še neizčrpano biblioteko in z redkimi zbirkami, ki čakajo še raziskovalcev. — Če bi bili imeli zadnjega pol stoletja v slovenski metropoli enako gorečega in neustrašnega čuvarja zgodovinskih spomenikov, bi imela Stara Ljubljana danes drugačno lice...

Bulić je bil vse svoje življenje redke primer pravega humanista, kakor jih je danes že tako malo. Klasično veder in jasen duh je polno zajemal iz duhovnih zakladov antike in jih kot potomec bistrega in zdravega rodu presnavljal v žive darove, ki jih je vračal narodu. Ves kmetski sin in hkrati rojen gospod, je živel, mislil in čustvoval kot čist idealist, ki so mu bile duhovne vrednote

visoko iznad vsega posvetnega. Odtod njegova ljubezen do znanosti, požrtvovalnost in pripravljenost, tudi trpeti za svoje prepričanje, ne glede na korist in ljudsko sodbo. Čeprav je dosegel vso slavo in časti na pretek, se ni prevzel. Ostal je skromen, a samozavesten in nepopustljiv, kadar je šlo za idejo.

Kot človek vélikega formata in plemenitnik po srcu je delal vse in vselej z isto nesebično, čisto mislijo: kako najbolje služiti domovini. Z besedo in s pismom je kot učenjak v svetu množil in širil slavo hrvatskega imena, doma pa neustrašno branil pravice svojega naroda pred oblastniki. Nikdar ni skrival prepričanja, nikoli ni obračal plašča po političnem vetru. Zato je zaradi svoje močatosti pretrpel marsikatero krivico. Kot raziskovalec, ki je bil trdno prepričan o pravilnosti svojega stališča, je zaradi žareče ljubezni do znanosti doživel nekatero bridkost. Njegovo človečansko odličnost pa kaže dejstvo, da je bil vselej prepričan in nepopustljiv pacifist. V oporoki je zapisal tele pomembne besede: „Kakor med svetovno vojno in po nji, hočem tudi še mrtev obsoditi vojno in vojno stanje po svetu, ki je ugonobilo in še ugonablja človeštvo.“

Ob solinski predmestni baziliki v Manastirinah, kjer so okrog sv. Dujma pokopani starokrščanski mučenci, spi v kamenitem sarkofagu don Frane. Prekrasen razgled se odpira s tega starodavnega pokopališča, ki ga je Bulič sam odkopal izpod stoletnih ruševin: na Mosor in Klis se obrača pogled, pa preko Solina na Vranjic sredi morskoga zaliva in zadaj na Split s cesarsko palačo. Dokler bodo ohranjene solinske izkopine, dokler bo stal splitski Peristol, Buličevo ime ne bo pozabljeno.

K. Dobida.

OBZORNIK

Zanimiva knjiga. Pri znani francoski založbi „Edition de la Nouvelle Revue Critique“ je pred nekaj meseci izšla obsežna knjiga „*De Weimar au Chaos*“ (Von Weimar, über Potsdam, nach...). Pisec te izredno zanimive knjige je anonimni general nemškega Reichswehra, ki je iz najbližje okolice zasledoval vse zakulisne politične dogodke v sedanji Nemčiji. Knjiga je pisana v obliki dnevnika in nam prikazuje politična dogajanja v državi od 30. maja 1932. do 30. januarja 1933. General nam tu popisuje na jasn in neposreden način padec kanclerja Brüninga, Schleicherjevo in Papenovo vlado in končuje z imenovanjem Hitlerja za nemškega kanclerja. Iz knjige spoznamo temaćno zgodovino sedanje Nemčije, najrazličnejša notranja trenja, posamezne politične osebnosti, ki so ostro in neprizanesljivo označene, skratka vse odgovorne in usodo Nemčije vodeče mo-

že, kako spletkarijo, kako se trgajo za najvidnejša mesta in skušajo uresničiti bodisi svoje dobre ali pa slabe smotre. Premnoge izjave so podprte z dokumenti, komentarji in podrobnimi popisi. Ta dnevnik nam marsikaj pokaže v drugačni luči; marsikaj, kar nam bi bilo sicer nejasno in nerazložljivo, razumemo in globlje dojamemo. Zlasti so važna v tej knjigi poglavja o nemškem tajnem oboroževanju, o raznih političnih načrtih in posebno o gibanju nacionalnega socializma, ki ga general zaničuje. Hitler je tako živo popisano, da poslej razumemo njegova dejanja bolj ko iz obsežnih in podrobnih knjig o njegovi ideologiji in smeri. Prav tako je popisano tudi zvito-repi, salonski Papen in stari umrli predsednik nemške države Hindenburg. Ali se bodo generalove prerokbe uresničile, bo pokazala bližnja bodočnost. Nekatere misli v knjigi so pa verjetne. (ao)

11. OKTOBRA 1934

OTON ŽUPANČIČ

V viharju plava z mrtvim kraljem rakev —
nekod s kraljico v črnem vlak spè v noč —
nekje je mlad, mlad kraljevič zaplakal —
moj narod moli ves: „Bog, daj mu moč!“

*

Kdor si — življenja gospodar in smrti,
ki usodo narodov držiš v rokàh —
boš plaval, Duh, nad našimi načrti,
če duh naš v zmedi omahovàl bi plah?

Ki navdihuješ in zapuščáš kralje,
misli budiš in jih polagaš spat —
daj mojstrom, da zidali bodo dalje
po osnutkih pravih naš začeti grad.

Da le za hip na odru v težki omami
povesijo se glave brez besed,
in drugi hip se iz molka že predrami
ritem zidarskih kladiv, žlic in dlet.

KRALJ ALEKSANDER I.

Zločinski umor Nj. Vel. kralja Aleksandra I. v Marseilleu ni prevzel z ogorčenjem in žalostjo samo širokih ljudskih množic, ampak je globoko pretresel tudi ves intelektualni in kulturotvorni svet. Današnji izobraženec stremi z vsem svojim delom po miru in zato obsoja vsako nasilje, vsak umor, vsako uničevanje. Predobro se namreč zaveda, da je iz kaosa sedanjosti edina rešitev v plemenitenju in prerojenju človeštva. — Vsi narodi brez razlike političnih nazorov so poudarjali v teh razburkanih dneh, da je bil kralj Aleksander I. odločen čuvar miru, zagovornik složnega in nemotenega sožitja vseh ljudi in narodov. Njegovo delo za mir, ki je bilo letos 9. oktobra tako tragično in nasilno prekinjeno, bo živelo v nas kot trajna dediščina Njegovega duha.

S pokojnim kraljem smo izgubili tudi znamenitega vojaka in vojskovodjo, ki se je v svetovni vojni z nadčloveškimi naperi boril za osvobojenje svojega naroda. Izgubili smo zedinitelja in dograditelja naše mlade Jugoslavije, zavednega tvorca ideje skupnosti in nerazdružljivosti. S pravično ljubeznijo je skušal premostiti vsa nesoglasja, ki so vzplamtevala med vsemi tremi brati, in vcepiti v naša srca pravo ljubezen in spoštovanje do velike domovine. Vse svoje sile in celó svoje življenje je posvetil ureditvi najbolj perečih in za nas vse temeljno važnih notranjepolitičnih vprašanj, obenem pa je uspešno večal naš vpliv v širokem svetu. Bil je pravi narodni vladar, globoko zakoreninjen v svoji zemlji in preteklosti, zavesten borec za našo svobodo in neodvisnost. Ob Njegovi tragični smrti spoznavamo, da je bilo Njegovo delo neizmerno pomembno in važno za našo sedanjost in bodočnost in da je samo v tesnem bratskem sožitju nas vseh edina možnost našega resničnega razvoja in prave svobode. — Globoko pa je veliki pokojnik ljubil in spoštoval tudi našo slovensko zemljo, naš jezik, našo zgodovino in kulturo ter neomajno skrbel za njen nemoteni in plodonosni napredek.

S tesnobo v srcu čutimo neizmerno izgubo, ki nas je zadela s prerano smrtjo kralja Aleksandra I. Ob Njegovem grobu spoznavamo izredno veličino Njegovega življenja in dela in neprecenljivo vrednost Njegove žrtve, ki bo ostala trajno izročilo Njegove velike ljubezni do domovine.